

† ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΖΩΗΣ»

† ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΑΛΕΞΙΟΥ

**Η ΠΑΙΔΕΙΑ
ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ**

ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η «ΖΩΗ»

Έκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων «Η ΖΩΗ» - 2002
Ἱπποκράτους 189 - 114 72 ΑΘΗΝΑΙ ☎ 010 32 23 560

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Είναι παράδοση στον τόπο μας, από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, κληρικοί με ανώτερη μόρφωση και μεγάλη παιδεία, να αφιερώνουν τη ζωή τους στο φωτισμό του λαού με το κηρυκτικό και συγγραφικό τους έργο. Παλεύουν για να φθάση ή αληθινή γνώση άνοθευτη στον πολύ κόσμο, που είναι εύάλωτος από την ανιστόρητη και παραπλανητική πληροφόρηση και δουλεύουν με πάθος να προσφέρουν, με τρόπο προσιτό και έκλαικευμένο, τις μεγάλες αλήθειες της πνευματικής μας παραδόσεως. Στην εποχή μας καταβάλλεται συντονισμένη προσπάθεια να άμαυρωθῆ ή εικόνα της ιστορίας της ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας και να ὑπονομευθῆ ὁ ρόλος της στή συμπόρευση με τὸν ἑλληνισμό στὰ χρόνια τῆς δουλείας.

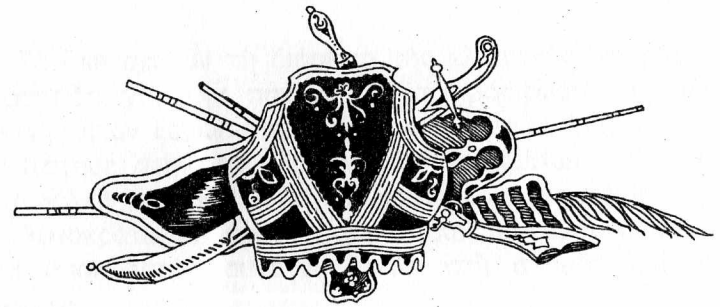
Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, χρησιμοποιοῦνται ἐπὶ μέρους γεγονότα ὡς γενικὰ φαινόμενα. Στόχος ἡ σύγχυση καὶ παραπλάνηση τοῦ λαοῦ.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ ἀμερόληπτος μελετητὴς μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ ἀξιόλογους συγγραφεῖς ποὺ μὲ τὸ ἔργο τους προσπάθησαν νὰ διαλύσουν τὴν πνευματικὴ ὁμίχλη καὶ νὰ φωτίσουν τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἀλήθεια. Ὁ π. Ἰωάννης ἀνήκει σὲ αὐτοὺς τοὺς ἐργάτες, ποὺ δεκαετίες τώρα μὲ μιὰ σειρὰ ἐκλαϊκευμένων βιβλίων -βασισμένων πάντα στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση- προσπάθησε νὰ θρέψῃ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὴν ἀνόθευτη παράδοση. Μετὰ ἀπὸ μιὰ μεγάλη συγγραφικὴ καρποφορία, τὸ τελευταῖο του βιβλίον εἶχε τίτλο «**Στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς**» (1992), τεύχος Α', καὶ ἀναφερόταν σὲ ἔθναποστόλους, ἔθνεγέρτες καὶ νεομάρτυρες. Ὡς τεύχος Β' προὐρίζε ἐκλαϊκευμένη μελέτη, ποὺ στὰ χειρόγραφα ποὺ ἄφησε φέρει τὸν τίτλο «Ἐκκλησία καὶ παιδεία στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας», γιὰ νὰ φωτίσῃ τὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε ἡ Ἐκκλησία στὰ χρόνια τῆς δουλείας, στὸν τομέα τῆς παιδείας.

Μελέτησε παλαιότερη καὶ σύγχρονη βιβλιογραφία καὶ ἀποδελτίωσε πολυτίμο ἀρχεῖο ὑλικὸ γιὰ τὴ δράση καὶ τὸν ἀγῶνα ποὺ ἀνέλαβε ἡ Ἐκκλησία γιὰ νὰ μὴ μείνῃ στὸ σκοτάδι τῆς ἀμάθειας ὁ ραγιάς. Συγκέντρωσε ἀξιόλογο ὑλικὸ γιὰ τὰ σχολεῖα, τοὺς δασκάλους, τὰ σχολικὰ προγράμματα, τοὺς μαθητὲς καὶ παράλληλα φώτισε διακριτικὰ τὴν παρουσία καὶ τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπέμενε τὸ προσεκτικὸ διάβασμα, οἱ τυχόν διορθώσεις, οἱ παραπομπὲς τῶν παραθεμάτων, ἡ σύνταξη τῆς βιβλιογραφίας, ὁ πίνακας τῶν περιεχομένων. Ἀπόμεινε τὸ τελικὸ διάβασμα γιὰ νὰ γράψῃ ἡσυχος τὸ τυπωθῆτω. Ἄλλὰ αὐτὰ ὅλα δὲν τὰ ἔκανε ὁ π. Ἰωάννης Ἀλεξίου. Τὸν πρόλαβε ἡ ἀρρώστια. Τὰ χειρόγραφα ἔμειναν στὸ γραφεῖο περιμένοντας τὸν τελευταῖο ἔλεγχο. Κανεὶς σίγουρα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐπιμεληθῇ καλλίτερα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὴν τελευταία ἐπεξεργασία τοῦ ἔργου. Ὅμως ὁ τόσος μόχθος γιὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία κατάθεση ἀγάπης πρὸς τὸν ἀναγνώστη δὲν ἔπρεπε νὰ πάῃ χαμένη. Γιαυτό, ὡς ἓνας ὀφειλόμενος

φόρος τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν συγγραφέα, ἀποτολμήθηκε ἡ ὅσο τὸ δυνατόν καλλίτερη ἐπιμέλεια τῶν χειρογράφων. Ἔγιναν πολὺ μικρὲς παρεμβάσεις στὸ κείμενο, οἱ ἀναγκαῖες διορθώσεις καὶ οἱ ἀπαιτούμενες συμπληρώσεις. Στόχος ἦταν νὰ μείνῃ ἀκέραιο τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ χρωματίσῃ μὲ τὰ αὐθεντικότερα χρώματα τὸ θέμα: **ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

«ΚΤΙΣΤΕ ΣΧΟΛΕΙΑ»

ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΣΤΟΡΓΗΣ

Σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της ελληνικής ιστορίας, ή φροντίδα για την παιδεία και τη μόρφωση της νέας γενιάς ήταν ξεχωριστή. Η κλασική αρχαία Ελλάδα πρωτοστάτησε στην καλλιέργεια των γραμμάτων. Άλλα και στο χιλιόχρονο Βυζάντιο καλλιεργήθηκε η παιδεία.

Αυτοκράτορες, άρχοντες, κληρικοί, μοναχοί, δάσκαλοι και σπουδαστές, συναγωνίζονται στη σπουδή και στη μελέτη.

Η Εκκλησία, παράλληλα με τη δογματική, ιεραποστολική και φιλανθρωπική παράδοση, συνέχισε κατά τα βυζαντινά χρόνια και την καλλιέργεια της παιδείας.

Οι τρεις Ίεράρχες, Μέγας Βασίλειος, άγιος Γρηγόριος, Ίωάννης Χρυσόστομος, ο Μέγας Φώτιος και τόσο άλλοι φωτισμένοι κληρικοί και δάσκαλοι, ίδρυσαν και διατήρησαν κατώτερες και ανώτερες σχολές στην Κωνσταντινούπολη, στη Νίκαια, στην Προύσα, στην Τραπεζούντα και άλλου.

Καί με τή διδασκαλία τους καί τὰ συγγράμματά τους ἀναδείχθηκαν ἐξαίρετοι καί φωτισμένοι παιδαγωγοί, γιατί θέσπισαν θαυμαστές ἀρχές ἀγωγῆς, αἰῶνες πρὶν ἀναπτύχθῃ ἡ ἐπιστήμη τῆς παιδαγωγικῆς. Ὁ μελετητῆς τῆς ἱστορίας διαπιστώνει ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν παιδεία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαθιὰ καί οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ἦρθαν ὁμως, καί τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς...

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στίς 29 Μαΐου 1453, ἐσήμανε καί τὴ «συρρίκνωση» τῆς παιδείας. Ὁ βάρβαρος κατακτητῆς, τὰ πρῶτα χρόνια, ζήτησε νὰ ἐκμηδενίσῃ κάθε παιδευτικὴ κίνηση τοῦ Γένους μας. Ἐκλείσε σχολεῖα, κατέστρεψε βιβλιοθήκες, κατέδωξε δασκάλους.

Καί εἶναι γνωστὸ ὅτι μέσα σ' αὐτὸ τὸν κατατρεγμὸ τῆς παιδείας, πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι κατέφυγαν σὲ πνευματικὰ κέντρα τῆς Δύσεως. Κι ἔμεινε ὁ ἑλληνικὸς χώρος ἀπογυμνωμένος: χωρὶς σχολεῖα, χωρὶς δασκάλους. Καί πλάκωσαν βαριὰ τὰ σύννεφα τῆς ἀμάθειας...

Τὴν κατάπτωση τῆς παιδείας ἐθρήνησε ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωση Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιος Σχολάριος. Σὲ μιά του ἐγκύκλιο, θρηνώντας σὰν ἄλλος Ἱερεμίας, πάνω στὰ ἐρείπια καί στὰ συντρίμματα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἔλεγε ἀνάμεσα σ' ἄλλα: *«Ἦν σοφὸν τὸ Γένος ἡμῶν, ἐνδοξον, γενναῖον, φρόνιμον, ἀνδρεῖον, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑποτάξαν... καί μὴν καί τῇ κατ' ἀρετὴν σπουδῇ τε καί ἀγιωσύνη... Ἀλλὰ νῦν φεῦ τῶν κακῶν, ἀπώλετο πᾶν. Ἐάλω γὰρ ἡ Κωνσταντινούπολις...»*

Ἦταν σοφὸ τὸ Γένος μας, ἐνδοξο, γενναῖο, φρόνιμο, ἀνδρεῖο καί εἶχε ὑποτάξῃ ὅλη τὴν οἰκουμένη... καί τὴν εἶχε ὑποτάξῃ καί μετὰ τὴ σπουδὴ τῆς ἀρετῆς καί τῆς ἀγιωσύνης. Ἀλλὰ τώρα, ἀλίμονο, μετὰ τὴ συμφορὴ πού μᾶς βρῆκαν, τὸ πᾶν ἔχει χαθεῖ. Γιατὶ πάρθηκε ἡ Κωνσταντινούπολις!

Καί συγκεκριμενοποιῶσε τοὺς φόβους του ὁ σοφὸς Πατριάρχης καταλήγοντας ἐπιγραμματικὰ: *«Κινδυνεύομεν μὴ μόνον σοφίας στερηθῆναι καί μαθημάτων, ἀλλὰ καί τὴν φωνὴν ἡμῶν ἀγνοῆσαι».*

Διατρέχουμε τὸ μεγάλο κίνδυνο ὄχι μόνον νὰ χάσουμε τὴ σοφία καί τὰ μαθήματά μας, ἀλλὰ νὰ ξεμάθουμε καί τὴ γλώσσα μας...

Κι ὁ πρωτονοτάριος τοῦ Πατριαρχείου Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, ἔγραφε στὸ γερμανὸ Μαρίνο Κρούσια: *«Ὀρῶ δὲ νῦν μετοικήσαντα πάντα τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν τόπων... ἢ τε σοφία καί αἱ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστήμαι, αἱ τέχναι αἱ ἀριστοί, ἢ παιδείαι καί ὁ λοιπὸς τῶν χαρίτων χορὸς ἑλληνικῶν δὲ χαρίτων τὸ κλέος βαρῦς ὤλεσεν αἰῶν».* Τώρα τὸ βλέπω πὼς ἔφυγαν ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους ὅλα τὰ καλά... καί μάλιστα ἡ σοφία, οἱ ἐπιστήμες τῶν μαθηματικῶν, οἱ καλὲς τέχνες, ἡ μόρφωση καί ὅσες ἀπασχολήσεις σχετικὲς μετὰ τὴν χαρὴν τοῦ πνεύματος. Τὴ δόξα τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀφάνισε ἡ βαριὰ ἐποχὴ πού ζοῦμε...

Ὡστόσο, ὁ ὀθωμανὸς κατακτητῆς δὲν πέτυχε νὰ κατασιγήσῃ τὸν πόθο τῶν Ἑλλήνων γιὰ μάθηση.

Στὴ γνωστὴ συλλογὴ τοῦ Νικολάου Πολίτη «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», ἔχει καταχωρηθεῖ ἓνα θαυμάσιο χιακὸ νανούρισμα, πού προέρχεται ἀπὸ τὰ Μαστιχοχώρια. Τὸ νανούρισμα αὐτὸ καθρεφτίζει μετὰ δύναμη καί πληρότητα τὴν ψυχὴ καί τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καί περικλείει σὲ λίγους στίχους βαθύτατο περιεχόμενο. Λέει τὸ τραγούδι αὐτό:

*«Κάμε, Χριστὲ καὶ Παναγιά, καὶ θρέψε τὸ παιδί μου,
Νὰ μεγαλώσῃ, νὰ θραφῆ, καλὸ παιδί νὰ γίνῃ.*

Τύχη χρυσὴ ἃς τοῦ δίνεται καὶ φώτιση μεγάλη.

Νὰ μάθῃ γράμματα πολλὰ καὶ φρόνιμο νὰ γίνῃ,

Γιὰ νὰ κερδίξῃ χρήματα, παντοῦ καλὰ νὰ κάμνῃ.

Ἐνα καὶ εἴκοσι σκολεῖα μ' ἀληθινούς δασκάλους.

Νὰ μάθουν γράμματα οἱ φτωχοί, ἀνθρώποι νὰ γενοῦνε.

*Νὰ μάθουν πὼς ῥφανεψαμεν ἀπὸ τοὺς ἄρχοντάς μας,
Νὰ μάθουν πὼς ξεχάσαμεν τοῦ Γένου μας τὰ φρένα,
Πὼς ὁ καθεὶς μας χρεωστεῖ βοήθειαν νὰ δίνη*

Εἰς τὰ σχολεῖα, στίς ἐκκλησιᾶς καὶ στὰ ὄρφανεμένα».

«Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο νανούρισμα, παρατηρεῖ ὁ παιδαγωγὸς Π. Κοροντζῆς, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὰ Μαστιχοχώρια τῆς Χίου, συμπυκνώνει εἰς ὀλίγους στίχους τὴν μακραῖωνα σχολικὴν παράδοσιν καὶ τὰ ἰδεώδη τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἀπλοϊκὴ Ἑλληνίδα μητέρα, μὲ τὸ αὐθόρμητον μητρικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ παιδιοῦ τῆς καὶ μὲ τὴν ψυχικὴν τῆς καλλιέργειαν, βλέπει καθαρὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ σχολεῖου. Εἶναι δὲ αὐτὴ τὸ «καλὸ καὶ φρόνιμο παιδί», τὸ «πολλά» καὶ ὄχι τὰ ὀλίγα καὶ εὐκόλα γράμματα, ὁ «ἄνθρωπος» ποὺ δὲν ξεχνάει «τοῦ Γένου μας τὰ φρένα», ὁ χρήσιμος πολίτης, ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος, παντοῦ καλὰ νὰ κάμνη, ὁ καθεὶς μας χρεωστεῖ βοήθειαν νὰ δίνη «εἰς τὰ σχολεῖα, στίς ἐκκλησιᾶς καὶ στὰ ὄρφανεμένα».

Θέλει ἀκόμα ἡ χιώτισσα μάνα νὰ ἱεουργοῦν στὰ σχολεῖα «ἀληθινοὶ διδάσκαλοι», ἄνθρωποι ποὺ νὰ ἐμπνέωνται ἀπὸ τὰ ἀθάνατα ἰδανικά... Μέσα σ' ἓνα τέτοιο ἐκπαιδευτήριον θὰ μάθαινε τὸ σκλαβόπουλο τί εἶχε τὸ Γένος μας κάποτε, θὰ συνειδητοποιοῦσε τὸ παρόν, καὶ θὰ ὀραματιζόταν τὸ μέλλον, τὴν ὥρα τοῦ ξεσηκωμοῦ, τὴν ὥρα τῆς λευτεριᾶς.

Γιὰ τὰ «πολλὰ γράμματα» καὶ τοὺς «ἀληθινοὺς δασκάλους» ποὺ προβάλλει ὡς ἰδανικὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ χιώτικο νανούρισμα ἔχουν γραφεῖ ἀξιόλογες ἐργασίες μὲ πλούσιο ἀρχεῖακὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἀναφέρονται ἄλλοτε ἀποσπασματικὰ καὶ περιστασιακὰ, ἄλλοτε μεθοδικὰ καὶ ἀξιολογικὰ στοιχεῖα γιὰ σχολεῖα, γιὰ δασκάλους, γιὰ βιβλία καὶ μαθηματάρια, γιὰ μαθήματα, γιὰ χορηγοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ἐνισχυτές τῶν παιδευτικῶν προσπαθειῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρον καὶ στὸν ἑλληνισμὸ τῆς διασπορᾶς.

Τόσο στὰ βιβλία ποὺ ἀσχολοῦνται γενικότερα μὲ τὰ

θέματα τῆς παιδείας στὰ χρόνια τῆς δουλείας ὅσο καὶ στίς μονογραφίες γιὰ κάποια ἄγνωστη σχολὴ σὲ ἓνα ἀπόμερο π.χ. νησί ἢ μιὰ ὀνομαστὴ Ἀκαδημία σὲ μιὰ μεγάλη πόλη, μπορεῖ ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἀποδελτιώσῃ ἀπίθανο ὑλικὸ γιὰ τὰ προβλήματα, τίς δυσκολίες καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ, ὥστε νὰ κρατηθῇ τὸ φῶς τῆς παιδείας μὲ ἀνυπολόγιστες θυσίες:

1. Γιὰ τὸ δάσκαλο μὲ τὴ λιγοστὴ ἢ πανεπιστημιακὴ γνώση ποὺ πεινᾷ καὶ ὑστερεῖται καὶ μάταια περιμένει τὸν πενιχρὸ μισθὸ ποὺ τοῦ ὑποσχέθηκε ἡ κοινότητα.

2. Γιὰ τὰ δυσεύρετα καὶ πανάκριβα βιβλία, κτῆμα πολῦτιμο τῶν ὀλίγων, τὰ ὁποῖα ἀντιγράφονται στὸ φῶς τοῦ καντηλιοῦ.

3. Γιὰ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες καὶ τίς ἀπίθανες ταλαιπωρίες μέχρις ὅτου τὰ χειρόγραφα ἐνὸς λογίου βρεθεῖ τρόπος νὰ ἐξασφαλίσουν χρηματοδότη καὶ ἐπιμελητὴ καὶ σὲ κάποιο τυπογραφεῖο τῆς Εὐρώπης μεταστοιχειωθοῦν σὲ βιβλίον.

4. Τέλος γιὰ τὴν ἀγωνία μπροστὰ στίς νέες ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Δύση. Πὼς θὰ διδαχθοῦν τὰ σκλαβόπουλα τὴ νέα γνώση χωρὶς τὸ «ἀγκιστρον τῆς ἀθεΐας» νὰ πληγώσῃ ὅ,τι πιὸ πολῦτιμον στοιχειοθετοῦσε τὴν ὀρθόδοξον παράδοσίν τους;

Γιὰ ὅλα τοῦτα τὰ θέματα ἡ παλαιότερη καὶ ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία μᾶς ἀποκαλύπτει πολῦτιμα στοιχεῖα, ἀνασυνθέτοντας τὸν σκληρὸ ἀγῶνα τῶν αἰῶνων γιὰ τὸ φῶς τοῦ Γένους.

Παρουσιάζεται ἡ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε, ὁ μῶχος καὶ ὁ ἰδρώτας κληρικῶν καὶ λαϊκῶν γιὰ νὰ μεταλαμπαδεύεται ἡ γνώση τῆς πατρογονικῆς κληρονομίας καὶ τῶν νέων ἐπιστημονικῶν κατακτήσεων στὴ νέα γενιά.

Στὰ γενικὰ συγγράμματα ἢ στίς εἰδικὲς μελέτες ἰχνηλατεῖται ἡ πολυκύμαντη πορεία τόσο τῶν μεγάλων Σχολῶν τοῦ Γένους, ὅσο καὶ πολλῶν μικρῶν σχολείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Αναλυτικά ή αποσπασματικά προγράμματα σχολείων, διδακτικό υλικό, βιβλία, διδακτικές μέθοδοι, κατάλογοι μαθητών, ανασυνθέτουν την παιδευτική πορεία που ακολούθησε το Γένος στη μακραίωνη δουλεία.

Δεν πρόκειται όμως στις σελίδες που ακολουθούν να παρουσιασθή σέ όλο του τὸ φάσμα τὸ μεγάλο θέμα παιδείας στὴν τουρκοκρατία. Τοῦτο ἄλλωστε κι ἂν ἀκόμα τὸ ἐπιθυμοῦσε κανεὶς, δὲν θὰ ἦταν δυνατό.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὰ καθαρῶς παιδαγωγικά καὶ ἐκπαιδευτικά θέματα, θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὴν παρούσα ἔρευνα.

Στὴν πορεία θὰ τονίσουμε τὸ ρόλο, ποὺ ἔπαιξε ἡ χριστιανικὴ πίστη στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴ διαμόρφωση τῆς παιδείας στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς δουλείας. Θὰ δοῦμε τὴ «μάννα» τοῦ Γένους μας, τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας, νὰ μοχθῆ καὶ νὰ ἰδρωκοπάη γιὰ τὴν προκοπὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ σκλάβου λαοῦ. Νὰ θάλπη καὶ νὰ μορφώνη τὰ σκλαβόπουλα μὲ κάθε μέσο, ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή της. Νὰ ἰδρῦη Σχολές, νὰ τίς συντηρῆ καὶ νὰ τίς προστατεῦη. Νὰ ἐκπαιδεύη δασκάλους, νὰ ἐμπνέη τοὺς σοφοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τοῦτο ὅμως, δὲν σημαίνει πὼς θὰ περιορισθοῦμε μόνο νὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρες, ποὺ πρωταγωνίσθηκαν ἢ ἀπλῶς βοήθησαν στὴν ἀγωγή τῆς νέας γενιάς. Δὲν μπορεῖ νὰ παραλειφθοῦν καὶ λόγοι καὶ δάσκαλοι λαϊκοί, ποὺ τόσα πρόσφεραν στὴν παιδεία τοῦ Γένους, κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς Ἐκκλησίας.

Κι ἀκόμα, νὰ τονίσουμε πὼς δὲν ὑποτιμοῦμε τοὺς ἄλλους παράγοντες, ποὺ συνετέλεσαν στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ σκλάβου ἑλληνισμοῦ. Ἐπικεντρώνουμε ὅμως, ὅπως εἶπαμε, τὴν ἔρευνά μας στὴν πίστη, στὴν παράδοση, στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας, ποὺ τόσα προσέφεραν στὴν ἐκπαίδευση καὶ συνέβαλαν στὸ νὰ διατηρηθῆ καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ στὴν τουρκοκρατούμενη ἑλληνικὴ γῆ, κι ἔξω ἀπὸ αὐτή.

Ἡ ἄμεση σχέση καὶ ἐξάρτηση τῆς παιδείας ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς ἦταν ἓνα φαινόμενο γενικό. Τὸ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς δουλείας κατάλαβε τὴ σημασία τῆς παιδείας γιὰ τὸ Γένος. Κι ἔτσι δειλὰ - δειλὰ ἄρχισαν νὰ ξεφυτρώνουν τὰ πρῶτα σχολεῖα. Ὁ Μαρτίνος Κρούσιος στὰ 1584 ἔγραφε ὅτι σὲ μερικοὺς ναοὺς τῶν Ἑλλήνων «ἔχουν προσαρμοσθῆ σχολεῖα διὰ παιδιὰ. Εἰς αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν τάξεις, οὔτε διάφορα ἀναγνώσματα, ἀλλὰ ἓνας δάσκαλος μὲ τὸ Ψαλτήριον, τὸ Ὠρολόγιον, τὰς ἀκολουθίας καὶ ἄλλα βιβλία τῆς Ἐκκλησίας διδάσκει».

Σχολεῖα λοιπὸν στεγάζονταν κάτω ἀπὸ τοὺς θόλους τῶν ναῶν, μέσα στὶς ἐκκλησίες καὶ στὸν περίβολο καὶ στὰ κελιά τῶν μοναστηριῶν. Καὶ οἱ δάσκαλοι τῶν παιδιῶν τῆς ἑλληνικῆς σκλαβωμένης γῆς ἦταν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κληρικοὶ καὶ μοναχοί. Καὶ κοντὰ τοὺς λαϊκοὺς δάσκαλοι ποὺ ἐκπαιδεύτηκαν στὶς μεγάλες σχολές τοῦ Γένους, καὶ ἀγάπησαν τὰ ἑλληνόπουλα, καὶ προσέφεραν πολλὰ γιὰ τὴ μόρφωσή τους.

Κι ὅλα αὐτὰ γιὰ τὴν ἐμπνευση τὴν ἔδιναν πατριάρχες, ἐπίσκοποι, ἱερεῖς, μοναχοί, λόγοι ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς παιδείας.

Ἡ Σύνοδος ποὺ συνήλθε τὸ 1593 ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμῖα τοῦ Β' τοῦ Τρανοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὸν 7ο κανόνα της, προέτρεπε:

«Ἐκαστον Ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυναμένην ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα διδάσκεισθαι, βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσιν διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐὰν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχωσιν».

Προέτρεπε ἡ ἱερὴ ἐκείνη Σύνοδος, τὰ μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας, τὸν κάθε ἐπίσκοπο στὴν ἐπαρχία του νὰ

φροντίζη και νά ξεδεύη όσα μπορεί, για νά μαθαίνουν τά σκλαβόπουλα τά θεία και ιερά γράμματα και νά βοηθῆ μέ όση δύναμη είχε τούς δασκάλους, που ἤθελαν νά διδάσκουν μαθητές.

Ἡ ἐγκύκλιος αὐτή ἔδωσε θάρρος σέ πολλούς ἐπισκόπους νά συμβάλλουν ἐντονότερα στό ἔργο τῆς παιδείας.

Κι ἄλλοι ιεράρχες τόνωναν στίς καρδιές τήν ἀγάπη στήν παιδεία...

Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ ὁ Β΄ ἔγραφε σ' ἓνα δάσκαλο τῆς Ἀδριανουπόλεως: *«τούς δὲ μαθητάς πρὸς Θεοῦ μὴ ἀμέλει, ἀλλὰ πάση δυνάμει ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ καθαρᾷ συνειδήσει σπούδασον... ἅπαντα τὰ παιδία καλῶς σπουδασάτωσαν».*

Ἰδιαιτέρη ἀγάπη γιὰ τήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας ἔδειξε ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις (1572 - 1638), ὁ *«ἐπ' ἀρετῇ καὶ σοφίᾳ διαβόητος»*. Ἐκανε πολλές προσπάθειες και μέ θερμὰ λόγια ξεσήκωσε πολλούς νά ιδρύσουν σχολεῖα και βοήθησε στή διατήρηση σχολείων... Ἐφερε τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο στή Βασιλεύουσα γιὰ τήν ἐκτύπωση βιβλίων και, μέ τὸν τρόπο αὐτὸ βοήθησε πολὺ στήν ἀναγέννηση τῆς παιδείας.

Ἀλλὰ και ἄλλοι ἐπίσκοποι και μοναχοί, δάσκαλοι τοῦ Γένους και ἐθναπόστολοι, ὑπῆρξαν κήρυκες θερμοί, τονίζοντας τήν ἀξία τῆς παιδείας.

Στίς ἀρχές τῆς σκλαβιάς ἔχουμε μιὰ θερμὴ προτροπὴ τοῦ μεγάλου δασκάλου κληρικοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ πρὸς τὸν ἐθνικὸ εὐεργέτη Μανωλάκη Καστοριανό, που τὸν προτρέπει νά ιδρύσῃ σχολεῖο και στό Αἰτωλικό. Τούτη ἡ προτροπὴ εἶχε ἓνα εὐρύτερο μήνυμα, και γι' αὐτό, ἀπόσπασμά της παραθέτουμε ἐδῶ. Λέει ἀνάμεσα σ' ἄλλα ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης:

Ὁ Κύριλλος Λούκαρις

«Εἰς τὰ παράλια τῆς Αἰτωλίας ἠχρειώθη παντάπασιν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ σωτήριος τοῦ Εὐαγγελίου λόγος καὶ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ· καὶ τοῦτο διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ πολλὴν ἀσέβειαν· ὅτι ἐκεῖ εἶναι τὰ ἄκρα τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης· καὶ κατὰ πῶς τὰ ἄκρα τοῦ σώματος εἶναι πολλὰ ψυχρά, διὰ τὸ εἶναι μακρὰν τῆς καρδίας, ὅπου εἶναι ἡ ρίζα καὶ πηγὴ θερμότητος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ τοποθεσία ἐκείνη καὶ διὰ τὸ μὴν βαρύνω μὲ λόγια πολλὰ τὰς τιμίας αὐτῆς ἀκοάς, ἃς ἀκούσῃ παρακαλῶ ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα λόγια. Ἠθέλαμεν καὶ ἡμεῖς νὰ συνδράμωμεν μὲ κάποιους Χριστιανούς φιλαρέτους ἅμα μικρὰν τινα σχολὴν εἰς τι χωρίον τῆς Αἰτωλίας προκαθεζόμενα τῶν ἄλλων, Ἀνατωλικὸν λεγόμενον· καὶ τοῦτο τὸ ἐκάμαμεν διὰ τὸ μαθαίνουσι γράμματα παιδία τινῶν πατέρων πτωχῶν, διὰ τὸ εἶναι πρῶτον εἰς δόξαν Χριστοῦ καὶ εἰς ὑπηρεσίαν τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς βοήθειαν μικρὰν τῶν Χριστιανῶν. Ἐάν εἶναι γοῦν ὁ ὀρισμὸς τῆς νὰ ἀνοίγῃ πηγὴν μικρὰν εἰς τοιοῦτον διψασμένον τόπον, θέλει κάμει πολλὰ καλὸν καὶ θαυμάσιον καὶ εἰς τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εὐπρόσδεκτον· εἰ δὲ μήγε, ἃς εἶναι καλὰ καὶ ἃς εὐοδοῦται εἰς ὅσα θέλει ἢ παντοδύναμος χάρις τοῦ Χριστοῦ, ἢ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν καὶ λογισμὸν ἀνθρώπινον...»

(Γιὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη θὰ κάνουμε λόγον στὸ δεῦτερο κεφάλαιο τούτης τῆς μελέτης.)

Καὶ ὁ ἐπίσκοπος Μελέτιος, στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ του ἱστορία», ποὺ τυπώθηκε στὰ 1784 στὴ Βιέννη, ἔστειλε τὸ μῆνυμά του στὸ «δοῦλο» Γένος καὶ τὸ παρώτρυνε νὰ κἀν σχολεῖα. Νὰ λίγες γραμμὲς του, ὑπέροχες!

«Ὁ ἄνθρωπος ὅπου καθολικὰ πρέπει νὰ ὀνομάζῃται ἄνθρωπος, καὶ ὅπου στοχάζεται ὀρθά, καὶ κατὰ Θεόν, δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον διὰ λόγου του καλός, ἀλλὰ ἔχει χρέος ἀπαραίτητον καὶ ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν

του φύσιν νὰ εἶναι καλὸς καὶ διὰ τὸν πλησίον του, καὶ ὠφέλιμος... Διὰ τοῦτο ἃς ἐξυπνήσῃ ὁ καθεὶς ἀπὸ τὴν βαρυτάτην ληθαργίαν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται καταβυθισμένος, καὶ ἃς ἐργασθῇ πρόθυμος τὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους μας, ὅπου εὐρίσκεται εἰς μεγάλην χρεῖαν μαθήσεως, καὶ σπουδῆς, μὲ συνδρομὴν καὶ βοήθειαν διὰ τὸ γένωσι σχολεῖα μὲ προκομμένους διδασκάλους, διὰ τὴν μαθήτευσιν τῶν νέων ὅπου δὲν ἔχωσι τὸν τρόπον διὰ τὸ σπουδάξωσι... καὶ ἔρχονται εἰς ταῦτα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, ὅπου διατρίβω, μετὰ μεγάλων ἐξόδων, καὶ ξεκλίνουσι ἀπὸ τὰ ὀρθὰ δόγματά τους οἱ περισσότεροι, καὶ καρποφοροῦμενοι εἰς τὰ σωματικά, ζημιούονται εἰς τὰ ψυχικά. Ἐάν ὁμως ἐπιμεληθῶμεν νὰ ἔχωμεν τὰ ἀναγκαῖα σπουδαστήρια εἰς τοὺς τόπους μας, ἤθελεν ἦτον καὶ μεγαλυτέρα ἢ ὠφέλεια τῆς προκοπῆς τοῦ Γένους μας, διότι ἔχοντες αὐτοὺς τοὺς τρόπους οἱ νέοι μας, συνεριζόμενοι εἰς τὰ μαθήματα ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἢμπορεῖ τὸ Γένος μας ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τὸ ξαναλάβῃ τὴν προτέραν του δόξαν, διὰ τὸ μὴν εἶναι πάντα εἰς τὸ ὄνειδος τῶν ἀλλογενῶν, ὡς εἴμεσθεν τὴν σήμερον· ἐπειδὴ ἢ σπουδῆ καὶ ἢ μάθησις εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ πλεον καλλιώτερον καὶ τιμιώτερον πρᾶγμα, ὅπου νὰ εἶναι εἰς τὸν κόσμον κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «γνώσις βροτῶν μέγιστον ἐν βίῳ κλέος...» Ὅθεν ἃς μὴν ἀμελήσῃ ὅστις εἶναι φιλόθεος, καὶ ἀγαπᾷ τὸν μισθὸν παρὰ Θεοῦ, κατὰ τὰς δυνάμεις του νὰ γένη ὠφέλιμος πρὸς τὸ ξεπεσμένον μας Γένος, διὰ τὸ λάβῃ ἀξιοπρεπῶς τὴν ἀντιμισθίαν παρὰ Θεοῦ, καὶ τὸ μνημόσυνον παρὰ ἀνθρώπων...»

Στὰ ἐγκαίνια ἐνὸς σχολείου εἶπε καὶ τοῦτα τὰ ὑπέροχα λόγια ὁ δάσκαλος τοῦ Γένους Ἀνθιμος Γαζῆς, λόγια φλογερὰ γιὰ τὴν ἀξία τῆς παιδείας:

«Ἀπὸ τὴν παιδείαν καὶ μάθησιν... ἐκπηγάζουσι ὅλα τὰ καλὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τὴν ἀμά-

θειαν καὶ ἀπαιδευσίαν, ὅλα τὰ κακά. Ἀπὸ τὴν παιδείαν γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν, γνωρίζει τὰ ποιήματά Του, γνωρίζει τὴν πίστιν, γνωρίζει τὰ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὰ πρὸς τὸν πλησίον χρέη του. Γνωρίζει τὰς θείας Γραφάς, μανθάνει νὰ ἐξηγῆ αὐτάς, καὶ νὰ καταλαμβάνῃ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν. Καταλαμβάνει τὰ συγγράμματα τῶν προπατόρων μας, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζουσιν ὅλαι αἱ τέχναι καὶ ἐπιστήμαι, καὶ ὅλα τὰ πρὸς τὸν κοινωνικὸν τοῦτον βίον καθήκοντα· καὶ μὲ ἓνα λόγον διὰ τῆς παιδείας καὶ μαθήσεως γίνεται ὁ ἄνθρωπος τῷ ὄντι ἄνθρωπος. Μίαν φορὰν εἰς τὰς Ἀθήνας ἓνας πλούσιος φιλάργυρος ἐπῆγε τὸν υἱὸν του εἰς ἓνα φιλόσοφον, διὰ νὰ τὸν διδάξῃ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ φιλόσοφος τῷ ἐζήτησε διὰ διδάκτρα χιλίας δραχμῶν· ὁ πλούσιος τῷ ἀπεκρίθη, ἐγὼ μὲ χιλίας δραχμῶν ἀγοράζω ἓνα σκλάβον· καὶ ἀνταπεκρίθη ὁ φιλόσοφος, ἀγοράζεις βέβαια καὶ τότε ἀντὶ νὰ ἔχῃς ἓνα, θὰ ἔχῃς δύο· ὡσὰν νὰ τῷ ἔλεγε δηλαδὴ ὅτι τοιοῦτον ἀνδράποδον θὰ εἶναι καὶ ὁ υἱός σου, ὅταν μείνῃ ἀμαθής. Φίλιππος δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ὅταν ἐγέννησε τὸν Ἀλέξανδρον, ἔγραψε πρὸς τὸν φιλόσοφον Ἀριστοτέλη, λέγοντάς τῷ δὲν χαίρομαι ὅτι ἐγέννησα υἱόν, ὅσον χαίρομαι διότι τὸν ἐγέννησα εἰς τὸν καιρὸν σου. Ὁθεν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἔλεγε μετὰ ταῦτα: «Παρὰ μὲν τοῦ πατρὸς ἔλαβα τὸ ζῆν· παρὰ δὲ τοῦ διδασκάλου τὸ εὖ ζῆν».

»Φιλοτιμήθητε μὲ τὸ καλὸν σας παράδειγμα, μὲ τὸν σύνδεσμον τῆς ὁμονοίας, ν' αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνδρομητῶν· συνεργήσατε νὰ συνεισφέρῃ καὶ ἀπὸ τοὺς πατριώτας καθείς, ὅ,τι δύναται, εἰς τοῦτο τὸ ἱερὸν ἔργον, εἰς τὴν προκοπὴν τοῦ σχολείου. Ἐκ τούτου οἱ υἱοὶ σας ἐλπίζουν τὸν ἀνθρωπισμὸν, τὴν ἡμερότητα καὶ κατεύνασιν τῶν ἡθῶν, τὴν ἀληθῆ φιλανθρωπίαν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην· ἐκ τούτου ἐλπίζουν νὰ μάθουν τὴν δικαιοσύνην, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν, καὶ τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους καὶ φίλους τιμῆν. Ἐκ τούτου, τὸ

πρὸς τὴν πατρίδα ἱερώτατον χρέος των. Ἐκ τούτου ἐλπίζουν νὰ μάθουν πῶς πρέπει νὰ τιμῶσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ νὰ μισῶσι τὸ ψεῦδος. Ἐκ τούτου ἐλπίζουν νὰ γίνουν εὐτυχεῖς καὶ εὐδαίμονες καὶ εἰς ἓνα λόγον νὰ ἀναφανῶσι τῷ ὄντι ἄνθρωποι εὐάρεστοι καὶ εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἀνθρώπους...»

Καὶ γιὰ τὴν εὐρύτερη ἐκπαιδευτικὴ δράση τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ θὰ γίνῃ λόγος ἀργότερα. Ἐδῶ θαυμάσαμε τὴν ἀγάπη του στὴν παιδεία, ποῦ ζητοῦσε νὰ μεταλαμπαδεύσῃ καὶ στοὺς συμπατριῶτες του.

Ὁ λόγιος δάσκαλος καὶ συγγραφέας Κωνσταντῖνος Κούμας ἔστειλε κι αὐτὸς τὸ μήνυμά του, τονίζοντας στοὺς σκλάβους ἀδελφούς του τὴν ἀνάγκη νὰ αὐξήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων. Λεῖει λοιπὸν:

«Ταύτην τὴν εὐγενῆ φροντίδα καὶ πρόνοιαν καιρὸς εἶναι, ὧ γραιοί, ν' ἀναλάβωμεν μὲ ζῆλον διακαῆ καὶ φιλοτιμίαν ἑλληνικὴν, ἂν θέλωμεν νὰ ἐμφραγῶσιν ποτε τὰ στόματα τῶν κατηγορούντων ἡμᾶς, ὡς ἀμελοῦντας τὰ καλὰ καὶ τὴν παιδείαν τοῦ Γένους. Ἱεράρχαι φιλόκαλοι καὶ φιλόανθρωποι, ποιμένες ἀληθινοὶ τοῦ ἀγαπητοῦ Γένους σας, τὸ ὁποῖον σᾶς γνωρίζει πατέρας, προστάτας, διδασκάλους τῶν καλῶν, παρηγορητὰς τῶν θλίψεων του καὶ ὁδηγοὺς εἰς τὴν σωτηρίαν· εὐγενεῖς ἄρχοντες καὶ τοῦ Γένους πρόκριτοι· γραιοὶ φιλόμουσοι καὶ ζηλωταὶ τοῦ Γένους τῆς ἀναγεννήσεως! Αὐξήσατε τὸν πρὸς τὰ καλὰ καὶ φωτισμὸν τοῦ Γένους ζῆλόν σας· οἱ κάτοικοι τῶν μικρῶν πόλεων μὴ ὑποφέρετε νὰ στερηθῆτε γυμνάσιον εἰς παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὁποίαν διδάσκονται οἱ νέοι μας καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν ἐνδόξων προγόνων μας· αἱ δὲ ἐπισημότεραι πόλεις φροντίσατε καὶ διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν ἐπιστημονικῶν σχολείων, καθιστώντες ἱκανοὺς διδασκάλους, τουλάχιστον τρεῖς, ἂν εἰς

Ο Κωνσταντίνος Κούμας

τινας πόλεις δὲν συγχωροῦσι πλειοτέρους αἱ καιρικαὶ περιστάσεις».

Τὸν θερμὸ τοῦτο δάσκαλο τοῦ Γένους θὰ γνωρίσουμε στὴν ἀνέλιξη τῆς ἔρευνάς μας, μὰ καὶ μὲ τὰ λίγα, ἀλλὰ θερμὰ λόγια του, ποὺ παραθέσαμε, νιώσαμε τὸν παλμό, ποὺ πυρπολοῦσε τὴν καρδιά του γιὰ τὴν πρόοδο τῆς παιδείας.

Καὶ τώρα, νά, μπροστά μας, ὁ ταπεινὸς καλόγερος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Τὸν πατέρα Κοσμᾶ χαρακτηρίζει ἡ ἱστορία σὰν «τὸν ἐπιβλητικότερο ἀναγεννητή» τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ σὰν «τὸν πρῶτο τῆς μυστικῆς χορείας τῶν ἡρώων», ποὺ πάλεψαν καὶ θυσιάστηκαν γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ δουλωμένου Γένους.

Σὲ κάθε τόπο ποὺ ἐδιάβαινε, ὁ φλογερὸς ἐκεῖνος ἐθναπόστολος καὶ ἐθνομάρτυρας, σὲ κάθε πόλη καὶ χωριὸ ποὺ δίδασκε ὁ ἐμπνευσμένος ἐθνεγέρτης, πρώτη του φροντίδα ἦταν νὰ ξεσηκώση τὸν κόσμο, νὰ κἀνη τοὺς ἀδελφούς του νὰ ἀγαπήσουν τὴν παιδεία...

«Δὲν βλέπετε - ἔλεγε στοὺς ἀκροατές του - ὅτι ἀγρίευσε τὸ Γένος μας ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν καὶ ἐγίναμεν ὡς τὰ θηρία; Διὰ τοῦτο σᾶς συμβουλεύω νὰ κάμετε σχολεῖον διὰ νὰ ἐννοῆτε τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον καὶ τὰ λοιπὰ βιβλία».

«Νὰ μαζωχθῆτε ὅλοι, ἔλεγε σὲ ἄλλη περίπτωση, νὰ κάμετε ἓνα σχολεῖον καλόν... νὰ μανθάνουν τὰ παιδιὰ γράμματα, πλούσια καὶ πτωχά... διότι χωρὶς τὸ σχολεῖον περιπατοῦμεν εἰς τὸ σκότος». «Νὰ σπουδάζετε καὶ σεῖς ἀδελφοί μου νὰ μαθαίνετε γράμματα ὅσον ἠμπορεῖτε. Καὶ ἂν δὲν ἐμάθατε οἱ πατέρες, νὰ σπουδάζετε τὰ παιδιὰ σας νὰ μαθαίνουν ἐλληνικά».

Καὶ σὲ ἄλλη εὐκαιρία τόνισε καὶ τοῦτα τὰ βαρυσήμαντα:

«Χαρίσετέ μου καὶ ἓνα σχολεῖον ἐδῶ εἰς τὴν χώραν

σας νὰ μανθάνουν τὰ παιδιά μας γράμματα, νὰ ἡξεύρουν ποῦ περιπατοῦνε... Διατι ἀπὸ τὸ σχολεῖον μανθάνομεν τὸ κατὰ δύναμιν τί εἶναι Θεός, τί εἶναι Ἁγία Τριάς, τί εἶναι ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, τί εἶναι δαίμονες, τί εἶναι παράδεισος, τί εἶναι κόλασις, τί εἶναι ἁμαρτία, τί εἶναι ἀρετή. Ἀπὸ τὸ σχολεῖον μανθάνομεν τί εἶναι ἁγία Κοινωνία, τί εἶναι Βάπτισμα, τί εἶναι τὸ ἅγιον Εὐχέλαιον, ὁ τίμιος Γάμος, τί εἶναι ψυχὴ, τί εἶναι κορμί, τὰ πάντα ἀπὸ τὸ σχολεῖον τὰ μανθάνομεν, διατι χωρὶς τὸ σχολεῖον περιπατοῦμεν εἰς τὸ σκότος. Καλύτερα νὰ ἔχης εἰς τὴν χώραν σου σχολεῖον ἑλληνικόν, παρὰ νὰ ἔχης βρύσες καὶ ποταμούς, διατι ἡ βρύσις ποτίζει τὸ σῶμα, τὸ δὲ σχολεῖον ποτίζει τὴν ψυχὴν, τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὲς ἐκκλησίες, τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὰ μοναστήρια. Ἄν ἴσως καὶ δὲν ἦτανε σχολεῖα, ποῦ ἤθελα ἐγὼ νὰ μάθω νὰ διδάσκω;

Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἔγραψε στοὺς κατοίκους τῆς Σενίτσας, κωμοπόλεως κοντὰ στὸ Δελβίνο, καὶ τοὺς προέτρεπε νὰ ἐνδιαφέρωνται γιὰ τὸ σχολεῖο τους. Παραθέτουμε τὸ κύριο μέρος τῆς ἐπιστολῆς του, γιὰτι παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

«Εὐγενέστατοι καὶ ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν χώραν Σενίτσαν, σᾶς ἀσπάζομαι, καὶ παρακαλῶ τὸν Ἅγιον Θεὸν διὰ τὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν σας ὑγείαν. Ἐγὼ, ὡς δούλος ἀνάξιος, ἀδελφοί μου Χριστιανοί, τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, περιερχόμενος καὶ διδάσκων τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς χριστιανούς, μὲ ἄδειαν τῶν ἀρχιερέων, ἦλθα καὶ ἐδῶ εἰς τὴν χώραν σας καὶ βλέπω ὅτι δὲν ἔχετε σχολεῖον νὰ διαθάζωσι τὰ παιδιά σας, ἐπαρακίνησα τοὺς χριστιανούς καὶ ἔδωσα τὸ κατὰ δύναμιν καὶ προαίρεσιν διὰ τὸ σχολεῖον σας· πρέπει δὲ καὶ ἡ εὐγένειά σας πάντες νὰ βοηθῆτε πάντοτε τὸ σχολεῖον σας ἐξ ἰδίων πόνων ἢ κοινῶς ἀπὸ τὴν χώραν ἢ ἀπὸ τὰ θακούφια, διὰ νὰ λάβητε καὶ παρὰ Θεοῦ τὸν μισθὸν σας καὶ τιμὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων...»

Ὁ σπόρος τῶν «διδασχῶν» τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ εὔρισκε «πρόσφορο» ἔδαφος στὶς ψυχὰς τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἀπὸ εἰκόνα εὐρισκόμενη φῆν ἐκμηχισία ἁγ. Νικολάου ἁγ. Ζήτου.

Ὁ Ἅγ. Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός

Δονούσε τὰ στήθη τῶν σκλάβων. Καὶ ὁ πνευματικὸς σεισμός, ποὺ δημιουργοῦσαν τὰ λόγια τοῦ Ἐθνεγέρτη, εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα ἓνα ἔργο, ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν θαῦμα.

Ἐνα πλῆθος κατώτερα καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα ἰδρύθηκαν στὶς περιοχὲς ποὺ πέρασε. Πολλοὶ τὰ ὑπολογίζουν σὲ 210 τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ σὲ 1.100 τὰ κατώτερα, ποὺ εἶχαν ἰδρυθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς διδαχῆς του.

Ὁ λόγος του φώτιζε τὸ νοῦ καὶ ἀνοίγε τις καρδιὲς καὶ τὰ κομποδέματα. Καὶ ἀπὸ τὸ ταπεινὸ ραβδί, ὅπου ἀκουμποῦσε, ἀνάβλυζαν τὰ πνευματικὰ νάματα, ποὺ θὰ διαδραμάτιζαν ἓνα τεράστιο ρόλο στὴν ὑπόθεση τοῦ Μεγάλου Ξεσηκωμοῦ.

Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δουλείας, διαπρύσιος κήρυκας γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς παιδείας, φάνηκε ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε΄.

Ἀπὸ τὰ μηνύματά του γιὰ τὴν μόρφωση τῶν παιδιῶν τῆς σκλαβωμένης πατρίδας, λίγες γραμμὲς τους ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν, μᾶς φανερώνουν τοῦ μαρτυρικοῦ Ἐθνάρχη τὴ φλόγα καὶ τὴν ἀγάπη στὴν παιδεία.

Σὲ πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο τοῦ 1807 ἔγραφε:

«Οὐδὲν ἄλλο τιμιώτερον καὶ ὀφελιμώτερον ἐστὶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἐξαιρέτως δὲ ἐν τῷ εὐσεβεῖ ἡμῶν γένει τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν τῆς σοφίας καὶ παιδείας καὶ διδασκαλίας διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὁ λόγῳ τετιμημένος κοσμεῖται καὶ στολιζέται καὶ τελειοῦται, προσκτώμενος τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο ἀγαθὸν καὶ δῶρημα τοῦ ἁγίου Θεοῦ».

Στὴ συνέχεια, ἀφοῦ ἐκφράσει τὴ χαρὰ του γιὰ τὴν ἴδρυση νέων σχολείων καὶ τὴ λύπη του γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάσταση τοῦ Γένους, καταλήγει στὴν ἐξῆς προτροπή:

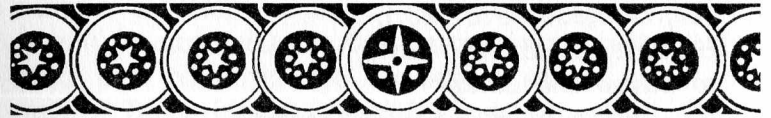
«Προθυμήθητε ζήλω ἐνθέῳ εἰς τὸ συστήσαι καὶ ἀποκαταστήσαι κοινὰ σχολεῖα τῶν ἱερῶν γραμμάτων καὶ φροντιστήρια τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων... ἵνα ἐπιδιδῶσι καὶ προκόπτωσι τὰ τέκνα ἡμῶν... συνιστῶντες καὶ διοριζόμενοι διδασκάλους ἐπιμελεῖς εἰς ἐκπαιδευσίαν καὶ μάθησιν καὶ χρηστοθήειαν τῶν διδασκομένων μαθητῶν».

Καὶ στοὺς προκρίτους τῆς Μάνης ἔγραφε: *«Μόνον τὸ φῶς τῆς παιδείας δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὰ ψυχωφελεῖ καὶ σωτήρια καὶ βιοφελῆ καὶ περὶ τὸ ζῆν χρήσιμα...»*

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ε΄ δὲν προέτρεπε μόνο τοὺς ἄλλους. Ὁ ἴδιος ὑπῆρξε ἓνας πρωτοπόρος σὲ κάθε ἐκπαιδευτικὸ θέμα: Ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ τὴ διατήρηση σχολείων, ὅπως γιὰ τὴ Σχολὴ Συνασοῦ (τῆς παλιάς Ναζιανζοῦ), γιὰ τὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου, γιὰ τὴ Σχολὴ Ντέκα τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλες. Περισσότερο ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ Μεγάλῃ Σχολῇ τοῦ Γένους. Ὁ ἴδιος μετέφρασε πατερικὰ κείμενα, πάλαιψε γιὰ τὴν ἴδρυση τυπογραφείου, παρακίνησε καὶ ἄλλους νὰ γράψουν.

Θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν κι ἄλλα ὀνόματα κληρικῶν καὶ δασκάλων, ποὺ μὲ φλόγα κι ἀγάπη ἐνέπνευσαν στὸ «δοῦλο» τότε Γένος τὸ πάθος γιὰ τὰ γράμματα.

Περιορισθήκαμε μόνο σ' αὐτούς, μιὰ καὶ στὴ συνέχεια θὰ ἀκούσουμε τοὺς ἴδιους, ἀλλὰ καὶ ἄλλους, ποὺ θὰ τονίζουν στὰ ἐπὶ μέρους θέματα, τὴ σημασία τῆς καλῆς παιδευτικῆς ἀγωγῆς. Ἀλλὰ καὶ μ' αὐτά, ποὺ παραθέσαμε, πήραμε μιὰ πρώτη γεύση τῆς πνοῆς, ποὺ τότε ἔπνεε, κι ἂς ἦταν αἰῶνες σκληρῆς δοκιμασίας καὶ τρομερῶν κατατρεγμῶν. Πνοή, ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ τὰ στήθη πιστῶν καὶ γενναίων ἡγετῶν τοῦ Γένους μας. Ἡγετῶν, ποὺ καὶ σήμερα, τόσο πολὺ ἔχουμε ἀνάγκη!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Ἐρχόμαστε τώρα στὰ σχολεῖα. Καὶ πρῶτα στρέφουμε τὴ ματιά μας στὸ ταπεινὸ παπᾶ ἢ καλόγερο, ποὺ μὲ μύριες προφυλάξεις προχωροῦσε κάθε βράδυ πρὸς τὴ σκοτεινὴ ἐκκλησιὰ τοῦ χωριοῦ ἢ στὸ ἀπόμερο μοναστήρι γιὰ νὰ διδάξη τὰ σκλαβόπουλα τοῦ κρυφοῦ σχολειοῦ γραμματικὴ ἢ ἀριθμητικὴ ἢ ἀνάγνωση ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι καὶ τὸ Ὁκτωήχι καὶ γινόταν ἔτσι συγχρόνως ὁ ἐμπνευσμένος ἀπόστολος τῆς πίστεως στὸ Χριστὸ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα. Ἦταν ὁ ἀφανὴς -ὁ ἀνώνυμος καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ γιὰ τοὺς μελλοντικούς χρόνους- ἐμψυχωτῆς τοῦ χειμαζόμενου καὶ ἀπορφανισμένου ἑλληνισμοῦ, ποὺ εἶδε ὁ ποιητῆς κάτω ἀπὸ τὸ φοβισμένο φῶς τοῦ καντηλιοῦ νὰ «θεριεύη τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα μὲ λόγια μαγικά...

*...Μή σκιάζεσθε στὰ σκότη·
Ἡ λευτεριά, σὰν τῆς αὐγῆς
τὸ φεγγοβόλο ἀστέρι
τῆς νύχτας τὸ ξημέρωμα θὰ φέρη».*

Τούτη τὴν εἰκόνα ἀπέδωσε θαυμάσια ὁ χρωστήρας τοῦ ἐξαίρετου καλλιτέχνη Νικ. Γκύζη στὸ γνωστὸ του πίνακα γιὰ τὸ «κρυφὸ σχολειό». Τὸ ἴδιο θέμα ἀνέπνευσε καὶ τὸν ἴω. Πολέμη νὰ γράψῃ τοὺς γνωστοὺς του στίχους:

*«Ἄπ' ἔξω μαυροφόρ' ἀπελπισιά,
πικρῆς σκλαβιάς χειροπιαστὸ σκοτάδι,
καὶ μέσα στὴ θολόκτιστη ἐκκλησιά,
(στὴν ἐκκλησιά ποὺ παίρνει κάθε θράδου
τὴν ὄψη τοῦ σχολειοῦ)
τὸ φοβισμένο φῶς τοῦ κανδηλιοῦ
τρεμάμενο τὰ ὄνειρα τ' ἀναδεύει
καὶ γύρω τὰ σκλαθόπουλα μαζεύει...»*

*Ἐκεῖ καταδιωγμένη κατοικεῖ
τοῦ σκλάβου ἢ ἀλυσόδετη πατρίδα,
βραχνὰ ὁ παπᾶς, ὁ δάσκαλος ἐκεῖ
θεριεύει τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα
μὲ λόγια μαγικά·*

*ἐκεῖ ἡ ψυχὴ πικρότερο γροικᾷ
τὸν πόνο τῆς σκλαβιάς της,
ἐκεῖ βλέπει τί ἔχασε, τί ἔχει, τί τῆς πρέπει...»*

Δὲν ἔχουμε, βέβαια, ἀτράνταχτα ἱστορικὰ στοιχεῖα, ποὺ νὰ περιγράφουν τὸ ἔργο ποὺ γίνονταν μέσα στὰ «κρυφὰ σχολειά», γράφει ὁ Βασ. Β. Χαραλαμπόπουλος διότι, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά τους, τὰ σχολειὰ αὐτὰ ἦταν μυστικά καὶ οἱ δάσκαλοί τους ταπεινοὶ καὶ ἄγνωστοι κληρικοί ἢ μοναχοί, ποὺ τὰ ὀνόματά τους δὲν διέσωσε ἡ ἱστορία.

Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὰ σχολειὰ αὐτὰ δὲν ὑπῆρξαν ἢ ὅτι ἡ δράση τους δὲν ἦταν σημαντική. Τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς συνέβαινε διότι τὰ σχολειὰ αὐτὰ θρί-

σκονταν σὲ ἀπόμερα μέρη, ἢ στὴ γωνιά κάποιας ἐκκλησιᾶς ἢ μοναστηριοῦ καὶ ἔτσι λειτούργησαν πάντοτε μακριὰ ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ κατακτητῆ καὶ γι' αὐτὸ στίς πρώτες δεκαετίες τῆς σκλαβιάς ἦταν ἀπαραίτητα. Φώτιζαν, σὰν πηγολαμπίδες, τὸ πυκνὸ τότε σκοτάδι τῆς ἀμάθειας, ζωντάνευαν στίς παιδικὲς καρδιὲς «τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα».

Τονίζει ὁ ἱστορικὸς Διον. Κόκκινος στὴν «Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» (Τομ. 1ος σ. 20).

«Τὴν διαρκῆ ταραχὴν καὶ τὸν τρόπον ὑφίσταται καὶ ὄλος ὁ κλῆρος. Ἄλλ' ὁ παπᾶς κάτω ἀπὸ τὰ ράκη τοῦ ράσου του κρατεῖ τὸ Ψαλτήρι καὶ πηγαίνει νὰ μάθῃ τὰ παιδιὰ ποὺ τὸν περιμένουν, νὰ διαβάσουν. Ὅμιλεῖ ἀκόμα εἰς τὰ παιδιὰ καὶ διὰ τοὺς μεγάλους ἀνθρώπους ποὺ ἐδόξασαν ἄλλοτε αὐτὸν τὸν τόπον. Διδάσκει τὴν ὀλίγην ἱστορίαν ποὺ γνωρίζει καὶ αὐτός. Τὸ «κρυφὸ σχολειό» δὲν εἶναι θρύλος. Τὸ συνετήρησε παρὰ τίς καταδιώξεις, παρὰ τὴν ἀξιοθρήνητον ἔλλειψιν παντὸς μέσου, παρὰ τὴν φοβερὰν πίεσιν τόσων ἀμέσων ἀναγκῶν, ὁ βαθύτερος πόθος τοῦ τυρρανομένου ἔθνους νὰ ὑπάρξῃ».

Ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σπ. Μαρινάτος σημειώνει «εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα τὸ ἱερατεῖον ἦτο μὲ ὀλίγα κολλυβογράμματα, καὶ μὲ σύντροφον τὴν πενίαν καὶ τὸν κοπετὸν τῶν ὑπολοίπων ραγιάδων... Τὸ ἱερατεῖον ὅμως τοῦτο ἐδίδασκε εἰς τοὺς ἐλληνόπαιδας τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν ποίμνιον τὴν ἀπέραντον πίστιν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ».

Καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς Νικ. Λοῦρος σὲ ὁμιλία του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐπισήμανε:

«Ἀκόμη καὶ στὴν ἐρειπωμένη ἐλληνικὴ γῆ δὲν ἔπαυσε τὸ πνεῦμα νὰ ξετρυπῶνῃ ἀπρόοπτα μέσα ἀπὸ τὸ κρυφὸ σχολειὸ καὶ τὴ σπηλιά τῆς ἐκκλησίας».

Ὁ Κωνσταντῖνος Βοβολίνης στὸ πολύτιμο ἔργο του «Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας» παρατηρεῖ: «Σχολεῖα τοῦ Γένους κατέστησαν ὅλαι αἱ ἐλληνικαὶ

ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια. Τὰ μαθήματα ἐδίδοντο σχεδὸν πάντοτε κατὰ τὴν νύκτα καὶ κρυφὰ διὰ τὸν φόβον τῶν κατακτητῶν... Ἑλληνικὴ Σχολὴ ἐλειτούργει καὶ εἰς Κασαμπᾶν τῆς Μ.Ἀσίας, ὅπου καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ 1625 μέχρι 1850 περίοδον οἱ μαθηταὶ ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ νάρθηκος καὶ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ... Ἐμάνθανον δὲ οὔτοι γραφὴν ἐπὶ τῆς ἄμμου δι' ἔλλειψιν πλακῶν...»

Ἔχουμε ἀκόμα, καὶ τὴν ποιητικὴ μαρτυρία τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου:

«Ἦτανε τὰ «Κρυφὰ Σχολεῖα», ὅπου μέσα τους, «χιονισμένο, βρεγμένο» συνάζονταν ὅλο τὸ Ἔθνος. Καὶ τὸ κιτρινωμένο ράσο τοῦ παπᾶ, μύριζε σμύρνα ἀπὸ κείνη πού οἱ μάγοι ὀδοιποροῦντες ἐπῆγαν καὶ φιλέψανε τὸν Ἰησοῦ...»

»Μιὰ σταγόνα ἡλίου καθισμένη ἀπάνω σ' ἓνα κερὶ, ἐθαμπόφεγγε γύρω του, πότε τὰ μάτια, πότε τὸ μέτωπο, πότε τὰ μάγουλα τῶν παιδιῶν, πού καθόνταν στὸ μισοσκοτάδο... Κι ἐμουρμούριζαν ὅλα μαζί τὴν πανάρχαιη ἀλφάβητα, πού ἡ ἀδρὴ τῆς συρμῆ ἦτανε τὸ μακρύτερο ζῶν ὕδωρ τοῦ κόσμου...»

Ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης ὑπογραμμίζει:

«Τὴν παιδείαν δὲν ἄφηνεν ἐλευθέραν ὁ κατακτητὴς, τὸ μὲν διὰ τῆς στέρησεως τῶν μέσων συντηρήσεως τῶν σχολείων, τὸ δὲ διὰ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς... Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνετήρησε τὰ στοιχειώδη σχολεῖα διὰ νὰ παρασκευάζῃ τοὺς ἰδίους τῆς λειτουργοὺς καὶ ψάλτας... Ἀπὸ τὴν πρωτόγονον ἐκείνην βαθμίδα τοῦ κρυφοῦ σχολεῖοῦ, τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ἐκκλησιῶν, ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Ἀθωνιάδα, τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν καὶ τὰ γυμνάσια Χίου, Σμύρνης, Κυδωνιῶν κλπ.»

Ὁ σοφὸς καθηγητὴς Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος στὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γράφει:

«Ἡ μεγάλη ἱστορικὴ τραγωδία τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἡ πτώσις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ 1821 ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τῆς καθάρσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν δευτέραν ἱστορικὴν των τραγωδίαν. Ὁ Δούρειος Ἴππος διὰ τὴν κάθαρσιν αὐτὴν ἦτο ἡ Ὁρθοδοξία, αἱ Κοινότητες, τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο καὶ ὁ ἐμπορικὸς στόλος τῶν ὑποδούλων.»

Ὁ Καθηγητὴς Τ. Γριτσόπουλος στὸ βιβλίον του «Μονὴ Φιλοσόφου» λέει:

«Ἀπὸ τὰ σπλάχνα αὐτοῦ τοῦ χώρου, τοῦ κρυφοῦ Σχολεῖοῦ τῆς Μονῆς Φιλοσόφου, προεβλήθη κάποτε εἰς δυσκόλους καιροὺς ἡ μεγαλυτέρα ἐθνικὴ ἀντίστασις πού γνωρίζει ἡ ἱστορία, διὰ νὰ κρατηθοῦν ὀρθια τὰ ὄσια καὶ τὰ ἱερὰ τοῦ ἔθνους, ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς ἠθικὰς ἀξίας.»

Ἄς ἐρθοῦμε τώρα στὸν Μιχ. Περάνθη. Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου του «Ἑλληνικὴ πεζογραφία», ὑπάρχει μία λογοτεχνικὴ περιγραφή τοῦ Κρυφοῦ Σχολεῖοῦ. Μᾶς λέει:

«Δίδασκαν καλόγεροι καὶ παπάδες μισογραμματισμένοι καὶ αὐτοί. Δίδασκαν νύχτα μὲ τὸ κερὶ, πρὶν ξημερώσει ἀκόμα. Τὰ παιδιὰ διολίσθαιναν ἀθόρυβα στὸ σκοτάδι, νὰ μὴν τοὺς δῆ Τοῦρκος κι ἦταν χαρούμενα ὅταν εἶχε φεγγάρι -πὺ τὸ τραγουδοῦσαν...»

Ἐφταναν σ' ἓνα γυμνὸ δωμάτιο σπιτιοῦ, στὸ νάρθηκα μιᾶς ἐκκλησιᾶς, σ' ἓνα μπουντρούμι ἀνήλιο καὶ ὑγρὸ... Κάθονταν διπλοπόδι στὸ χῶμα ἢ στὶς πλάκες ἢ ἐπάνω στὶς πέτρες γύρω - γύρω. Μὲ τὸ αὐτί τους στημένο ἔξω μπάς κι ὀρμήσει ὁ Ἀγαρηνός. Μὲ τὴ ματιὰ τους στὸ μυστικὸ παραπόρτι, ἔτοιμοι νὰ τὸ σκάσουν, ἂν χρειαστῇ... Καὶ νά... παίζουν τὸ κεφάλι τους, γιὰ πέντε κολλυβογράμματα! Τί μάθαιναν; Τὴν ἀλφάβητα - γιὰ νὰ διαβάζουν τὸ Ψαλτήρι. Βιβλία, συχνά, δὲν εἶχαν. Ἡ ἀνάγνωσις γινόταν στὸ Ὀκταήχι. Ἐνας διάβαζε κι οἱ ἄλλοι τοῦ κρατοῦσαν τὸ ἴσο, κουνώντας ρυθμικὰ τὸ κορμί τους μπρὸς - πίσω καὶ ψαλμωδώντας τοὺς φθόγγους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.»

Λογοτεχνικές περιγραφές για τη λειτουργία και τη δράση του «κρυφού σχολείου» μάς έχει δώσει και ο Θανάσης - Πετσάλης Διομήδης στα έργα του «Μαυρόλυκοι» και «Η καμπάνα της Άγίας Τριάδας», αλλά και άλλοι συγγραφείς.

Κλείνοντας τις λιγοστές τούτες μαρτυρίες για το κρυφό Σχολειό, παραθέτουμε γνώμες Καθηγητών - 'Ακαδημαϊκών, που δέν ανήκουν στο φιλολογικό και ιστορικό χώρο.

Εύγλωττη ιστορική μαρτυρία μάς δίνουν, όπως γράφει ο Ίωάν. Παπαϊωάννου στο βιβλίο του «Ιστορικές γραμμές» και «οι ειδικά κατασκευασμένοι νάρθηκες σε έκκλησιές της εποχής της Τουρκοκρατίας ή μικρά κτίρια με την όνομασία «κρυφό σχολειό», όπως στη Μονή Προυσσοῦ στη Ρούμελη και κρύπτες στους ναούς, όπως δυο γωνιακές κρύπτες του καθολικού της Μονής του 'Αγίου Νικολάου τών Φιλανθρωπινών ή του Σπανού στο νησάκι της λίμνης τών 'Ιωαννίνων· ακόμα το θολωτό κρυφό διαμέρισμα πάνω από το νάρθηκα, όπως στη Μονή Φενεοῦ Κορινθίας ή το θολωτό διαμέρισμα της καμάρας στη Μονή Κηπιανών Μαντινείας, ή συγκεκριμένα κτίσματα, όπως στο νησί 'Ιος, στη Μονή Φιλοσόφου Δημητσάνας, στη Μονή Πεντέλης στην 'Αθήνα, στο Μοναστήρι της Άγίας Τριάδας στην Τήνο, στη Μονή Κορώνης Καρδίτσας, στη Σαμαρίνα, στο Σμόκοβο, στα χωριά του Πηλίου και άλλου».

'Εδώ αφήνουμε το θέμα «Κρυφό Σχολειό», χωρίς να το έχουμε εξαντλήσει. Κι άλλα πολλά έχουν γραφεί, και, ίσως, πολλά ακόμα θα γραφούν. Μά πάντα το «Κρυφό Σχολειό» θα μένη σαν μια αναλαμπή για τις σκοτεινότερες περιόδους της πιό μαύρης σκλαβιάς. Και θα διαλαλή, ότι όταν ή ψυχή μένη αδούλωτη, βρίσκει διεξόδους και στις πιό άπαισιες σήραγγες, για να μεταδώσει πίστη και γνώση στις άθώες καρδιές...

Καιρός όμως, τώρα να προχωρήσουμε σε επώνυμα, γνωστά ή λιγότερο γνωστά σχολεία, που ήταν έγκατεσπαρμένα στον υπόδουλο έλλαδικό χώρο, και έξω απ' αυτά είναι αδύνατον να απαριθμήσουμε όλες τις άλλες σχολές και τα σχολεία, κατώτερα και ανώτερα, που λειτούργησαν, μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα στους τέσσερεις αιώνες.

'Ενα απάνθισμα θα ακολουθήσει, αφού τονίσουμε ότι ξέρουμε κάποιους αριθμούς, που έφθασαν τα σχολεία, αριθμούς που μάς έδωσαν ειδικοί μελετητές. Ο Τρύφων Εύαγγελίδης και άλλοι, που, όπως είπαμε, έγραψαν την ιστορία της παιδείας στα χρόνια της σκλαβιάς αφού έρεύνησαν πολλά αρχεία, παλαιά κείμενα, πατριαρχικά σιγίλλια, αναφέρουν περίπου πεντακόσια σχολεία...

'Αλλά πριν αρχίσουμε την περιδιάβαση και την αναφορά στα κυριότερα έλληνικά σχολεία, ως προτάξουμε λίγα λόγια γενικά.

Τρεις τύποι σχολείων μορφώθηκαν μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως:

α) Τα κοινά λεγόμενα Σχολεία, που αντιστοιχούσαν προς τα Δημοτικά τών νεωτέρων χρόνων.

β) Τα Έλληνικά Σχολεία, που ονομάζονταν Μουσειά ή Έλληνομουσειά και από τις αρχές του 19ου αιώνα Γυμνάσια, στα όποια και αντιστοιχούσαν, και

γ) οι 'Ακαδημίες, που έθεωρούντο ανώτερα εκπαιδευτήρια, με ευρύτερο πρόγραμμα από το πρόγραμμα τών Γυμνασίων. Τρεις 'Ακαδημίες αναδείχθηκαν στα χρόνια της δουλείας: ή Πατριαρχική 'Ακαδημία στην Κωνσταντινούπολη, ή 'Αθωνιάδα στο 'Αγιο Όρος και ή Πατμιάς 'Ακαδημία.

Στα στοιχειώδη σχολεία κοινό πρόγραμμα διδασκαλίας δέν μπορούσε να υπάρχει. Όλα εξαρτώνταν από το δάσκαλο. Συνήθως δίδασκαν ανάγνωση, γραφή και αριθμητική.

Στα ανώτερα Σχολεία οι μαθητές διδάσκονταν διαλε-

κτική, ρητορική και ήθική, ἐρμηνεία πεζῶν και ποιητῶν Ἑλλήνων ἐθνικῶν και χριστιανῶν συγγραφέων, ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πατερικά κείμενα, κατήχηση, λειτουργική και δογματική.

Ἀκόμα πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι σὲ πολλές σχολές διδάσκονταν μαθήματα ἀπὸ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως μαθηματικά, γεωγραφία, φυσική, ἀστρονομία.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων ἦταν ποικίλο. Σ' ἄλλα σχολεῖα ἦταν καθορισμένο και μελετημένο, σ' ἄλλα τὸν τελευταῖο λόγο εἶχαν οἱ καθηγητές, κι ἦταν πιὸ ἐλεύθερο: ἀνάλογο μὲ τὴ μόρφωση και τὴν κατάρτιση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κληρικούς, ποὺ ἦταν ἡ πλειοψηφία τῶν δασκάλων, ὑπῆρχαν και λαϊκοί. Καὶ οἱ λαϊκοὶ δάσκαλοι συχνὰ ντύνονταν σὰν μοναχοί, γιὰ νὰ φαίνωνται ὅτι στὶς σχολές διδάσκονταν μόνο τὰ τῆς θρησκείας. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, σὲ πολλές περιπτώσεις, και οἱ μαθητές, ποὺ φοιτοῦσαν στὰ σχολεῖα, φοροῦσαν «μακρὸν ἐπενδύτην και μέλανα πῖλον», δηλαδή, κάτι σὰν ρασάκι, και μαῦρο καπέλο. Μάλιστα ἕνας σπουδαστῆς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Χριστόφορος Ἄγγελος, ποὺ τόλμησε στὰ 1638 νὰ φορέση «ἐπενδύτην ζωηροῦ χρώματος ὑπεβλήθη εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ἵνα ἀλλαξοπιστήση».

Και στὸ θέμα: οἰκῆματα, ποὺ στεγάζονταν τὰ σχολεῖα, ὑπῆρχε μεγάλη ποικιλία: Τὰ καθολικά, οἱ νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν, τὰ κελιά τῶν μοναστηριῶν, ἦταν τόποι διδασκαλίας. Ἀλλὰ σὲ πολλὰ μέρη και μικρὰ οἰκῆματα χρησιμοποιοῦντο γιὰ σχολεῖα, κοντὰ σὲ ἐκκλησίες ἢ μοναστήρια.

Ἡ διάρκεια τῶν σπουδῶν ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν πρόοδο κάθε μαθητῆ, και παρατεινόταν, συνήθως, τρία, τέσσερα ἢ και πέντε χρόνια. Καὶ ὑπῆρχαν πολλές περιπτώσεις, ποὺ οἱ σπουδαστῆς διέκοπταν τὶς σπουδές τους. Ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα δύσκολα, χρόνια πείνας, δυστυχίας, ποικίλων συμφορῶν.

Γιὰ ὅλα αὐτά, και τόσα ἄλλα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ὀργάνωση και τὴ λειτουργία τῶν σχολείων στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, δὲν θὰ κάνουμε ἐμεῖς ἐδῶ ἀναλυτικὴ παρουσίαση. Σύμφωνα μὲ τὴ γραμμὴ τῆς ἔρευνάς μας, θὰ περιοριστοῦμε, ὅσο εἶναι δυνατό, στὰ θέματα, ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν πίστη και τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας. Ἀναλυτικὰ γιὰ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν παρουσία τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἴδρυση, διατήρηση, προαγωγή τῶν σχολείων, θὰ κάνουμε λόγο στὴ συνέχεια.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΣ

Ὡρα, λοιπόν, νὰ προχωρήσουμε στὴν παρουσίαση τῶν πιὸ γνωστῶν σχολείων. Καὶ ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν Κωνσταντινούπολη.

Και νὰ μπροστά μας ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ὡς σήμερα εἶναι γνωστὴ σὰν Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολῆ.

Ἡ σχολὴ αὐτὴ ὑπῆρξε, ἡ πρώτη ἀνώτερη Σχολὴ τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ. Τὴ συνέστησε λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος. Ὅταν τὸ ἔθνος ἄρχισε νὰ συνέρχεται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς, ἡ Ἐκκλησία ἄρχισε κι αὐτὴ νὰ ἀνασυντάσσει τὶς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ μόρφωση τῶν σκλάβων.

Αἰῶνες βάστηξε ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολῆ. Δὲν ἦταν ὅμως ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μακραίωνης ἱστορίας της σὲ ἀκμῆ. Ὑπῆρξαν και δύσκολες ἐποχές, ὅπως στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα, ποὺ ἡ Σχολὴ ἄρχισε νὰ παρακμάζει.

Ἦταν ἐποχὴ σκληρῶν διωγμῶν και κάποιας κάμψεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὡστόσο, -κι αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ υπογραμμίσουμε- ὅπως γινόταν και σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς τετρακοσιόχρονης σκλαβιάς, βρισκόνταν Πατριάρχες και

Ἄρχιερείς πού ξανάδιναν νέα ζωὴ στὴ Σχολή. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, πού ἀναδιοργάνωσε τὴ Σχολή. Ἀργότερα ἔχουμε νέα κάμψη τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ὅπως τὴν ὀνομάτιζαν μερικοί, καί, τότε, ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος Β΄ ὁ Ἀκαρνάν τὴν ἀναδιοργάνωσε, ἐκδίδοντας τὸ «σιγίλλιο» τοῦ 1691, πού ρύθμιζε λεπτομερέστερα τὸν κανονισμὸ τῆς λειτουργίας τῆς καί τὸ ἐκπαιδευτικὸ τῆς πρόγραμμα.

Μιὰ καὶ ἀναφέραμε τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι στὴ Σχολὴ διδάσκονταν, στίς διάφορες τάξεις τῆς, πολλὰ μαθήματα, Γραμματική, Ρητορική, Λογική, Θεολογία, Φιλοσοφία, Μαθηματικά καὶ ἄλλα, καὶ ὅτι δίδασκαν κορυφαῖοι δάσκαλοι καὶ καθηγητές. Ἄς ἀναφέρουμε, ἐνδεικτικά, μερικὰ ὀνόματα: ὁ σοφὸς Θεόφιλος Κορυθαλλεύς, ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρις (Θεολογία καὶ Φιλοσοφία), καὶ ἀργότερα ὁ Χρῦσανθος ὁ Αἰτωλός, ἀδελφὸς τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ὁ φιλόσοφος Σέργιος Μακραῖος, ὁ κατόπιν ἐπίσκοπος καὶ ἐθνομάρτυρας Δωρόθεος ὁ Πρώιος, ὁ Στέφανος Λογιαδῆς καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς λόγιοι.

Ἐπὶ πᾶσι καὶ ἄλλες δραστηριότητες τῆς Σχολῆς, πού ἐδῶ δὲν ἀναφέρουμε, ὅπως ἡ Βιβλιοθήκη τῆς, πού ἦταν ἀξιόλογη καὶ χρήσιμη γιὰ τοὺς σπουδαστές.

Μὲ τὰ φτωχὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ μὲ δασκάλους μὲ θεῖο ζῆλο, σοφία καὶ πατριωτισμὸ, ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ κατόρθωσε, στὸ μακρὸ διάστημα τῆς δουλείας, νὰ ἀναδείξει ἔξοχους ἄνδρες γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἀνδρεία τους. Πολλοὶ ἀπόφοιτοί τῆς Σχολῆς τοῦ Γένους διακρίθηκαν ὡς ἀνώτεροι κληρικοί, συγγραφεῖς ἢ καὶ ἀξιωματοῦχοι τῆς Πύλης, πού πολὺ ὠφέλησαν τὸ Ἔθνος μας. Τονίζει τὰ ἐξῆς παρακάτω, γιὰ τὸ πρῶτο τοῦτο πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ Μ. Παρανίκας στὸ ἔργο του «Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν ΙΘ' ἑκατον-

ταετηρίδος», πού κυκλοφόρησε στὰ 1867:

« ἀνέδειξεν ἀπ' αἰῶνων ἄνδρας ἐπισήμους ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ· αἱ ἐξ αὐτῆς ἐξερχόμενοι ἀκτίνες ἐφώτιζον τὸ Ἔθνος, ἀνέδειξαν τοσοῦτους ἱεράρχας, κοσμήσαντας τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ λαϊκοὺς τιμήσαντας ἕσσει τὸ Ἔθνος αὐτῶν».

Δὲν ἦταν μόνο ἡ Πατριαρχικὴ Σχολή, πού λάμπρυνε τὴ Βασιλεύουσα. Ἐπὶ πᾶσι καὶ πολλὰ ἄλλα σχολεῖα, πού συντηροῦσαν οἱ ἐκκλησίες στίς διάφορες συνοικίες καὶ ἐποπτεύονταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο.

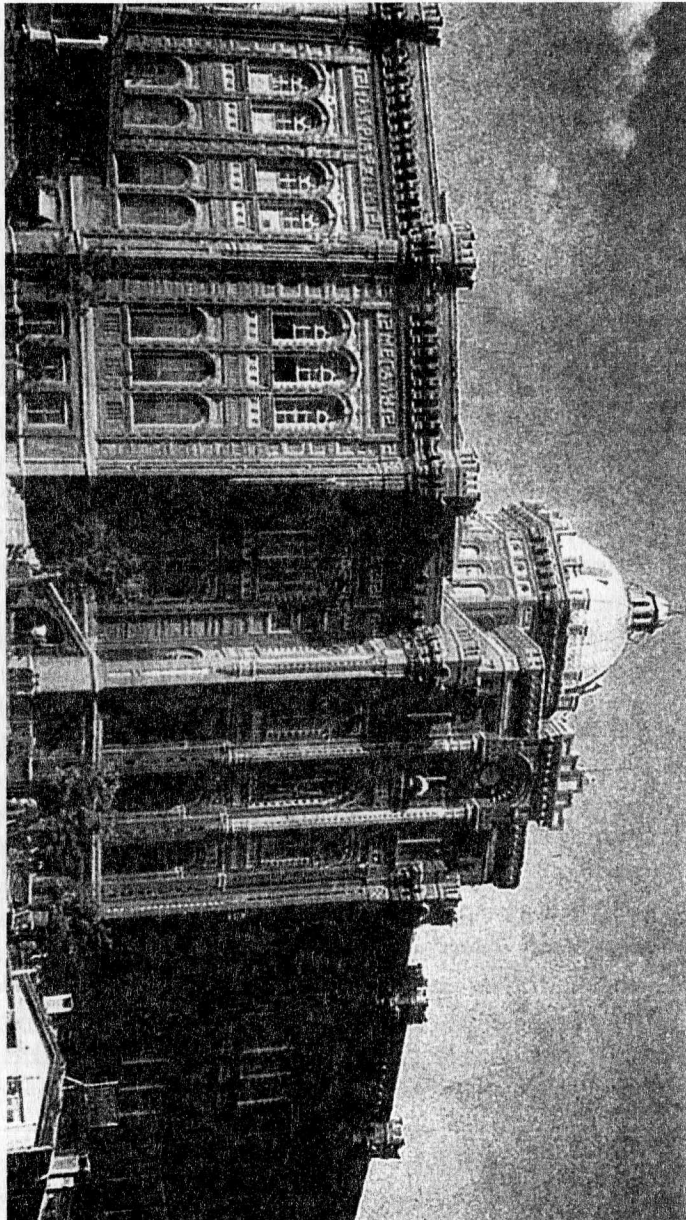
Ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης στὸ ἔργο του «Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας», πού ἤδη μνημονεύσαμε, ἀναφέρει περίπου σαράντα τέτοια σχολεῖα, πού λειτουργοῦσαν συνήθως στὸ νάρθηκα τῶν ναῶν μὲ δάσκαλο ἕνα ἱερέα. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἦταν καλύτερα ὀργανωμένα καὶ πρόσφεραν ἀνώτερη μόρφωση, ἄλλα πάλι ἦταν στοιχειώδη σχολεῖα καὶ πρόσφεραν στοὺς μαθητὲς τους τίς πρῶτες ἀπαραίτητες γνώσεις.

Ἄς μνημονεύσουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Προκαταρκτικὴ Σχολὴ Φαναρίου, σχολεῖο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, τοῦ Μεγάλου Ρεύματος (Ἀρναούτκιοι), τῶν Θεραπειῶν τοῦ Νεοχωρίου, τῆς Ξηροκρήνης (Κουρουτσεσμέ), τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (Καραμανλήδων), Γαλατᾶ, Σταυροδρομίου (Πέραν).

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ σχολεῖα, ὑπῆρχαν καὶ ἰδιωτικοὶ δάσκαλοι γιὰ τίς εὐπορες οἰκογένειες.

Ἄς σημειώσουμε -ἂν καὶ αὐτὸ ἐξυπακούεται- ὅτι ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ ἐφοδίαζε τὰ σχολεῖα τῆς Βασιλεύουσας μὲ δασκάλους, πού ἔστελνε κι ὡς τὰ πέρατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἦρα νὰ ρίξουμε τὴ ματιὰ μας καὶ στὴν ὑπόλοιπη

Θράκη. Ἡ Θράκη εἶχε ἀξιόλογη πνευματικὴ κίνηση. Τὰ φῶτα τὰ ἔπαιρνε ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα, ποὺ τῆς ἔστειλε καὶ δασκάλους.

Τὸ παλαιότερο σχολεῖο τῆς Θράκης ἦταν ἡ Σχολὴ τῆς Ἀδριανουπόλεως. Τούτῃ ἡ Σχολὴ ἐγίνετο ἕνας ἀξιόλογος πνευματικὸς φάρος, ὄχι μόνον ἀπὸ τὶς μεγάλες δωρεὲς τῶν εὐεργετῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ συμπαράσταση τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄξιζει νὰ τονίσουμε τὶς ἐνέργειες δύο Πατριαρχῶν γιὰ τούτῃ τὴ Σχολή. Ὁ Πατριάρχης Ἰωάσαφ γράφει στὶς 18 Μαΐου 1551 στὸ δάσκαλό της Ἰωάννη Ζυγομαλά: *«Τοὺς μαθητάς, πρὸς Θεοῦ, μὴ ἀμέλει, ἀλλὰ πάσῃ δυνάμει ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ καθαρᾷ συνειδήσει σπούδασον... καὶ ἅπαντα τὰ παιδιά καλῶς σπουδασάτωσαν ἤδη γὰρ ἀποστελῶ ὑμῖν θάπτον, βιβλία κάλλιστα».*

Λόγια πατρικά, ὑπέροχα, ποὺ ἔβγαιναν ἀπὸ τὴ φλογερὴ ἀρχιερατικὴ του καρδιά, καὶ φανερῶνουν ζωντανὰ τὴν ἀγάπη του στὴν παιδεία. Δύο αἰῶνες ἀργότερα ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος ἔστειλε στὴ Σχολὴ οἰκονομικὴ βοήθεια καὶ 50 βιβλία χρήσιμα γιὰ τοὺς σπουδαστές της.

Στὴ Σχολὴ αὐτῇ, ποὺ ἦταν, ὅπως σημειώθη ἡ ἱστορία, «παράρτημα» τῆς Μητροπόλεως, δίδαξαν πολλοὶ ἑξακουστοὶ κληρικοὶ καὶ δάσκαλοι τοῦ Γένους. Λίγα ὀνόματα, καὶ ἐδῶ, θὰ μνημονεύσουμε: Εὐγένιος Αἰτωλός, Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, Νεόφυτος Κουσοκαλυβίτης, Δωρόθεος Πρώιος καὶ ἄλλοι.

Κοντὰ στὸ σχολεῖο διατηροῦνταν καὶ ὄρφανοτροφεῖο ἀπὸ τὸ 1690. Ἐκεῖ εὗρισκαν καταφύγιο, κατατρεγμένα ὄρφανά, εὗρισκαν στέγη, προστασία καὶ μόρφωση.

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ πνευματικὰ κέντρα βγῆκαν μορφωμένοι δάσκαλοι, ποὺ στὴ Θράκη καὶ πρὸ πέρα μεταλαμπάδευσαν τὰ φῶτα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀρετῆς...

Ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς υπόλοιπης Θράκης, θὰ ἀναφέρουμε μόνο τὰ ὀνόματα τῶν πιὸ γνωστῶν: Ἡ Σχολὴ Αἰνίου, ποὺ λειτουργοῦσε στὸ Μοναστήρι τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ οἱ Σχολές Ἀλεξανδρουπόλεως, Διδυμοτείχου, Ἐπιβατῶν, Καλλιπόλεως, Μαδύτου, Μυριοφύτου, Ραιδεστοῦ, Στενημάχου, Σιλυβρίας, Σωζουπόλεως, Τυρολλῶης, Φιλιππουπόλεως.

Τοῦτες οἱ σχολές, ποὺ κάθε μιὰ ἔχει τὴν δική της ἱστορία, ὑπῆρξαν πνευματικὲς φωλιές καὶ φάροι στὰ τραγικὰ ἐκεῖνα χρόνια.

Εἶπαμε ὅτι σὲ πολλὰ μοναστήρια, στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, ὑπῆρχαν ἀνώτερες Σχολές καὶ κοινὰ σχολεῖα. Στὰ μοναστηριακὰ αὐτὰ σχολεῖα συνήθως δίδασκαν μορφωμένοι μοναχοὶ τὰ παιδιά καὶ τοὺς νέους, ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὰ γύρω χωριά.

Ἔτσι καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος, τῆ μεγάλη αὐτὴ μοναστηριακὴ πολιτεία, ἀπὸ τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπῆρχαν σχολεῖα σὲ πολλὲς Μονές. Ἐνας μάλιστα Τοῦρκος περιηγητὴς τὸν 17ο αἰῶνα, ὁ Χατζῆς Κάλφας, ἀναφέρει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἔστελναν στὸ Ἅγιο Ὄρος τὰ παιδιά τους «σωρηδόν», γιὰ νὰ μάθουν γράμματα. Τὸν ἴδιο αἰῶνα ἔζησε καὶ ὁ δραστήριος μοναχός, ὁ Ἀγάπιος Λάνδος, ποὺ δίδασκε τοὺς ἄλλους μοναχοὺς τὰ ἱερὰ γράμματα καὶ τοὺς συμβούλευε νὰ διδάσκουν τὰ ἑλληνόπουλα, ὅταν πῆγαιναν γιὰ δουλειὲς τῶν Μονῶν στὶς διάφορες πόλεις καὶ χωριά.

Ὡστόσο, αὐτὰ ἦταν τὸ προανάκρουσμα, γιὰ νὰ φθάσουμε στὸν 18ο αἰῶνα, ποὺ ἰδρύθηκε στὴ Μονὴ Βατοπεδίου ἡ περίφημη Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία. Τὸ κτήριό της οἰκοδομήθηκε ἀπὸ τὸν Προηγούμενο Μελέτιο Βατοπεδινὸ μὲ τὴ συμπαράσταση καὶ τῶν ἄλλων μοναχῶν. Κι εἶχαν ἓνα καὶ μόνο πόθο γιὰ τούτη τὴ Σχολή, οἱ μοναχοὶ καὶ ὅσοι σπουδαστὲς ἔρχονταν ἀπ' ἔξω: νὰ διδάσκωνται Θεολογία, Ἑλληνικά, Λογικὴ καὶ Φιλοσοφία. Ἡ Σχολὴ εἶχε ἑννέα τάξεις σὲ δύο τμήματα. Τὸ ἓνα τμήμα εἶχε τέσσε-

ρεις κατώτερες τάξεις καὶ τὸ ἄλλο πέντε ἀνώτερες.

Ἡ Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία ἐνισχύθηκε ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Κύριλλο τὸν Ε', ποὺ μὲ εἰδικὸ «σιγίλλιο» τὸ 1750 ρύθμισε τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια, ποὺ θὰ διδόταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, καθὼς καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία της.

Πρῶτος δάσκαλος τῆς Σχολῆς ἦταν ὁ Νεόφυτος Κωσκαλυβίτης, ποὺ εἶχε σπουδάσει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀλλοῦ. Ὁ Νεόφυτος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀριστοὺς λόγιους, συγγραφεῖς καὶ δασκάλους τῆς ἐποχῆς του. Αὐτὸς ἔδωσε τὴν πρώτη ὠθηση στὴν Σχολή, ὅταν τὴν ἀνέλαβαν ὁ μέγας Εὐγένιος Βούλγαρις, μαζί μὲ τὸν Νεόφυτο καὶ τὸν Παναγιώτη Παλαμᾶ.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις εἶχε εὐρύτατη μόρφωση, ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ στὸ πατριαρχικὸ «σιγίλλιο» τοῦ διορισμοῦ του χαρακτηρίζεται *«ὡς δυνάμενος παιδεῦσαι τοὺς μαθητὰς οὐ μόνον εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν λογικὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ μὴν καὶ τὴν θεολογίαν καὶ ὅσα εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀνήκουσι»*.

Μελίσσι ἦταν οἱ μαθητὲς του, ἓνα μελίσσι ποὺ χρόνο μὲ τὸ χρόνο πλήθαινε. Καὶ ἐφθασαν τὸ 1758 σχεδὸν τοὺς διακόσιους. *«Τὸ Σχολεῖον εὖρον μὲ εἴκοσι μαθητὰς καὶ τὸ ἐπλήθυνα σχεδὸν εἰς διακοσίους»*, ἔγραφε ὁ Βούλγαρις στὸν Πατριάρχη Κύριλλο. Τόσο ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, ὅσο καὶ ἡ νησιώτικη, καθὼς ἀκόμα καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔδιναν τὸ παρὸν σ' ἐκείνη τὴ μοναδικὴ συγκέντρωση σπουδαστῶν ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

Ὁ μέγας ἀριθμὸς δὲν εἶναι πάντα ἐνδεικτικὸς καὶ τῆς πνευματικῆς καρποφορίας. Ἡ ὥρα τῆς συγκομιδῆς εἶναι αὐτὴ ποὺ μιλάει γιὰ τοὺς κόπους τῆς σπορᾶς. Κι ἦταν πλούσια ἡ συγκομιδὴ. Ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς βγήκαν πολλοὶ κληρικοὶ καὶ δάσκαλοι μὲ γερὴ μόρφωση καὶ φλογερὴ πίστη. Γράφει ὁ Κωνσταντί-

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις

νος Οικονόμος ἐξ Οικονόμων: «Ἐκ τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας προῆλθον πολλοὶ ἄνδρες ἐπίσημοι φιλολογία παντοῖα καὶ ἐπιστήμῃς καὶ φιλοσοφία θεία τε καὶ ἀνθρωπίνῃ κεκοσμημένοι, καὶ τὸ πιστευθὲν τάλαντον τῆς παιδείας πολλαπλασιάσαντες παρὰ τοῖς ὁμογενέσι». Καὶ ὁ Μιχαὴλ Γεδεών παρατηρεῖ ὅτι «ὁ ἐπισκεπτόμενος τὰς ἀθωνίτιδας βιβλιοθήκας καὶ ἐρευνῶν τὰ ἐν αὐταῖς χειρόγραφα, οὐχὶ ὀλίγα εὐρίσκει γεγραμμένα ὑπὸ λογίων ἁγιορετῶν μοναχῶν, οἵτινες ὡς ἀπὸ δουρείου ἵππου προῆλθον ἐκ τῆς Σχολῆς τοῦ κλεινοῦ διδασκάλου Εὐγενίου».

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦταν ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ποὺ ἔγινε ἀργότερα σχολάρχης στὴ Χίο, ὁ Σέργιος Μακραῖος, καθηγητὴς τῆς Σχολῆς τῶν Ἀγράφων καὶ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καὶ ὁ ἐθναπόστολος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς ποὺ παρακολούθησε κι ἓνα ἰδιαίτερο μορφωτικὸ κύκλο, ποὺ διηύθυνε ὁ Βούλγαρις.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις δίδαξε στὴν Ἀθωνιάδα Σχολὴ μέχρι τὸ 1759, ὅποτε κι ἔφυγε ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Πολεμήθηκε ἀπὸ ἀντιφρονοῦντες καὶ ὑπονομεύθηκε ἀπὸ μαθητὲς του, ποὺ εἶχαν διαιρεθεῖ σὲ δύο μερίδες.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησή του, ἡ Σχολὴ ἄρχισε νὰ παρακμάζη. Ἀργότερα συστήθηκε στὸ πρωτάτο τοῦ Ἁγίου Ὄρους, στὶς Καρυές, ἄλλη Σχολή, ποὺ ὑπάρχει ὡς σήμερα.

Ὡστόσο, ἡ Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία ἀναδείχθηκε φωτεινὸ μετέωρο στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, τονίζει ὁ Βασ. Χαραλαμπόπουλος στὸ βιβλίο του «ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ», φώτισε μὲ τὴ λάμψη του τὸ ἑλληνικὸ στερέωμα καὶ μὲ τοὺς μαθητὲς τῆς διέδωσε τὸν πυρσὸ τῆς Παιδείας σὲ πόλεις καὶ κωμοπόλεις τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ.

Κάθε δική μας γνώμη εἶναι περιττή, ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ λίγα, ἀλλὰ τόσο περιεκτικὰ ποὺ εἶδαμε γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τῆς Σχολῆς τοῦ Ἄθω.

Ὡρα τώρα νὰ ρίξουμε τὴ ματιά μας καὶ στὰ σχολεῖα τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας.

Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ δεύτερη πόλη τοῦ Βυζαντίου, ἦταν κέντρο ἐμπορίου καὶ παιδείας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1430, διατήρησε σχολεῖα. Καὶ τὰ διατήρησε, μὲ τὶς δωρεὲς πλουσίων πατριωτῶν, τὴ συμπαράσταση τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν κληρικῶν τῆς Μακεδονίας καὶ μὲ τὸν μόχθο τῶν δασκάλων της. Πολλοὶ δάσκαλοι πέρασαν ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄς ἀναφέρουμε μερικὰ ὀνόματα: Δίδαξαν στὶς Σχολές τῆς πρωτεύουσας τῆς Μακεδονίας, ὁ Κοσμάς Μπαλάνος, Ἀθανάσιος Πάριος, ὁ Κοντὸς Σπερμιώτης καὶ ἄλλοι.

Ἀξιοπρόσεκτα ἦταν καὶ τὰ Σχολεῖα τῆς Καστοριάς. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε τὸ ὄνομα ἐνὸς μεγάλου Καστοριανοῦ εὐεργέτη, τοῦ Μανωλάκη. Ὁ Μανωλάκης βοήθησε νὰ ἰδρυθοῦν σχολεῖα στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἄρτα, στὸ Αἰτωλικό, στὴ Χίο, καὶ στὴν πατρίδα του Καστοριά στὰ 1614. Αὐτὸ τὸ σχολεῖο λειτούργησε στὴ Μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, στὸ Μονζεβίκι. Κι ἐδῶ δίδαξαν λόγιοι κληρικοὶ καὶ ἄλλοι, κι ἀνάμεσά τους ὁ διάκονος Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, μεγάλη μορφή τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Τὸν Ἀνθρακίτη διαδέχθηκε ὁ Ἀναστάσιος Βασιλόπουλος.

Κι ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ τόσες ἄλλες περιπτώσεις, μορφωμένοι κληρικοὶ καὶ μεγάλοι δωρητὲς σὲ μιὰ ὑπέροχη συνεργασία, πρόσφεραν στὸ «δοῦλο» γένος τὰ φῶτα τῆς μαθήσεως.

Ὀνομαστὴ ἦταν καὶ ἡ ἀνώτερη Σχολὴ τῆς Κοζάνης. Κι αὐτὴν ἴδρυσαν καὶ συντηροῦσαν πλούσιοι ἔμποροι καὶ σ' αὐτὴν δίδαξαν πολλοὶ κληρικοὶ καὶ λόγιοι. Μόνο τὰ ὀνό-

ματα τῶν κυριότερων παιδαγωγῶν ἀναφέρουμε: Ὁ ἱερομόναχος Νεόφυτος, ὁ ἱερεὺς Σεβαστὸς Λεοντιάδης, μικρὸ διάστημα σχολάρχης της ἦταν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, τὸν ὁποῖο διαδέχτηκαν ὁ Νικηφόρος Βαλπίδης καὶ ὁ ἱερομόναχος Διονύσιος.

Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες σχολές, ποὺ ὑπῆρχαν στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας, ἀναφέρουμε τὰ σχολεῖα, ποὺ λειτούργησαν στὸ Ἄρδαμέριο, στὸ Βελβενδό, στὴ Βέρροια, στὴ Βλάτση (ἢ Βλάστη) τῆς Ἑορδαίας, στὰ Βοδενά, στὴ Γαλάτιστα, στὰ Γιαννιτσά, στὰ Γρεβενά, στὴν Ἐλευθερούπολη, στὴ Νάουσα, στὴ Νιγρίτα, στὸν Πολύγυρο, στὶς Σέρρες, στὴ Σιάτιστα, στὰ Σέρβια, στὰ Στάγειρα καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς ἐνδοξῆς χώρας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Ἡ ἐλληνικὴ Μακεδονία, καὶ στὰ τραγικὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, πορεύθηκε μὲ τὸν παλμὸ τοῦ Γένους καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ ἐπέζησε, ὡς τὴν ὥρα ποὺ ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ Ὄθωμανοῦ.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στὴν Ἠπειρο καὶ μάλιστα στὰ Γιάννενα. Κι ἐδῶ, μὲ ἀδρὲς πινελιές, θὰ δοῦμε τὶς κυριότερες Σχολές της καὶ τὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας μας στὴν ἴδρυση καὶ ἀνάπτυξή τους.

Εἶναι γνωστὸ πῶς τὰ Γιάννενα ὑπῆρξαν ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα πνευματικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα τῆς ὑπόδουλης χώρας. Ὁ Μ. Παρανίκας ἐπιγραμματικὰ σημειώνει: *«Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Παιδείας»*. Καὶ τὸ λαϊκὸ δίστιχο συμπληρώνει:

*«Γιάννενα πρῶτα στ' ἄρματα,
στὰ γρόσια καὶ στὰ γράμματα».*

Κι ἀκόμα σ' ἓνα πατριαρχικὸ σιγίλλιο χαρακτηρίστηκαν ὡς «Μητρόπολις πάσης μαθήσεως», κι ἄλλοι τὰ ὀνόμα-

ζαν «Νέα Ἀθήνα». Κι ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς M. Leake ἔγραφε: «Τὰ Ἰωάννινα διαλάμπουν διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν μὀρφωσιν τῶν κατοίκων των... καὶ τοῦτο διότι ἀπὸ πολλοῦ ἔχουν ἰδρύσει ἐξαίρετα σχολεῖα, τὰ ὁποῖα μὲ τὰς βιβλιοθήκας καὶ βιβλιοπωλεῖα τῆς ἀγορᾶς χρησιμεύουν διὰ τὴν παιδεῖαν τῶν νέων».

Ἀξίζει νὰ δοῦμε μερικὰ ἀπὸ τὰ σχολεῖα ποῦ ἠπῆρχαν στὰ Γιάννενα.

Ἡ Σχολὴ τῶν Δεσποτῶν εἶχε ἰδρυθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία, ἀπὸ τὰ 1204, μέσα στὸ φρούριο τῶν Ἰωαννίνων καὶ λειτούργησε καὶ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας, ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ Διονυσίου τοῦ Σκυλοσόφου, γύρω στὰ 1612, ὅταν καταλήφθηκε τὸ φρούριο ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πολλοὶ λόγιοι καὶ δάσκαλοι βγήκαν ἀπὸ τὶς τάξεις τῆς.

Μεγαλύτερη ἀκτινοβολία καὶ ἐπίδραση στὴν ἀναγέννηση τοῦ σκλάβου Γένους εἶχε ἡ Σχολὴ Φιλανθρωπινῶν ποῦ λειτουργοῦσε ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα καὶ ὀνομάστηκε «Φροντιστήριον». Τὸ σχολεῖο λειτούργησε γιὰ μεγάλο διάστημα στὴ μονὴ ἀγίου Νικολάου. Ἐδῶ σημειώνουμε κάτι, ποῦ σπάνια συναντᾶμε:

Στὸ νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ ἦταν καὶ τόπος διδασκαλίας, μαζί μὲ τὶς μορφὲς ἀγίων, εἶχαν ζωγραφίσει καὶ μορφὲς ἀρχαίων συγγραφέων.

Κι ἀπὸ αὐτὴ τὴ Σχολὴ βγήκαν μορφωμένοι καὶ φλογεροὶ δάσκαλοι, ποῦ μεταλαμπάδευσαν τὸ φῶς τῆς πίστεως καὶ τῆς παιδείας καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς σκλαβωμένης πατρίδας.

Περνάμε στὴ Σχολὴ Ἐπιφανίου Ἡγουμένου. Ὁ Ἐπιφάνιος ὁ Ἡγούμενος, ποῦ σπούδασε καὶ στὴ Βενετία, βοήθησε στὴν ἐκδοσὴ βιβλίων, ἰδρυσε σχολεῖα στὰ Γιάννενα καὶ στὴν Ἀθήνα. Κι ἀκόμα ἔστειλε «φιλολαθεῖς» νέους νὰ σπουδάσουν σὲ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης. Ἕνας

ἀπὸ τοὺς νέους ἐκείνους ἦταν ὁ Μιχαὴλ Μῆτρος, ποῦ ἔγινε δάσκαλος στὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου στὰ Γιάννενα καὶ ἀργότερα κληρικός, παίρνοντας τὸ ὄνομα Μελέτιος. Ὁ Μελέτιος ἔγινε μητροπολίτης Ἄρτης καὶ κατόπιν Ἀθηνῶν. Εἶχε εὐρύτατη μὀρφωση. Ἐγραψε βιβλία Γεωγραφίας καὶ Ἀστρονομίας. Τὸ πιὸ γνωστὸ του ἔργο ἦταν ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» σὲ τέσσερις τόμους.

Ὁ Μελέτιος ἀνακαίνισε τὸ πρόγραμμα τῆς Σχολῆς, καὶ ἀνέδειξε σπουδαίους μαθητὲς. Μνημονεύουμε τὸν Βησσαρίωνα Μακρῆ, τὸν Μεθόδιο Ἀνθρακίτη καὶ τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο.

Πιὸ ἀξιόλογη Σχολὴ ἦταν ἡ Σχολὴ τῶν ἀδελφῶν Γκούμα ἢ Γκιούμα, ποῦ ἀπὸ τὰ 1760 ὀνομάστηκε Μπαλαναῖα ἢ Ἀρχιγυμνάσιον Ἰωαννίνων.

Κι ἐδῶ παραλείποντας τὸ εὐρὺ φάσμα τῶν μαθημάτων ποῦ διδάσκονταν οἱ μαθητὲς τῆς, ἀπὸ ἀρχαῖα Ἑλληνικά, μέχρι Μαθηματικά καὶ Φυσικὴ, Λογικὴ καὶ Ἀστρονομία, τονίζουμε ὅτι μαζί μ' αὐτὰ ἀπαραίτητη ἦταν ἡ θεολογικὴ κατάρτιση τῶν σπουδαστῶν. Τόσο οἱ ἰδρυτὲς τῆς, ὅσο καὶ ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος καὶ ὁ γιὸς του Κοσμᾶς, ἔδιναν κλασσικὴ καὶ θρησκευτικὴ παιδεῖα.

Περισσότερο ὀνομαστὴ ὡστόσο ἦταν ἡ Σχολὴ, ποῦ στὴν ἀρχὴ ὀνομαζόταν Μαρουτσαῖα Σχολὴ καὶ μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς ἀνασυστάθηκε ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ εὐεργετὴ Ζῶη Καπλάνη καὶ πῆρε τὸ ὄνομα Καπλάνειος Σχολῆς.

Δυὸ Ἠπειρώτες μεγαλέμποροι ὁ Σίμων καὶ Λάμπρος Μαρούτση ἰδρυσαν τὴν ξακουσμένη ἐκείνη Σχολὴ «*ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ παραδιδομένων*».

Τὴ Μαρουτσαῖα Σχολὴ ἔκανε «περιώνυμη» ἡ διεύθυνση καὶ γενικότερα ἡ παρουσία τοῦ φλογεροῦ κληρικοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ποῦ δίδαξε στὴ Σχολὴ τῆς Κοζάνης, στὴν Ἀθωνιάδα Σχολὴ, στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ, δίδαξε καὶ στὴ Μαρουτσαῖα Σχολὴ. Καὶ μετέδωσε

πνοή και φλόγα και στα νιάτα της Ήπειρου.

Μετά τον Εύγένιο Βούλγαρι, η Σχολή παρήκμασε και επανασυστάθηκε από τον Ζώη Καπλάνη. Τότε δίδαξε εκεί ο δάσκαλος του Γένους Ἀθανάσιος Ψαλίδας. Ἀπέκτησε η Σχολή αυτή και πλούσια βιβλιοθήκη.

Ἀπὸ τὰ σχολεῖα αὐτά, βγήκαν πολλοὶ δάσκαλοι και συγγραφεῖς, ἱερεῖς, ἀρχιερεῖς και ἐπιστήμονες. Ὁ Νεόφυτος Δούκας σημειώνει ἐπιγραμματικά: *«ἐκ τῶν σχολείων τῶν Ἰωαννίνων ἐξερρύησαν ρυάκες ἱκανοὶ νὰ ποτίσωσι τὴν διψῶσαν Ἑλλάδα και μάλιστα ἐν τῷ μεγίστῳ ἐκείνῳ αὐχμῶνι»*. Ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων, μᾶς λέει, ξεπήδησαν ρυάκια ἱκανὰ νὰ ξεδιψάσουν τὴν Ἑλλάδα και μάλιστα σὲ ἐκείνη τὴν τρομερὴ ξηρασία στα χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Δὲν θέλουμε ἀπλῶς νὰ ποῦμε πόσο δίκαιο εἶχε ὁ Νεόφυτος Δούκας, μὰ περισσότερο νὰ τονίσουμε πόσους κόπους και θυσίες κατέβαλαν γνωστοὶ κι ἄγνωστοὶ Ἕπειρώτες, γιὰ ἐκείνη τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση.

Δὲν ἦταν μόνο τὰ Γιάννενα, ποὺ εἶχαν σχολεῖα μὲ φημισμένους δασκάλους και πλήθος μαθητές. Καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς ἡπειρωτικῆς γῆς, κάτω ἀπὸ τὴν ἔμπνευση τῆς Ἐκκλησίας μας, και μὲ τὴ βοήθεια τῶν εὐεργετῶν, λειτούργησαν σχολεῖα. Δὲν εἶναι ὁμως δυνατόν ν' ἀναφέρουμε μὲ λεπτομέρειες τὴ ζωὴ και τὴ δράση κάθε σχολείου. Γι' αὐτό, κι ἐδῶ, θὰ περιοριστοῦμε νὰ ἀναφέρουμε τὶς κυριότερες πόλεις και κωμοπόλεις, ποὺ εἶχαν σχολεῖα στα χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Διδακτήρια γιὰ τὰ σκλαβόπουλα ὑπῆρχαν στὴν Ἄρτα, στὴν Πρέβεζα, στὴν Πάργα, στὴν Παραμυθιά, στα Ζαγοροχώρια, στὸ Μέτσοβο, στὴν Κόνιτσα, στα Δολιανά, στὸ Δέλβινο, στὴ Δρόβιανη, στὴ Ζίτσα, στὸ Ζάλογγο, στὴν Πωγωνιανή, στα Τσουμέρκα, στὴ Μονὴ Βελά και σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἁπείρου.

Ὁ Νεόφυτος Δούκας

Και πάμε βορειότερα ακόμα. Η Ξακουστή Μοσχόπολη της Βορείου Ηπείρου, ήταν κτισμένη ανάμεσα στη λίμνη Αχρίδα και στην Κορυτσά. Και στα χρόνια της τουρκοκρατίας ήταν σπουδαίο πνευματικό κέντρο του υπόδουλου Έλληνισμού. Έδώ όμως δεν θα μιλήσουμε για την οικονομική και πνευματική της άνθηση, ούτε θα κάνουμε λόγο για το τυπογραφείο και τη βιβλιοθήκη της. Θα περιοριστούμε στη Σχολή της.

Από τα μέσα του 17ου αιώνα λειτουργούσε εκεί ελληνικό σχολείο. Και κατά τον κώδικα της πόλεως, η Σχολή αυτή ήταν «*ὁ ἄκρος στολισμὸς τῆς πολιτείας, ἡ εὐκοσμία τῶν ἠθῶν, τὸ φῶς τῆς Ἐκκλησίας*». Κι όταν αργότερα τὸ κτήριο ἀποδείχθηκε ἀνεπαρκές, ἀποφασίστηκε νὰ κτισθῆ καινούργιο καὶ εὐρύτερο. Τότε ἐγινε ἔρανος μὲ πρωτοβουλία ἑνὸς ἀνώτερου κληρικοῦ: τοῦ μοσχοπολίτη Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Ἰωάσαφ. Ὁ θεμέλιος λίθος μπήκε στὰ 1741 καὶ ἡ οἰκοδόμησις τέλειωσε στὰ 1750.

Τὸ νέο κτήριο εἶχε 40 μεγάλες αἴθουσες, ἄλλες γιὰ διδασκαλία, κι ἄλλες γιὰ διαμονὴ τῶν μαθητῶν. Ἀκόμα κτίσθηκε ἓνα τριώροφο προπαιδευτήριο, ποῦ ὀνομάστηκε «ὄρφανοδιοικητήριο», μὲ σκοπὸ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ὀρφανῶν καὶ ἀπόρων παιδιῶν. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ πιὸ φιλομαθῆ σπούδαζαν ὡς ὑπότροφοι στὴν Ἀκαδημία. Γιατὶ Νέα Ἀκαδημία ὀνομάστηκε ἡ νέα Σχολή, ποῦ παλιὰ λεγόταν «Ἑλληνικὸ Φροντιστήριον». Τονίζουμε καὶ ἐδῶ, ὅτι στὴ Σχολὴ αὐτὴ δίδαξαν πολλοὶ κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ καὶ ὅτι σπουδαστὲς τῆς ἐγίναν δάσκαλοι καὶ λόγιοι καὶ συγγραφεῖς.

Παραλείποντας ἀρκετοὺς ἄς ἀναφέρουμε μερικὰ ὀνόματα δασκάλων τῆς Σχολῆς: Τὸν πρῶτο διευθυντὴ Σεβαστὸ Λεοντιάδη, τὸν Γρηγόριο Μοσχοπολίτη, ποῦ μετέφρασε τὴν Ἁγία Γραφή στὴν ντόπια γλωσσολαλιά, καὶ δυὸ ἱερομόναχους ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, τὸν λόγιο Κωνσταντῖνο καὶ τὸν Δανιήλ, ποῦ ἦταν ἱεροκήρυκας καὶ δάσκαλος.

Καὶ ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μοσχο-

πόλεως, ἄς θυμηθοῦμε: τὸν ἀρχιερέα Ἀμβρόσιο, θεολόγο καὶ φιλόλογο, τὸν μετέπειτα Μητροπολίτη Καστοριάς Διονύσιο, τὸν ἱερέα Ἰωάννη, τὸν Νεκτάριο Τέρπο, τὸν Ἰωάννη Ἀδάμη καὶ ἄλλους.

Ἡ Μοσχόπολη μὲ τὸ ἐμπόριό της, τὸ τυπογραφεῖο της, τὴ βιβλιοθήκη της καὶ μάλιστα τὴν Ἀκαδημία της, ἀναδείχθηκε φάρος φωτεινὸς στὰ χρόνια τῆς δουλείας καὶ συνετέλεσε στὴ διατήρησις τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, στὴ μαρτυρικὴ Βόρειο Ἡπειρο καὶ στὴν πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ υπόδουλου Ἑλληνισμού.

Ἡ ἱστορία τῆς Μοσχοπόλεως εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ λαμπρὲς καὶ συγκινητικὲς σελίδες τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, τόσο γιὰ τὴν πνευματικὴ τῆς λάμψη, ὅσο καὶ γιὰ τὰ πολλὰ δεινά, ποῦ ὑπέστη ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς.

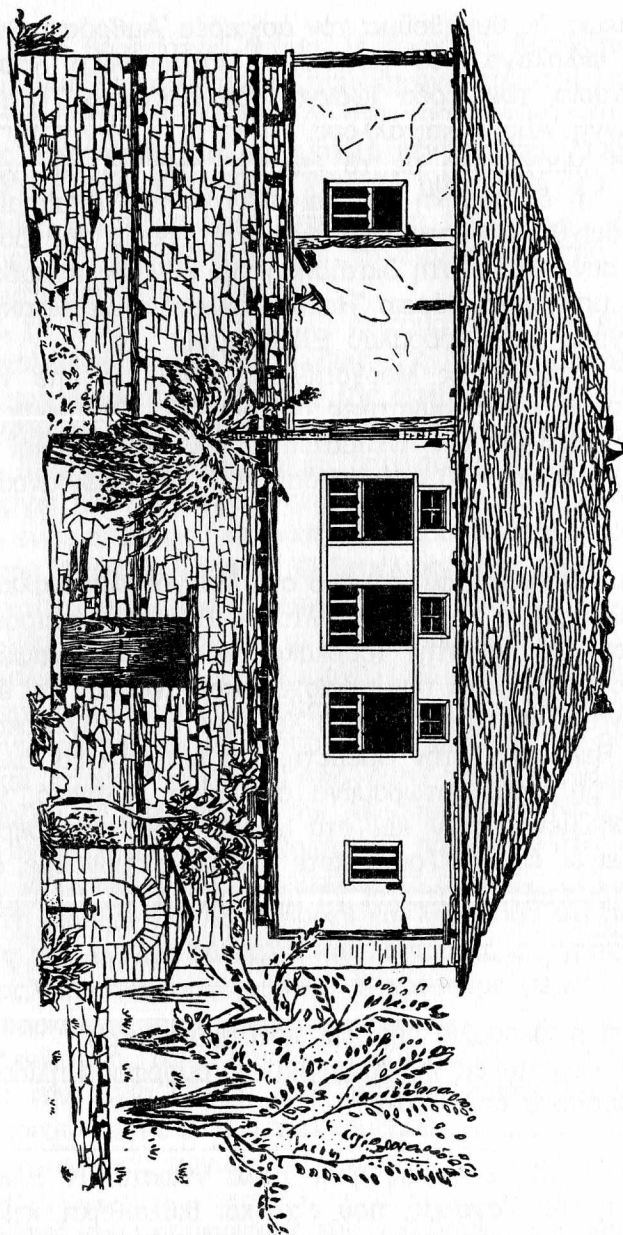
Δὲν ὑπῆρχαν ὅμως, μόνο στὴ Μοσχόπολη σχολεῖα. Καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς ἑλληνικώτατης Βορείου Ἡπείρου, λειτούργησαν καὶ στὴν τουρκοκρατία σχολές. Ἀναφέρουμε μόνο τὰ ὀνόματα τῶν περιοχῶν ποῦ ἀνθήσαν καὶ ἐξῆσαν ἐκεῖνα τὰ παιδευτήρια: στὴ Χειμάρρα, στὸ Ἀργυρόκαστρο, στὸ Βελβινάκι, στὴν Πρεμετὴ, στὸ Μπεράτι καὶ ἄλλου.

Μέρη ἱερά, ματωθὰ ἀπὸ αἷμα ἑλληνικό, χρόνια σκλαβωμένα, ἦταν καὶ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, φωτεινὲς ἐστίες! Τοῦτο ποτὲ μὴν τὸ λησμονοῦμε, ὅσο κι ἂν προσπαθοῦν μερικοὶ νὰ μᾶς κάνουν νὰ τὸ λησμονήσουμε.

Καὶ ἡ Θεσσαλία εἶχε ἐκπαιδευτικὰ κέντρα.

Οἱ κωμοπόλεις καὶ τὰ χωριά τοῦ ὄμορφου Πηλίου ἦταν κατάσπαρτα ἀπὸ σχολεῖα.

Τὰ Ζαγοροχώρια εἶχαν θαυμάσια σχολεῖα. Μάλιστα τὰ σχολεῖα τῆς Ζαγορᾶς ἦταν πολὺ γνωστά. Ἡ Ἑλληνικὴ Σχολὴ τῆς Ζαγορᾶς, ποῦ εἶχε καὶ βιβλιοθήκη, κτίσθηκε

στά 1777 κοντά στην εκκλησία του αγίου Ἰωάννου του Προδρόμου.

Σ' αυτές τις σχολές, πού υπήρχαν στά Ζαγόρια, δίδαξαν πολλοί δάσκαλοι. Ἀναφέρονται κι ἐδῶ μερικοί: Ὁ ιερομόναχος ἀπό τῆ Ρόδο κι αὐτός Ἀθανάσιος, ἀργότερα ὁ ντόπιος δάσκαλος Ραφαήλ, πού τὸν διαδέχθηκε ὁ Γεώργιος Ζαγοραῖος μαθητῆς τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ὁ Νικόλαος Κασσαβέτης.

Κι ἀπό αὐτὲς τὶς Σχολές βγῆκαν κληρικοί, νεομάρτυρες καὶ ἐθνεγέρτες, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἐθνομάρτυρα Ρήγα Φεραῖο. Ἀκόμα δυὸ Πατριάρχες, Προκόπιος καὶ Καλλίνικος, καὶ ὁ νεομάρτυρας ναύτης Τριαντάφυλλος, πού μαρτύρησε στὴν Κωνσταντινούπολη στά 1680.

Στὶς Μηλιές ἴδρυσε σχολεῖο ὁ ιερομόναχος Ἄνθιμος Πανταζῆς, ντόπιος δάσκαλος. Μαθητῆς στὴ Σχολὴ αὐτὴ ἦταν ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, «λόγιος καὶ ἀναμορφωτῆς» τοῦ σχολεῖου τῆς πατρίδας του. Μετὰ ἀπὸ ταξίδια σὲ μεγάλα ἐκπαιδευτικὰ κέντρα ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς γύρισε στὶς Μηλιές, καὶ διαθέτοντας ὅλη του τὴν περιουσία, ἀναδιοργάνωσε τὸ σχολεῖο, στὸ ὁποῖο, ὅπως λέει ἡ ἱστορία, *«οἱ μαθηταὶ συνέρρεον πανταχόθεν καὶ αἱ Μηλέαι κατέστησαν πολυσύχναστοι»*.

Γνωστὴ ἦταν καὶ ἡ Σχολὴ τῶν Ἀμπελακίων. Αὐτὴ ἦταν κτισμένη συνέχεια στὸν «ἐπισκοπικὸ οἶκο», στὸ σπίτι, πού ἔμενε ὁ Ἐπίσκοπος τῆς περιοχῆς.

Καὶ ἐδῶ ὁ κατάλογος τῆς σχολῆς Ἀμπελακίων, πού δὲν τὸν ἀναφέρουμε πλήρη, καταγράφει δασκάλους κληρικούς. Νὰ δυὸ ὀνόματα: ὁ μοναχὸς Ἰωνᾶς Σπερμιώτης καὶ ὁ ἱερεὺς Πολυζῶης.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι στὴ Σχολὴ αὐτὴ φοίτησαν ἐθνεγέρτες, ὅπως ὁ κληρικὸς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, καὶ ὅτι ἡ Σχολὴ στηρίχθηκε οἰκονομικὰ ἀπὸ τὸ γνωστὸ, περίφημο γιὰ τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, «Συνεταιρισμὸ τῶν Ἀμπελακίων»...

Και ολοκληρώνοντας την περιήγησή μας στα εκπαιδευτικά κέντρα της Θεσσαλίας, αναφέρουμε και τις υπόλοιπες κυριότερες σχολές, χωρίς να παρουσιάζουμε τη δράση τους, ή όποια είναι παρόμοια με όσες μνημονεύσαμε.

Υπήρχαν, λοιπόν, σχολεία στον Κισσό του Πηλίου, στον άγιο Λαυρέντιο, στη Μακρυνίτσα, στην Άγυιά, στην Πορταριά, στον Άλμυρό, στη Γούρα, στην Τσαρίτσανη, στο μοναστήρι του αγίου Διονυσίου, στον Όλυμπο, στη Λάρισα, στον Τύρναβο, στα Τρίκαλα, στη Ραψάνη, στα Μετέωρα, στο Φανάρι και σ' άλλα μέρη της σκλαβωμένης θεσσαλικής γής.

Κι όλα κέντρα πνευματικά, φάροι παιδείας!

Προχωρώντας προς τη Στερεά Ελλάδα, το ενδιαφέρον μας εστιάζεται πρώτα στα Εκπαιδευτήρια της Αθήνας. Δοξασμένη στην αρχαιότητα, μιὰ φτωχή κωμόπολη στην τουρκοκρατία, είχε ωστόσο αξιόλογη εκπαιδευτική δραστηριότητα. Κι εδώ μοχλοί της δραστηριότητας, ήταν κληρικοί, μοναχοί και μοναχές.

Στις πρώτες δεκαετίες της τουρκοκρατίας δὲν υπήρχε οργανωμένη σχολή. Ωστόσο δάσκαλοι, λαϊκοί και κληρικοί, δίδασκαν τὰ στοιχειώδη γράμματα στα σκλαβόπουλα σὲ μοναστήρια ἢ στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Ἀνθιμος δίδασκε τὰ παιδιά. Πόσο ἀλήθεια τοῦτο μᾶς συγκινεῖ! Ὁ κάθε ἐπίσκοπος εἶναι ποιμένας μικρῶν καὶ μεγάλων, ὡστόσο λίγοι ιεράρχες ἦταν καὶ δάσκαλοι τῶν μικρῶν!

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους δασκάλους ἀναφέρουμε τὸν ἱερομόναχο Ἰεζεκιήλ Στεφανάκη, ποὺ ἐγίνε ἡγούμενος στὴ Μονὴ τῆς Καισαριανῆς καὶ τοὺς Ἀγγελο καὶ Ἰωάννη Βενιζέλο.

Ἀργότερα ἔχουμε τὴν ἴδρυση τῆς πρώτης Σχολῆς στὴν Ἀθήνα στοὺς αἰῶνες τῆς σκλαβιάς. Καὶ αὐτὴ ἡ

Σχολὴ ἰδρύθηκε ἀπὸ Ἱερομόναχο, τὸν Γρηγόριο Σωτήρη. Καὶ πῆρε τὸ ὄνομα «Φροντιστήριον Ἑλληνικῶν καὶ κοινῶν μαθημάτων».

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Σωτήρη, πρὶν γίνε Μητροπολίτης Μονεμβασίας στὰ 1728, γύρισε στὴν Ἀθήνα, μετὰ τὶς σπουδές του στὴν Ἰταλία, εἶδε τὴν κατάπτωση τῆς Ἀθήνας, καὶ πῆρε στὰ 1715 μιὰ γενναία ἀπόφαση: Ἀγόρασε ἓνα παλιὸ σπίτι κοντὰ στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου, ποὺ λεγόταν τότε Μεγάλῃ Παναγιά καὶ ποὺ σήμερα δὲν ὑπάρχει. Ἐκεῖ ἔκτισε «ἐκ θεμελιῶν» μὲ δικές του δαπάνες μιὰ εὐρυχωρότατη κατοικία γιὰ δασκάλους καὶ μαθητές. Καὶ *«ἀνέδειξεν αὐτὴν φροντιστήριον ἑλληνικῶν ἅμα τε καὶ κοινῶν μαθημάτων ἐπὶ τῷ παιδεύεσθαι καὶ διδάσκεσθαι ἐν αὐτῇ τοὺς τῆς πολιτείας ταύτης νέους, καὶ καταρτίζεσθαι εὐφυῶς πρὸς πᾶσαν λογικὴν μάθησιν».*

Ἀνάμεσα στοὺς δασκάλους ποὺ πέρασαν ἀπὸ αὐτὴ τὴ σχολή, ἀναφέρουμε δυό: τὸν ἱερομόναχο Παῦλο Παῖσιο καὶ τὸν Σέργιο Μακραιό.

Στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ἰδρύθηκε στὴν Ἀθήνα ἡ Σχολὴ Ἰωάννου Ν. Ντέκα.

Ὁ Ντέκας, ἔμπορος στὴ Βενετία, ἔστειλε στὴν Ἀθήνα σεβαστὰ χρηματικὰ ποσὰ μὲ τὰ ὁποῖα ἀνεγέρθη ἡ Σχολὴ του στὴ σημερινὴ ὁδὸ Ἰ. Ντέκα, κοντὰ στὸ Μητροπολιτικὸ Ναό. Ὅταν πρωτοκτίσθηκε στὰ 1790, φάνταζε μέσα στὴν τότε φτωχὴ Ἀθήνα μὲ τὸ κτίριό της καὶ τὴ βιβλιοθήκη της. Εἶχε καὶ ὑποτρόφους ἡ Σχολὴ ἐκεῖνη. Παιδιά ἄπορα, ἀλλὰ μὲ ἦθος, σπούδαζαν δωρεάν.

Καὶ οἱ δάσκαλοι τῆς Σχολῆς ἦταν μορφωμένοι καὶ μὲ θεῖο ζήλο. Πρῶτος σχολάρχης της ρασοφόρος ὁ Βησσαρίων Ροῦφος, σπουδασμένος στὴ Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων. Διάδοχός του, ἄλλος ἱερωμένος ὁ Σωφρόνιος Μπάρμπανος κι ἀργότερα μιὰ γνωστὴ μορφή στὴν ἐκπαίδευση ὁ Ἰωάννης Μπενιζέλος.

Οἰκονομικὲς δυσκολίες ἀντιμετώπισε καὶ κατατρεγμούς ἀπὸ τὸν κατακτητὴ «υπέστη» ἡ Σχολὴ κατὰ τὴν σχολαρ-

χειά του Ί. Μπενιζέλου, όπως συνέβαινε και με τόσα άλλα σχολεία την εποχή εκείνη. Και τότε ο Σχολάρχης ζήτησε τη βοήθεια από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, γράφοντας και τούτα τα λόγια στον πατριάρχη Άνθιμο, άφου του περιγράφει την τραγική οικονομική κατάσταση τής σχολής του:

«Μακαριώτατε Δέσποτα... εις αύτην τήν κατάστασηιν εύρισκόμενος, ένεθυμήθην τούς μακαριωτάτους Πατριάρχας του Παναγίου Τάφου, οί όποίοι πάντοτε άνεφάνησαν άρωγοί τών δυστυχών διδασκάλων...»

Έστειλε ο πατριάρχης Άνθιμος βοήθεια οικονομική. Μά οι άνάγκες τής Σχολής δέν καλύφθηκαν. Και τότε, τήν τέλεια άνακούφιση στο σχολείο του Ντέκα, τήν έδωσε στα 1806 ο ήγούμενος τής Μονής Άσωμάτων Πετράκης, σπουδασμένος γιατρός! Συγκινητική είναι ή «Πράξη» (τό έγγραφο) με τήν υπόσχεσή του:

«Μέ όλον τόν πατριωτισμόν και τόν ζήλον προς τό κοινόν συμφέρον», λέει, θά προσφέρη αύτός τά χρήματα στο δάσκαλο Ίω. Μπενιζέλο και τά βοηθήματα στους 12 πρώτους, φτωχούς μαθητάς για νά συνεχισθ ή ύποτροφία τους.

Όμως και του δασκάλου ήταν συγκινητική ή υπόσχεση. Ό Ίω. Μπενιζέλος ύποσχόταν «θεία συνάρσει» (με τή βοήθεια του Θεού) νά εξακολουθ ή με έπιμέλεια νά εκπαιδεύη τούς μαθητές στα έλληνικά μαθήματα και στα «χρηστά ήθη».

Η Σχολή, πού καταστράφηκε τό Εικοσιένα, ήταν τό «καμάρι» τής Άθήνας στις τελευταίες δεκαετίες τής σκλαβιάς.

Θά πρέπει έδω νά αναφέρουμε και τήν εκπαιδευτική προσφορά τής άγίας Φιλοθέης. Στην Άθήνα, μέσα «στα μεσάνυκτα τής σκλαβιάς», στα 1570, ή Φιλοθέη Μπενιζέλου ίδρυσε στο Μοναστήρι της, Σχολείο «για τίς σκλαβωμένες Έλληνοπούλες πού τίς έδερνε ή άγραμματοσύνη. Η ίδια δίδασκε τά γράμματα στις νέες, πού έμπαιναν στή

Η Άγία Φιλοθέη

Μονή και ανέπτυξε μιὰ εκπαιδευτική δράση ζηλευτή». Κι αυτό δίπλα στην πολύπλευρη προσφορά τῆς ἁγίας Φιλοθέης στις νέες τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἡ Μονή τῆς ἦταν καταφύγιο τόσων κοριτσιῶν, πού ἀντιμετώπιζαν τότε τρομεροὺς κινδύνους. Ἦταν καταφύγιο, ἕνα ζεστό σπίτι στην ἀνεμοζάλη τῆς σκλαβιάς, ὅπου μάθαιναν κάποια τέχνη, γιὰ νὰ βγοῦνε στην κοινωνία, ἂν δὲν ἤθελαν νὰ μείνουν στὴ Μονή καὶ νὰ ἐπιζήσουν, καὶ νὰ προσφέρουν στις οἰκογένειές τους.

Εἶναι ὁμως γνωστὸ ὅτι οἱ κατακτητὲς συνέλαβαν τὴν ἁγία Φιλοθέη, καὶ τὴν ὑπέβαλαν σὲ μαρτύρια ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέθανε. Τὸ ἔργο τῆς, ἂν καὶ πέρασε πολλές δοκιμασίες, συνέχιζε τὴ μορφωτικὴ του ἀκτινοβολία ὡς τὰ χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπου κάποιος μοναχὸς - δάσκαλος πού ὀνομαζόταν Παῖσιος διατηροῦσε σχολεῖο καὶ δίδασκε τὰ ἑλληνόπουλα. Ὑπῆρχαν ἀκόμα σχολεῖα στην περιοχή τῶν Ἀθηνῶν, στὴ Μονὴ Ἀσωμάτων, στὸ Μοναστήρι τῆς Καισαριανῆς, στὴ Μονὴ τῆς Πεντέλης καὶ σ' ἄλλα μέρη. Ἀκόμα ἀναφέρουμε τὴ Σχολὴ Λυκοδήμου, πού ἦταν ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται σήμερα ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία, στην ὁδὸ Φιλελλήνων. Καὶ μιὰ λεπτομέρεια: Οἱ μαθητὲς τῆς Σχολῆς αὐτῆς περνοῦσαν ἀπὸ ἕνα πολὺ μικρὸ ἐκκλησάκι, πού λεγόταν «Ρινάκι» καὶ βρισκόταν στην Πλάκα, καὶ προσεύχονταν γιὰ νὰ πετύχουν στις ἐξετάσεις τους. Τὴν πληροφορία αὐτὴ μᾶς τὴν διέσωσε ὁ γνωστὸς Ἀθηναιογράφος Καμπούρογλου.

Δὲν ὑπῆρχαν ὁμως μόνο στην Ἀθήνα σχολεῖα. Καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὑπῆρχαν εκπαιδευτήρια, ὅπως ἡ Σχολὴ τοῦ Μεσολογγίου. Ἰδρύθηκε στὰ 1760 ἀπὸ τὸ δάσκαλο τοῦ Γένους Παναγιώτη Παλαμᾶ καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάστηκε Παλαμαῖα Σχολή.

Τὴ Σχολὴ αὐτὴ ὑποστήριξε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Σαμουήλ, πού ἔστειλε δυὸ «σιγγίλια» καὶ ἐνίσχυε μὲ ποικίλους τρόπους, καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πού ἦταν κοντὰ στὸ Μεσολόγγι.

Ἐδῶ δίδαξαν μορφωμένοι κληρικοὶ καὶ δάσκαλοι τοῦ Γένους. Καὶ μόνο τὰ ὀνόματά τους, ἐκτὸς τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Παναγιώτη Παλαμᾶ, τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, τοῦ Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτη, τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δείξουν, γιὰτὶ ἡ Παλαμαῖα Σχολὴ ἐγίνε φημισμένη.

Καὶ οἱ μαθητὲς τῆς πολλοί. Ἔτρεχαν τὰ σκλαβόπουλα, σὰν τὰ διψασμένα ἐλάφια, γνώσεις νὰ ἀποκτήσουν καὶ ψυχικὴ καλλιέργεια. Ἡ ἱστορία σημειώνει ὅτι ὑπῆρξε ἐποχὴ πού ἡ Σχολὴ εἶχε γύρω στοὺς τρακόσιους μαθητὲς, πού ἐφθάναν στὸ Μεσολόγγι ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

Βγήκαν ἀπὸ τὴν Παλαμαῖα Σχολὴ μορφωμένοι ἀνθρώποι καὶ ἀγωνιστὲς. Λίγα χρόνια ἀργότερα, οἱ πρώην σπουδαστὲς τῆς, ἀποτελέσαν τοὺς «ἐλεύθερους πολιορκημένους» τῆς ἱερῆς πόλεως! Ἀγωνίστηκαν γιὰ τὸ θρυλικὸ Μεσολόγγι καὶ ἔπεσαν στην «ἐξοδο» γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴ λευτεριά τῆς Πατρίδας.

Ἄς μνημονεύσουμε ὁμως καὶ τὶς κυριότερες σχολές, πού ὑπῆρχαν στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ ἀλλοῦ.

Στὸ Αἰτωλικό, στὸ Καρπενήσι, στὰ Φουρνὰ Εὐρυτανίας, στὴ Λειβαδιά, στὸ Γαλαξείδι, στὸ Δίστομο, στὴ Ναύπακτο, στὴ Λαμία, στὴν Ὑπάτη, στὴν Ἀταλάντη, στὰ Μέγαρα, στὸ Λιδωρίκι, στὴ Θήβα, στὸ Ἀγρίνιο, στὸν Προυσό, στὴν Ἀμφισσα, στὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Προδρόμου στὴ Δεσφίνα, στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά καὶ σ' ἄλλες κωμοπόλεις λειτούργησαν, γιὰ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα, σχολεῖα, πού πρόσφεραν στοιχειώδη μόρφωση. Καὶ στὸ κάθε σχολεῖο δάσκαλοι, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρουμε τὰ ὀνόματα ἢ καὶ μᾶς εἶναι ἀγνωστα, πρόσφεραν κόπο καὶ ἰδρώτα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς φλόγας, πού λέγεται παιδεία....

Ὁ θρυλικὸς Μοριάς ἦταν τὸ κέντρο κι ἡ ἀνάσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σκλάβα ἔμεινε αἰῶνες καὶ ἡ Πελοπόννησος, μὰ πάντα ζοῦσε μὲ τῆς λευτεριάς τὸ ὄνειρο. Ξεσηκωμοὶ σημειώθηκαν, ὡς τὴν μεγάλη ὥρα, ποῦ στὰ χῶματά της σήμανε τῆς Ἐθνεγερασίας ἡ σάλπιγγα.

Καὶ τὴν Ἐθνεγερασία, προετοίμασε ἡ φλογερὴ πίστη στὸ Θεό, ἡ ἀγάπη στὴν σκλάβα πατρίδα καὶ ἡ παιδεία. Στούς αἰῶνες, ποῦ ἔζησε κάτω ἀπὸ τὸ πέλμα τοῦ τυρράνου, ἡ φλόγα τῆς παιδείας ἔμεινε ἀναμμένη σὲ κέντρα τοῦ Μοριά. Ἀπὸ αὐτά, τὰ κυριότερα μόνο θὰ δοῦμε.

Ἐνα ἀπὸ τὰ γνωστὰ σχολεῖα ἦταν τὸ σχολεῖο στὴ Μονὴ Φιλοσόφου. Τὸ Μοναστήρι αὐτὸ μὲ τὸ ὑπέροχο καθολικό του, δηλαδὴ τὴν ἐκκλησία τῆς Μονῆς, ἦταν ἓνα κόσμημα λαμπρὸ τῆς περιοχῆς, καὶ ἀριστούργημα τέχνης, κοντὰ στὴ Δημητσάνα. Ἀργότερα κτίσθηκε καινούργια ἐκκλησία καὶ πύργος γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν δασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν. Καὶ ὑπῆρχε μεγάλη αὐλὴ μὲ δένδρα, ὅπου, ὅπως λέει ἡ παράδοση, ἀναπαύονταν οἱ μαθητὲς ἢ διδάσκονταν τὶς μέρες τοῦ καλοκαιριοῦ. Στὸ νεώτερο αὐτὸ συγκρότημα λειτούργησε ἡ σχολὴ ὡς τὰ 1764, ὁπότε μεταφέρθηκε στὴ νέα σχολή, ποῦ ἔγινε στὴ Δημητσάνα.

Ἀργότερα πάλι ξαναλειτούργησε ἡ Σχολὴ στὴ Μονὴ Φιλοσόφου, ὅπου μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἀλβανῶν στὴ Δημητσάνα τὸ σχολεῖο της ἐνσωματώθηκε στὴ Μονὴ Φιλοσόφου.

Ἄς ἐλθουμε τώρα στὴ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας.

Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς Σχολῆς αὐτῆς εἶχαν δυὸ Δημητσανίτες λόγιοι μοναχοί: Ὁ Γεράσιμος Γούνας καὶ ὁ Ἀγάπιος Λεονάρδος. Οἱ δυὸ αὐτοὶ μοναχοί, σπούδασαν πρῶτα στὴ Σχολὴ Φιλοσόφου καὶ κατόπιν ἔγιναν μαθητὲς τοῦ Ἱεροθέου τοῦ Ἰθακίσιου, ποῦ ἦταν δάσκαλος στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης. Ἐκεῖ

ἀποφάσισαν νὰ ἱδρῦσουν ἀνώτερο Σχολεῖο καὶ στὴν πατρίδα τους, τὴ Δημητσάνα. Ἐκαναν ἔρανο καὶ ἵδρυσαν τὴ Νέα Σχολή, ποῦ στέγασαν σ' ἓνα πρόχειρο οἶκημα.

Ἐνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ χρονικὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς, ποῦ γράφηκε στὰ 1779 ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Γούνα, καὶ καταχωρήθηκε στὸν κτητορικὸ κώδικα τῆς Σχολῆς, εἶναι ἓνα εὐγλωττο κείμενο, ποῦ ζωντανὰ μᾶς παρουσιάζει τὴν ἀγάπη τοῦ «Κτήτορα» στὴν παιδεία. Γράφει:

«Ὅθεν ἤδη κάγῳ ὁ ταπεινὸς ἐν μοναχοῖς Γεράσιμος... μετὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀδελφοῦ κυρίου Ἀγαπίου, ἱερομονάχου... ὠκοδομήσαμεν κοινῇ βουλῇ καὶ θεῖα συνάρσει τὸ κατὰ τὴν Δημητσάναν τῆς Πελοποννήσου Ἑλληνομουσεῖον, διὰ συμβουλῆς καὶ προτροπῆς τοῦ κοινοῦ ἡμῶν καθηγητοῦ κυρίου Ἱεροθέου... ἐκ δὲ τούτων ἐπαγγελόμεθα ἀλλήλοις, ἵνα δωρεὰν εἰς τὸ διηνεκὲς τὰ ἐν αὐτῷ μαθήματα ἀναπτύσσωνται...»

Λίγο ἀργότερα ἀποφάσισαν νὰ στεγάσουν τὴ Σχολὴ σὲ νέο καὶ κατάλληλο κτήριο. Τοῦτο ὅμως εὐκόλο δὲν ἦταν. Μὲ κόπο πολὺ, ὕστερα ἀπὸ ἐράνους στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴ Σμύρνη ὅπου γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πῆγαν, κατόρθωσαν νὰ μαζέψουν χρήματα καὶ νὰ κτίσουν νέο Σχολεῖο γιὰ τρακόσιους μαθητὲς, καὶ κτήριο γιὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὴ διαμονὴ τῶν δασκάλων.

Λίγα χρόνια λειτούργησε ἡ Σχολὴ. Μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ὀρλώφ καὶ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἀλβανῶν, διαλύθηκε. Ἀργότερα ξαναλειτούργησε ὡς τὰ 1816.

Δίκαια ὠστόσο, ὁ Βασ. Χαραλαμπόπουλος τονίζει ὅτι: *«οἱ δύο πρῶτοι ἱδρυτὲς καὶ δάσκαλοι τῆς Σχολῆς τῆς Δημητσάνας, ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς πνευματικῆς παραδόσεως καὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Σχολῆς. Ἐχοντες μόρφωσιν, δίδαξαν μὲ ἐπαγωγικὸ τρόπο καὶ γλαφυρότητα ὄχι μόνον ἀρχαῖα κείμενα, ἀλλὰ καὶ λόγους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συμπληρώνοντες τὴν ἐρμηνεία τους μὲ ἀξιόλογες ἱστορικὲς, γεωγραφικὲς καὶ ἠθικὲς παρατηρήσεις.*

Ἡ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας ἀναδείχθηκε σπουδαῖο πνευματικὸ κέντρο τῆς Πελοποννήσου. Ἐκεῖ μαθήτευσαν πολλοὶ μαθητὲς ἀπὸ ὅλη τὴν Πελοπόννησο καὶ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἴδρυσαν σχολεῖα καὶ σ' ἄλλα μέρη καὶ συνετέλεσαν στὴ διάδοση τῆς παιδείας.

Πολλὰ χρωστάει ὁ Ἑλληνισμὸς στὴ σχολὴ αὐτὴ καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο λόγο: ἀπὸ τὶς τάξεις τῆς πέρασαν καὶ δυὸ μεγάλοι ἱεράρχες: ὁ Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς καὶ ὁ Ἐθνομάρτυρας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ Ε΄. Ὁ τελευταῖος ἀγαποῦσε καὶ φρόντιζε πολὺ γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς Σχολῆς τῆς Πατρίδας του. Ἔχουμε ἔγγραφά του, ποὺ μιλάνε γιὰ τὸ σχολεῖο αὐτὸ καὶ ὑποδεικνύουν ἐπιτρόπους καὶ λύνουν θέματα, ποὺ ἀνέκυψαν στὸ μεταξὺ.

Ἀπὸ τὰ φλογερὰ αὐτὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ε΄, λίγες γραμμὲς ἀποσποῦμε. Γράφει στοὺς ὑπεύθυνους τοῦ σχολεῖου, τονίζοντας τὴ σημασία τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν μαθητῶν:

«Ἐπιμελεῖσθε περὶ τῆς βελτιώσεως καὶ ἐπὶ τὰ πρόσω αὐξήσεως τῆς Σχολῆς, καὶ προνοεῖν καὶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐτάκτου διοικήσεως αὐτῆς καὶ οἰκονομίας, τῆς τε φιλοπόνου ἐπιμελείας τοῦ διδάσκοντος καὶ τῆς ἐπιδόσεως καὶ προόδου τῶν ἔρωτι παιδείας προσφοιτῶντων καὶ μαθητευομένων, μάλιστα δὲ περὶ τῆς χρηστότητος τῶν ἠθῶν αὐτῶν..»

Λίγα χρόνια ἀργότερα, καὶ συγκεκριμένα στὰ 1822, τὸ πρῶτο Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ἀναφερόταν μὲ τοῦτα τὰ λόγια γιὰ τὴ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας:

«Εἶναι γνωστὸν, τὸ πόσον συνήργησεν ἡ ἀξιοσέβαστος αὕτη Σχολὴ εἰς τὴν ἠθικὴν πρόδον τοῦ Γένους. Ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτῆν, ὡς ἱερὰν κολυμβήθραν, τοσοῦτοι πεπαιδευμένοι ὁμογενεῖς, πρόδρομοι τῆς τοῦ Γένους ἀπολυτρώσεως, ἀνεφάνησαν..»

Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε΄

Ἄς σημειώσουμε ὅτι κι ἄλλη μιὰ γνωστὴ Σχολὴ στὴν Πελοπόννησο, τὸ Σχολεῖο τῆς Βυτίνας, ἦταν κι αὐτὸ ἔργο δυὸ φλογερῶν μοναχῶν.

Ἡ Βυτίνα, ἡ ὁμορφὴ κωμόπολη στοὺς πρόποδες τοῦ Μαινάλου, διατηροῦσε σχολεῖο κοινῶν γραμμάτων - «Γραμματοδιδασκαλεῖο» λεγόταν τότε - ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δουλείας. Ἐπεσε ὁμως τὸ σχολεῖο σὲ παρακμῆ, καὶ πάλι συστήθηκε τὸν 18ο αἰῶνα ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους» μοναχοὺς, ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴν κοντινὴ κωμόπολη, τὴ Δημητσάνα, τοὺς Δανιὴλ καὶ Παρθένιο Γαβραίους.

Ὁ Δανιὴλ κι ὁ Παρθένιος ἐκπαιδεύτηκαν κι αὐτοὶ στὴ Σμύρνη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κοντὰ στὸν Ἱερόθεο τὸν Ἰθακήσιο. Καὶ σὰν συμπλήρωσαν τὶς σπουδὲς τους γύρισαν στὴ Βυτίνα. Ἄνθρωποι, «θείῳ ζήλῳ πυρπολούμενοι», φλογεροὶ καὶ ἀκάματοι, ἐργάσθηκαν κάτω ἀπὸ πολὺ δύσκολες περιστάσεις καὶ θεμελίωσαν καὶ λειτούργησαν τὴ Σχολὴ τῆς Βυτίνας.

Ἡ Σχολὴ τῆς Βυτίνας, μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ Δανιὴλ καὶ τοῦ Παρθενίου, γνώρισε μεγάλη ἀκμῆ. Ἦταν κι αὐτὸ τὸ σχολεῖο κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Μὲ «σιγίλλιο» τοῦ Πατριάρχου Καλλίνικου, ποὺ ἐκθειάζε τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας, προστάτεψε τὴ Σχολὴ καὶ ὄριζε ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ κανόνιζε τὴ λειτουργία της.

Ἡ Σχολὴ αὐτὴ ἔφθασε νὰ ἔχη ὡς ἑκατὸν εἴκοσι μαθητές. Καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς της κατάγονταν ἀπὸ διάφορες ἐπαρχίες - ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴ Βλαχία, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ πατριαρχικὸ «σιγίλλιο».

Κι ἡ Σχολὴ αὐτὴ εἶχε ἀξιόλογη βιβλιοθήκη, γιὰ τὴν ὁποία ὁμως δὲν θὰ γίνῃ, ἐδῶ, εὐρύτερος λόγος.

Ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Βυτίνας βγῆκαν πολλοὶ μορφωμένοι λαϊκοὶ καὶ κληρικοί, ποὺ ἔδρασαν κατὰ τὴν ἐλληνικὴ ἔθνευεργασία. Καὶ τοῦτος ὁ καρπὸς φανερώνει τὴ μεγάλη προσφορὰ τῆς Σχολῆς τῆς Βυτίνας στὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τόνωση τοῦ ἔθνους!

Ἄς ρίξουμε μιὰ ματιὰ καὶ στὸ Σχολεῖο τῆς Ἀνδρίτσαινας. Θὰ δοῦμε πῶς ψυχὴ αὐτοῦ τοῦ σχολείου ἦταν ὁ Μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως καὶ ὁ ἱερός κληρικός. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀτυχεῖ ἐπανάσταση τοῦ Ὀρλώφ, ποὺ στὴ διάρκειά της ἔκαψαν τὸ σχολεῖο οἱ Τουρκαλβανοὶ καὶ σούβλισαν τὸ δάσκαλό της, καὶ μετὰ ποὺ ξαναλειτούργησε, πρωτοστάτησε ἡ Ἐκκλησία.

Ἀναφέρουμε μιὰ μεγάλη χρηματικὴ δωρεὰ τῆς Μητροπόλεως στὸ Σχολεῖο καὶ τονίζουμε τοὺς κόπους ποὺ κατέβαλε ὁ Μητροπολίτης Γερμανὸς γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς Σχολῆς. Κι ἀργότερα γιὰ τὴν ἐπανίδρυση τῆς σχολῆς πρωτοστάτησε πάλι ἓνας ἱεροδιάκονος. Διαβάζουμε:

«Χριστοφόρος, ἐν ἱεροδιακόνοις ἐλάχιστος, Πελοποννήσιος, καὶ ἐκ τῆς χώρας ὀνόματι Ἀνδριτσαίνης τῆς κατὰ Φανάριον, ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Χριστιανουπόλεως ἐπαρχία, 1783, Ἀπριλίου α', ἤνοιξα τὸ σχολεῖον εἰς τὴν Ἀνδρίτσαϊναν».

Κι ἄλλοι διάκονοι, ὅπως ἐδῶ ὁ Χριστοφόρος, ποὺ ἐπανίδρυσε τὸ σχολεῖο, μᾶς ὑπογραμμίζουν ὅτι καὶ στὸν πρῶτο βαθμὸ τῆς ἱερωσύνης, ὁ φλογερὸς κληρικὸς πολλὰ μπορεῖ νὰ προσφέρει!

Στὴ σχολὴ τῆς Ἀνδριτσαίνης δίδαξαν οἱ Νικόλης Τζανέτου, Δοσίθεος Μιχαλακόπουλος, Ἰωάννης Καραβελῆς καὶ ἄλλοι. Καὶ ὅλοι διατηροῦσαν, τόνωναν καὶ ἀνύψωναν τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐσέβεια, καὶ ἀναζωπύρωναν τὸν πόθο γιὰ τὴ λευτεριά.

Ἄς ἔρθουμε τώρα καὶ σὲ μιὰ ἄλλη σχολὴ τοῦ Μοριά. Πρόκειται γιὰ τὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου στὴ Μεσσηνία.

Τὸ σχολεῖο αὐτὸ στεγαζόταν καὶ λειτουργοῦσε στὴν ἱερὰ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, τὴ γνωστὴ μὲ τὴν ἐπωνυμία Μονὴ τοῦ Μελέ, ποὺ βρισκόταν στὴν Ἀλαγονία τῆς Μεσσηνίας. Καὶ ὅπως τονίζει ὁ Κωνσταντῖνος Ξενο-

γιάννης «ἀγνοοῦμεν τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν ἰδρύσεώς της, πάντως θέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1712 εὐρίσκετο ἐν λειτουργία καὶ μάλιστα ἀκμάζουσα, χάρις εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ λογίους ἡγουμένους τοῦ Μοναστηρίου ἱερομονάχους Δανιὴλ καὶ Νεόφυτον. Ἡ φήμη καὶ ἡ ἀκμή της ὁμῶς κατέστη ἀκόμη μεγαλύτερα μεσοῦντος τοῦ 18ου αἰῶνος. Τότε, περὶ τὸ 1750, ἡ Σχολὴ ἀπέκτησε περιφήμους μοναχοὺς διδασκάλους μεγάλης μορφώσεως. Μεταξὺ αὐτῶν διαπρεπέστεροι ἀνεδείχθησαν ὁ μοναχὸς Μάξιμος καὶ ὅλως ἐξαιρετικῶς ὁ μοναχὸς Θεοδόσιος ὁ Περγαμηνός, ἐκ Ναυπλίου, ἀνὴρ διακριθεὶς διὰ τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ θεολογικὴν συγκρότησιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν του παιδείου».

Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς μαρτυρεῖται ὅτι δὲν διδασκόταν μόνον στὸ Σχολεῖο τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἡ ἱερὴ ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ ἡ «λεγομένη θύραθεν παιδεία», ἀρχαῖοι Ἑλληνας καὶ Λατίνοι συγγραφεῖς, λογικὴ, μαθηματικὰ καὶ ἄλλα μαθήματα.

«Πέραν ὁμῶς ὄλων αὐτῶν, τονίζει ὁ μελετητὴς ποὺ προαναφέραμε, ὑπὸ τῶν σοφῶν καὶ μεγάλων ἐκείνων κληρικῶν διδασκάλων, ἐδιδάσκετο καὶ ἐσμιλεύετο εἰς τὰς ἀνησυχίας νεανικῆς ψυχᾶς τῶν ὑποδούλων Ἑλληνοπαίδων ἄσβεστος καὶ φλογερὴ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ σφοδρὸς ὁ πόθος τῆς δημιουργίας μιᾶς ἐλευθέρας χριστιανικῆς πατρίδος».

Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ Σχολὴ βγῆκαν μαθητὲς «διαπρεπεῖς κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἡγήτορες». Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε λίγα τέτοια ὀνόματα: Τοὺς Μητροπολίτες Ναυπλίας καὶ Ἄργους Γρηγόριο τὸν Α΄ καὶ Γρηγόριο τὸν Β΄, θεῖο καὶ ἀνηψιὸ ἀντίστοιχα. Τὸν Γεράσιμο Παγώνη, ποὺ ἦταν ἀνηψιὸς τοῦ Ἐθνομάρτυρα Μητροπολίτη Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Χρυσάνθου Παγώνη, ποὺ μαρτύρησε στὶς φυλακὲς τῆς Τριπολιτσᾶς στὸ Εἰκοσιένα. Τὸν διαδέχθηκε σὰν τοποτηρητὴς ὁ ἀνηψιὸς του Γεράσιμος Παγώνης, ποὺ ἐγένετο στὴ συνέχεια Μητροπολίτης Φθιώτιδος. Τοὺς

Μητροπολίτες Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας Ἰγνάτιο Ζερβόπουλο καὶ Γάνου καὶ Χώρας Νεόφυτο.

Τρόφιμος τῆς Σχολῆς Μελεὲς ὑπῆρξε ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Προκόπιος Πελεκάσης, ποὺ πέθανε στὰ 1812.

Κι ἀγωνιστὲς καὶ ἡγέτες πέρασαν ἀπὸ τὰ θρανία ἐκείνης τῆς Σχολῆς. Ἀναφέρουμε μόνον τὸν ἀγνὸ καὶ ἀνιδιοτελεῖ πολέμαρχο τῆς Ἐθνεγερασίας, τὸν Ἀναγνωσταρᾶ, ποὺ ἔπεσε ἡρωικῶς ὑπερασπιζόμενος τὸ νησι τῆς Σφακτηρίας.

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, μιὰ μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή!

Καὶ ἄλλα σχολεῖα λειτούργησαν, κατὰ καιροὺς, στὸν «κατακαμένο» Μοριά. Πολλοὶ δάσκαλοι, ὅπως εἶπαμε καὶ γι' ἄλλες περιοχές, δίδαξαν σὲ μοναστήρια καὶ νάρθηκες ἐκκλησιῶν καὶ πρόχειρα οἰκῆματα, κοντὰ σὲ ἐκκλησιᾶς. Ὅλα ὁμῶς τοῦτα τὰ σχολεῖα, δὲν εἶναι εὐκολο νὰ τὰ ἀναφέρουμε. Κουραστικὸς θὰ ἦταν ἕνας τέτοιος κατάλογος. Θὰ περιοριστοῦμε νὰ μνημονεύσουμε τὰ κυριότερα.

Σχολεῖα ὑπῆρξαν καὶ στὸ Ναύπλιο, στὴν Τριπολιτσά, στὸ Ἄργος, στὸ Ἄστρος, στὸ Καστρί, στὸν Πλάτανο, στὸν Κοσμᾶ, στὰ Δολιανά, στὸν Ἅγιο Πέτρο, στὸ Λεωνίδιο, στὴν Κόρινθο, στὰ Καλάβρυτα, στὴ Μονεμβάσια, στὸ Μυστρά, στὴν Καλαμάτα, στὴν Πάτρα, στὸν Πύργο (Γαστούνη), στὸ Μεγάλο Σπήλαιο, στὰ Λεχαινά, στὸ Κρανίδι, στὴ Γαστούνη, στὴ Στεμνίτσα, στὴ Μεθώνη, στὴν Κορώνη, στοὺς Γαργαλιάνους, στὰ Φιλιατρά, στὰ Τρίκαλα Κορινθίας, στὴ Μάνη καὶ σ' ἄλλα μέρη.

Ἄν καὶ δὲν ἀναφέρθηκαν ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Πελοποννήσου, ὥστόσο ὁ κατάλογος ἐγένετο ἐντυπωσιακός. Καὶ νὰ σκεφθῆ κανεὶς κάτω ἀπὸ τί φοβερὲς συνθήκες, θέρμανε τίς ψυχὲς τόσων παιδαγωγῶν ἢ στοργῆ γιὰ τὰ σκλαβόπουλα! Καὶ μὲ πόσους κόπους καὶ μὲ πόσες θυσίες, λειτούργησαν καὶ στὸ Μοριά δεκάδες σχολεῖα σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς σκλαβιάς!

ΝΗΣΙΑ

Ώρα τώρα για μιὰ σύντομη περιήγηση στὸν τουρκοκρατούμενο νησιώτικο Ἑλληνισμό, καὶ συγκεκριμένα στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, στὴν Κρήτη, στὰ Δωδεκάνησα καὶ στὴν Κύπρο, γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὰ πιὸ γνωστὰ νησιώτικα ἐκπαιδευτικὰ κέντρα.

Στὸ ἱστορικὸ νησί τῆς Ὑδρας λειτούργησαν σχολεῖα κατὰ περιόδους. Ἀναφέρουμε ἰδιαίτερως τὸ σχολεῖο ποῦ ὑπῆρχε γύρω στὰ 1750 - 1770 μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς οἰκογένειας τοῦ ἱερέα Παπαντωνίου Κριεζῆ καὶ τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ. Ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης καὶ ἄλλοι μελετητές, ἀναφέρουν πολλοὺς δασκάλους, ποῦ πέρασαν ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Ὑδρας.

Ἄς μνημονεύσουμε λιγοστὰ ὀνόματα: τὸν ἱερομόναχο Πρόχορο, τὸν Προκόπιο, τὸν Ἐπιφάνιο Δημητριάδη, ἀκόμα τὸν λόγιο Μητροπολίτη Κορίνθου Μακάριο Νοταρᾶ, τὸν ἱερομόναχο Παρθένιο Ζαφείρη, τὸν Ἰωάννη Μαμάκη. Καὶ ὅλοι αὐτοὶ μεταλαμπάδευσαν στὰ νησιωτόπουλα γνώσεις καί, τὸ σπουδαιότερο, ἦθος.

Ἡ Πάτμος ἦταν τὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς τυραννίας, κέντρο ἐκπαιδευτικὸ. Σὰν κέντρο παιδείας, τὴν ἔχουν παρουσιάσει πολλοὶ ἱστορικοὶ καὶ μελετητές, καὶ παλαιότεροι καὶ σύγχρονοι. Ἀνάμεσα στοὺς δευτέρους εἶναι καὶ ὁ ἀρχιμ. Παῦλος Νικηταρᾶς, ὁ ὁποῖος στὴ μελέτη του «Ἡ Πατμιάς θρησκευτικὸν κέντρον καὶ λίκνον τῆς ἐλευθερίας» τονίζει:

«Ἡ Πατμιάς Σχολὴ διεκδικεῖ πρωταρχικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τοῦ δούλου Γένους ἡμῶν καὶ ἡ προβολὴ τῆς εἶναι κατὰ πάντα δικαιολογημένη. Ἡ ἱερότης τῆς νήσου συνετέλεσεν εἰς τὴν δια-

φήμησιν τῆς Σχολῆς καὶ ὁ τόπος τοῦ Ἱεροῦ Σπηλαίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὅπου ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ τῆς λατρείας οἱ τρόφιμοι αὐτῆς, ἀπέβη τὸ λίκνον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ὀνείρων· ἐνέπνευσεν ὄντως καὶ ὁ τόπος τοῦ μεγάλου Ἀποστόλου καὶ ὀπτασιαστοῦ τῶν ἀποκαλύψεων τοὺς μαθητὰς τῆς Πατριάδος».

Πρὶν ὅμως μιλήσουμε γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ τὴ λειτουργία τῆς φημισμένης ἐκείνης Σχολῆς, ἄς ἀναφέρουμε λίγα στοιχεῖα γιὰ τὴν παιδεία στὸ νησί τῆς Πάτμου πρὶν λειτουργήσῃ ἡ Πατμιάς Ἀκαδημία.

Μὲ κέντρο τὴν ἱερὰ Μονὴ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ποῦ ἴδρυσε ὁ ὄσιος Χριστόδουλος στὰ 1088 μὲ τὴ συμπάρασταση τοῦ Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, καλλιεργοῦντο τὰ γράμματα αἰῶνες πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Πατριάδος. Αὐτὸ τὸ βεβαιώνει καὶ ὁ διάσημος Γάλλος Βυζαντινολόγος ἀητήη, ποῦ γράφει: *«Οἱ μοναχοὶ τῆς Πάτμου ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες ἔρριπτον μίαν ἀκτίνα πνευματικῆς βίου. Τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου δὲν ἦτο θρησκευτικὸν μόνον κέντρον, ἀλλὰ καὶ ζῶσα ἐστία μορφώσεως καὶ πολιτισμοῦ».*

Πρὶν ἰδρυθεῖ ἡ Ἀκαδημία τῆς Πάτμου, ξεχωρίζουμε τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς, τὸν κρητικὸ Νικηφόρο Χαρτοφύλακα, ποῦ ἔγινε κατόπιν Μητροπολίτης Λαοδικείας καὶ ὑπῆρξε ἓνας ἐπιφανῆς δάσκαλος. Ὁ Νικηφόρος σπούδασε στὴν Ἰταλία καὶ ἦλθε κατόπιν στὸ μοναστήρι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Ἐγινε, στὴν ἀρχή, Ἐκκλησιάρχης καὶ κατόπιν, ὅπως εἶπαμε, Καθηγούμενος.

Ὁ Νικηφόρος δίδασκε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ λόγιος ἀδελφὸς τῆς Μονῆς Ἱερόθεος Φλωρίδης στὸ Β' τόμο τοῦ *«Δελτίου τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας»*, μέσα στὸ Μοναστήρι πολλὰ χρόνια καὶ εἶχε ἀξιόλογους μαθητὰς, ποῦ ἔρχονταν νὰ σπουδάσουν κοντὰ του. Διότι ὁ Νικ. Χαρτοφύλαξ φλεγόταν ἀπὸ τὸν πόθο τῆς μορφώσεως τῶν παιδιῶν τῆς σκλαβωμένης του πατρίδας καὶ ὁ

ζήλος για την εκπαίδευσή τους ποτέ δεν τον έγκατέλειψε.

Και κάτι, που το συναντάμε σε λίγους δασκάλους της τουρκοκρατίας, μα ωστόσο φανερώνει την ιδιαίτερη παιδευτική του φροντίδα: Ήταν η ανοικοδόμηση (από τον Νικηφόρο) του Σκευοφυλακίου της Μονής, όπου τοποθέτησε και την πλούσια βιβλιοθήκη του. Στο έσωτερικό του Σκευοφυλακίου υπήρχε η επιγραφή: *«ένθάδε τεθησαύρι-σται τὰ βιβλία Νικηφόρου Λαοδικείας τοῦ Κρητός· τοῦ ανοικοδομήσαντος ἐπὶ τούτῳ τόδε τὸ οἰκίδιον»*. Πολλά από τα βιβλία του σώζονται στη σημερινή Βιβλιοθήκη της Μονής.

Και μετά το θάνατο του Νικηφόρου Χαρτοφύλακα η Μονή δεν έπαυσε να καλλιεργῆ τὰ γράμματα. Μορφωμένοι μοναχοί δίδασκαν τὰ ἑλληνόπουλα τοῦ «Θεοῦ τὰ γράμματα» και τὰ πότιζαν με τὰ «νάματα τῆς πίστεως», ὡς τὴν ὥρα που ὁ Μακάριος Καλογεράς δημιούργησε μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ὀνομαστὲς Σχολές στα χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Ὁ Μακάριος, που καταγόταν ἀπὸ ἐπιφανῆ οἰκογένεια τῆς Πάτμου, γεννήθηκε στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, σπούδασε θεολογία και φιλοσοφία στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως και γύρισε στὴν ιδιαίτερη πατρίδα του. Ἐκεῖ, με τὴ βοήθεια Ἑλλήνων δωρητῶν, ἔκτισε καινούργιο σχολεῖο, που τὸ ὀνόμασε Πατριάδα Σχολή, ἐνῶ ἄλλοι τὸ ἔλεγαν Ἑλληνομουσεῖον ἢ Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου.

Τὸ Σχολεῖο αὐτό, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Μακάριος λέει, ἦταν *«ῥαιότερον ἀπὸ ἄλλας οἰκοδομᾶς»*, ὄλο ἀπὸ πέτρα. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς αἴθουσες διδασκαλίας, εἶχε και διαμερίσματα για οἰκοτρόφους. Μιὰ και ἡ Σχολὴ τούτη ἔγινε γρήγορα γνωστή, συνέρρεαν μαθητὲς ἀπὸ ὄλη τὴν ἡπειρωτικὴ και τὴ νησιωτικὴ Ἑλλάδα.

Ὁ Μακάριος ἐνιωθε τὸ διδακτικὸ ἔργο σὰν ἱεραποστολή και τὴ θέρμη τῆς ψυχῆς του μετέδιδε, ὅταν δίδασκε στοὺς πολυπληθεῖς μαθητὲς του τοὺς ἀρχαίους συγγρα-

φεῖς και τοὺς Ἑλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Δὲν πήρε ὁ δάσκαλος ποτέ του μισθό. Για τὴ συντήρησή του φρόντιζαν οἱ ὁμογενεῖς.

Δὲν δίδασκε μόνο τοὺς μικροὺς, ἦταν και ἱεροκήρυκας τοῦ λαοῦ του. Λέγεται, μάλιστα, ὅτι ἐξεφώνησε χιλιάδες λόγους στὰ γύρω νησιά. Λέει ἀκόμη ἓνας ξένος περιηγητῆς, ὁ William Edgar Geil: *«Αὐτὸς ὁ μακάριος και καλὸς Πατῆρ, αὐτὸ δηλώνει τὸ ὄνομά του, ἦτο ἓνας ἀπὸ τοὺς λογιωτάτους Ἑλληνας τῆς ἐποχῆς του, και ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλ' ἦτο συνάμα μεγάλος διδάσκαλος και ἱεροκήρυξ»*.

Ὁ θάνατός του, στὰ 1737, ἀφῆκε μεγάλο κενὸ στὴν Πατριάδα Σχολή. Ὁ διάδοχός του Γεράσιμος, ἀπαντώντας σε ὄσους ἐξέφραζαν τὸν πόνο τους, δὲν εὔρισκε λόγια νὰ ἐκφράση κι αὐτὸς τὴν ὀδύνη του για τὴν ἀπώλεια τοῦ μεγάλου Δασκάλου. Κι ἔγραφε στὸν πρῶην Μητροπολίτη Ἄρτης Νεόφυτο, για τὸν κοινὸ τους φίλο: *«Μετέστη ὁ ἐμὸς πατῆρ και διδάσκαλος και σὸς γνήσιος φίλος, Μακάριος λέγω, ὁ ἀκαταγώνιστος ὑπέρμαχος τῶν ὀρθῶν δογμάτων, τὸ κόσμημα τῶν διδασκάλων... ὁ ἄμισθος διδάσκαλος, ὁ δαπανώμενος μᾶλλον δαπανῶν τοὺς αὐτῷ προσφοιτῶντας...»*.

Τὸν Μακάριο διαδέχθηκαν συνεχίζοντας τὸ ἔργο τῆς Πατριάδος Σχολῆς, πολλοὶ ἀξιόλογοι κληρικοὶ και δάσκαλοι. Ἀναφέρουμε μόνο τὰ ὀνόματά τους, χωρὶς νὰ παρουσιάζουμε και τοῦ καθενὸς τὸ ιδιαίτερο ἔργο: Πρῶτος, εἶπαμε, ἦταν ὁ Γεράσιμος, κατόπιν ἀκολούθησαν ὁ μοναχὸς Βασίλειος, ὁ μοναχὸς Δανιὴλ ὁ Κεραμεύς, ὁ Μισαῆλ, ὁ ἱερέας Παῖσιος Καραπατάς ὁ Πάτμιος, ὁ ἱερομόναχος Κύριλλος ὁ Σγουρομαλληνός, ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Ἀγαθόβουλος και ἄλλοι, ὡς τίς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας, που διατηρήθηκε ἡ Σχολὴ τῆς Πάτμου.

Οἱ καρποὶ τῆς Σχολῆς ἦταν πλουσιώτατοι. Πολλοὶ μαθητὲς τῆς διακρίθηκαν σε ἱερατικὲς και διοικητικὲς θέσεις. Ὁ π. Παῦλος Νικηταράς μᾶς δίνει ἓναν κατάλογο

μέ σαράντα ονόματα «διακεκριμένων» μαθητών της περιφημής εκείνης Σχολής. Δεν θα τα αναφέρουμε όλα, δειγματοληπτικά μνημονεύουμε τους εξής:

Τὸν Πατριάρχη Θεοδόσιο, τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἐφραίμ, τὸν Γρηγόριο τὸν Ε΄, τοὺς Πατριάρχες Ἀλεξανδρείας Παρθένιο, Θεόφιλο καὶ Ἰάκωβο, τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμο τὸν Δ΄, τοὺς μητροπολίτες Χαλεπίου Γεράσιμο, Βιζύης Δανιήλ, τὸν Τυρνάβου Ἰλαρίωνα τὸν Σιναΐτη, τὸν Ἀγαθουπόλεως Γαβριήλ ἀπὸ τὴν Κῶ, τοὺς σχολάρχες Ἀλέξανδρο τῆς Σχολῆς τοῦ Βουκουρεστίου, Δωρόθεο Πρώιο τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγόριο Σαράφη τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνίων καὶ τοὺς φιλικούς Ἐμμανουήλ Ξάνθο καὶ Δημήτριο Θέμελη.

Πάντα θὰ μνημονεύεται ἡ Πατριάδα Σχολή, διότι μὲ τὴν ἀκτινοβολία της μείωσε τὰ σκοτάδια τῆς δουλείας καὶ φώτισε τὴ λεωφόρο τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους.

Στὸ ὄμορφο νησί τῆς Σίφνου ὑπῆρχε τὸ «παιδευτήριο τοῦ ἀρχιελάγου». Μ' αὐτὸ τὸν τίτλο παρουσίασε τὴ σχολὴ τοῦ Παναγίου Τάφου τῆς Σίφνου ὁ Νικ. Καλαμάρης σὲ μιὰ ωραία μελέτη.

Ἀπὸ τὶς πρώτες φροντίδες τοῦ πρώτου ἀρχιεπισκόπου Σίφνου Ἀθανασίου (1646–1673) ἦταν ἡ ἴδρυση Σχολείου στὸ νησί. Στὴν ἀρχὴ ἡ Σχολὴ στεγάστηκε στὴ Μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ποῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πιθανὸν πῆρε τὴν ὀνομασίαν «Φυτεία», ποῦ διατηρεῖ ὡς τὶς μέρες μας.

Λίγες δεκαετίες στεγάστηκε στὸ Χρυσόστομο ἡ πρώτη Σχολή. Τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν ἴσως ὑποχρέωσε τοὺς ἐπιτρόπους τῆς Σχολῆς νὰ ζητήσουν πιὸ ἀνετο οἶκημα. Σὰν τέτοιο διάλεξαν τὸ μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου, ποῦ βρισκόταν πιὸ κοντὰ στὸ Κάστρο, μὲ τὶς ἐκκλησίες τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Ἀπευθύνθηκαν τότε στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων γιὰ νὰ πάρουν τὴν ἄδεια. Μὲ πολλὴ προθυμία ὁ τότε Πατριάρχης Δοσίθεος

(1687) παραχώρησε τὸ μετόχι τοῦ Πατριαρχείου γιὰ νὰ στεγαστῆ ἡ Σχολὴ καὶ μὲ τὰ ἔσοδα τῶν κτημάτων τοῦ μετοχίου νὰ πληρώνεται ὁ δάσκαλος. Μοναδικὸ ὄρο αὐτῆς τῆς γενναίας δωρεᾶς ἔβαζε τὸ Πατριαρχεῖο νὰ ὀνομάζεται «Σχολὴ τοῦ Παναγίου Τάφου», ὀνομασία ποῦ κράτησε δύο αἰῶνες περίπου».

Οἱ χορηγίες τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων δὲν σταμάτησαν ἐδῶ. Ὄταν πολὺ ἀργότερα ἡ Σχολὴ βρέθηκε σὲ δύσκολη οἰκονομικὴ θέση, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου Καλλίνικος μὲ τοὺς ἐφόρους τῆς Σχολῆς, ἔγραψαν στὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων ὅτι τὰ ἔσοδα τῶν κτημάτων δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴ μισθοδοσίαν τοῦ δασκάλου καὶ τὶς ἄλλες ἀνάγκες τῆς Σχολῆς. Καὶ τότε ὁ Πατριάρχης Πολύκαρπος κάνει κάτι, ποῦ ἐλκύει τὸ θαυμασμὸ μας: Ἐγκρίνει τὴν πώληση τῶν κτημάτων τοῦ μετοχίου καὶ ὀρίζει τὸ προϊόν ἀπὸ τὴν πώληση νὰ τοκισθῆ καὶ οἱ τόκοι νὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς Σχολῆς. Καὶ θέτει τὸν τόσο λογικὸ ὄρο, ἂν ποτε ἡ Σχολὴ διαλυθῆ, τὰ χρήματα νὰ ἐπιστρέφονται στὸν Πανάγιο Τάφο.

Λίγο ἀργότερα οἱ ἐπίτροποι τῆς Σχολῆς καὶ οἱ προεστώτες τοῦ Νησιοῦ μὲ γράμμα τους τοῦ γνωρίζουν ὅτι πούλησαν τὰ κτήματα, συγκέντρωσαν ἓνα ποσὸ πάνω ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες γρόσια καὶ τόκισαν τὰ χρήματα, ποῦ θὰ διατεθοῦν γιὰ τὸ σχολεῖο. Καὶ ἐκφράζουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους γιὰ τὴ δωρεὰ αὐτῆ.

Στὴν περίπτωσιν τῆς Σχολῆς τῆς Σίφνου ἔχουμε ἄλλο ἓνα χαρακτηριστικὸ περιστατικόν: τὴν ἐκλογὴν δασκάλου καὶ τὴν ἐντονην παράκλησιν νὰ δεχθῆ τὴ θέση αὐτή. Νὰ πῶς ἐγένετο τὸ γεγονός:

Στὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου ἐργαζόταν μὲ ἐπιτυχίαν ὁ Μισαήλ Μαργαρίτης. Οἱ Σίφνιοι ὁμῶς ἐκείνο τὸν καιρὸ εἶχαν ἀνάγκη ἐνὸς δασκάλου. Τὸν καλοῦν νὰ ἔρθῃ στὴ Σίφνον. Μὰ αὐτὸς δὲν ἀπαντᾷ. Καὶ τότε γίνεται κάτι, ποῦ καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις τὸ συναντᾶμε, μὰ ὡστόσο δὲν παύει καὶ νὰ εἶναι ἀξιομνημόνευτο. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιεπί-

σκοπος Σίφνου Μελέτιος (1751–1789) στέλνει προσωπικό έγγραφο στον Μισαήλ Μαργαρίτη, στο οποίο μετά την προσφώνηση και τις εύχές, ανάμεσα σ' άλλα του λέει και τοῦτο:

*«Παρακαλοῦμεν καὶ λίαν δεόμεθα, ἐγὼ δηλαδὴ ὁ τυ-
χῶν ἀμαρτωλὸς ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου, ὁ κληρὸς ἅπας,
οἱ προεστῶτες τῆς νήσου, οἱ ἐπίτροποι τῆς Σχολῆς, οἱ
μαθηταὶ ὅλοι καὶ τὸ κοινὸν ἅπαν, παρακαλοῦμεν μὴν
παραβλέψετε τὴν αἴτησιν ἡμῶν ἀλλ' ἐκπληρώσατε τὴν
ἀγαθὴν μας τοῦ πόθου προθυμίαν μὲ τὴν ἀπόφασιν τοῦ
καλοῦ ἐρχομοῦ σας... Καὶ δεόμεθα, ἵνα παρὰ μὲν τοῦ
πλουσιοδώρου Θεοῦ ἀπείρους ἐξήτε τοὺς μισθοὺς, ὡς
νόμον ὄλον πεπληρωκότες, παρὰ τοὺς ἄρχοντας καὶ ἡμῶν
πάντων, χρέος, εὐγνωμοσύνην, εὐχαριστίαν καὶ αἰώνιαν
ὑποχρέωσιν».*

Δέχθηκε τὴν πρόσκληση ὁ Μισαήλ. Πῆγε στὴ Σίφνο καὶ δίδαξε δέκα χρόνια στὸ Σχολεῖο τῆς.

Κι ἄλλοι δάσκαλοι, ποὺ δίδαξαν στὴ Σχολὴ τῆς Σίφνου, ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς εἰδικούς μελετητές. Ἐμεῖς ἐδῶ θὰ μνημονεύσουμε μόνο τὸν Νικόλαο Χρυσόγελο, ποὺ γεννήθηκε στὰ 1780 στὸν Ἀρτεμώνα τῆς Σίφνου. Μετὰ ἀπὸ σπουδές, δίδαξε καὶ σὲ ἄλλα νησιά, ἀλλὰ τὸν περισσότερο καιρὸ ἔκανε δάσκαλος στὴ Σίφνο. *«Ἡ φήμη τοῦ Χρυσόγελου ἔφερνε ἀπὸ τὰ γύρω νησιά μαθητές, ὥστε στὸ τέλος τῆς δασκαλικῆς του δεκαετίας φοιτοῦσαν στὴ Σχολὴ περὶ τοὺς διακόσιους νέους. Ἦταν ἀδύνατον στὸ Χρυσόγελο νὰ ἐπαρκέση σὲ τόσο πλῆθος, καὶ προσέλαβε βοηθοὺς του τοὺς Νικόλαο Σπεράντζα καὶ Γεώργιο Ψαράτη».*

Τὴν παιδευτικὴ δράση τοῦ Νικολάου Χρυσόγελου ἐπαίνεσαν πολλοί. Ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Ἐθνομάρτυρας Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε΄. Γράφει στοὺς προεστῶτες καὶ προκρίτους τῆς Σίφνου καὶ τοῦτα, τὰ γεμάτα πνοῇ στοργῆς καὶ ἀγάπης, λόγια:

«Τιμιώτατοι προεστῶτες καὶ πρόκριτοι τῆς νήσου Σί-

φνου καὶ ἐπίτροποι τῆς αὐτόθι κοινῆς Σχολῆς τῶν ἑλλη-
νικῶν μαθημάτων, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά, χάρις εἴη
ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία
καὶ συγχώρησις. Πληροφορούμενοι τὴν καλὴν διοίκησιν
καὶ ἁρμονίαν τοῦ ἐν τῇ πατρίδι, χάριτι θείᾳ, ἀκμάζοντος
Ἑλληνομουσείου, τὴν φιλοπονίαν καὶ εὐδοκίμησιν τοῦ
διδάσκοντος ἐν αὐτῇ ἑλλογιμωτάτου κύρ Νικολάου Χρυ-
σογέλου, καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῶν διδασκομένων, χαίρομεν
καὶ ἀποδεχόμεθα εὐχαρίστως τὸν θεάρεστον πατριωτι-
σμόν σας καὶ τὸν διάπυρον χριστιανικὸν ζῆλον σας. Διὸ
καὶ γράφοντες διὰ τῆς παρουσίας πατριαρχικῆς ἡμῶν
ἐπιστολῆς, ἐπιχορηγοῦμεν τῇ τιμιότητι σας, τὰς ἀπὸ κέν-
τρου καρδίας ἐκκλησιαστικὰς ἡμῶν εὐχὰς καὶ εὐλογίας
καὶ πατρικῶς παραινοῦμεν καὶ προτρεπόμεθα ὅπως, δια-
φυλάττοντες ἀπαράτρεπτον τὸν ἐνθεον ζῆλον σας, φρον-
τίζητε ἀγρύπνως περὶ πάντων τῶν συντεινόντων εἰς
εὐστάθειαν τῆς Σχολῆς καὶ ἰδίως ἀφορώντων εἰς ἄνεσιν,
περίθαλψιν καὶ τιμὴν τοῦ εἰρημένου ἐν αὐτῇ διδασκάλου,
φιλοτιμούμενοι νὰ ἐχητε τὴν ἑλλογιμότητά του εὐχαρί-
στον, ὥστε ἐπιμελέστερον νὰ ἐνασχολῆται περὶ τὴν ἀνά-
λογον αὐτῆς καρποφορίαν καὶ ἐπίδοσιν καὶ χρηστότητα
τῶν ἡθῶν τῆς ὑπὸ τὴν διδασκαλικὴν του προστασίαν
φιλομαθοῦς νεολαίας, τῶν γνησίων τέκνων τῆς πατρίδος
σας, διὰ νὰ ἐχητε τὸ κλέος ἀθάνατον ὡς φιλοπάτριδες
καὶ φιλογενεῖς, τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἡμῶν εὐχὰς καὶ εὐλο-
γίας ἀδιαλείπτους καὶ τὸν μισθὸν ἀπειροπλάσιον παρὰ
Θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μετὰ
τῆς τιμιότητός σας.

1819, 4η Μαρτίου

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν Χριστῷ Εὐχέτης»

Ἐπέροχο κείμενο, ποὺ φανερώνει ἄλλη μιὰ φορά, πόσο ἡ «κεφαλὴ» τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ Γενάρχης τοῦ «δούλου Γένους» ἐκτιμοῦσε τὸ ἔργο τοῦ κάθε δασκάλου καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ Νικ. Χρυσόγελου ἐνὸς νέου τότε δασκάλου. Τιμὴ γιὰ τὸν δάσκαλο,

για τους μαθητές, για τους Έφορους της Σχολής, και ακόμα μεγαλύτερη τιμή και σεβασμός προς τὸν Ἐθνομάρτυρα Γρηγόριο τὸν Ε΄, πὸν χάραξε τούτες τὶς γραμμές. Τί φλόγα ἀγάπης γιὰ τὰ σκλαθόπουλα, γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή τους, τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀγωγή τους, ἔκαιγε τὴν ἅγια ἐκείνη ἀρχιερατικὴ καρδιά! Φλόγα θεία, πὸν μεταλαμπαδευόταν τότε στὸ σκλάβο νησί. Εὐγνωμοσύνη αἰώνια ὀφείλει καὶ ἡ Σίφνος στὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Ε΄!

Χάρη στὴν ἐξυπνάδα του, τὴ μόρφωση, τὸ ἦθος καὶ τὴν ἀγάπη στὸν τόπο του, ὁ Νικόλαος Χρυσόγελος ἦταν πρωτοπόρος καὶ σὲ κάθε ἄλλο κοινωνικὸ ἔργο, πὸν γίνονταν στὸ νησί του. Ἀργότερα μυήθηκε στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ πῆρε μέρος στὴν Ἐθνεγερσία, καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἐθνους διετέλεσε καὶ «Υπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως».

Ἀπὸ τὸ Παιδευτήριό τοῦ Ἀρχιελάου ἀπεφοίτησαν πολλοὶ νέοι. Ἀπὸ αὐτοὺς ἓνας ἀξιόλογος ἀριθμὸς ἔφθασε στὰ ἀνώτατα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα κι ἄλλοι σὲ διοικητικὰ πόστα. Γιὰ νὰ μείνουμε μόνο στοὺς πρῶτους, λέμε ὅτι ὁ Ἀρχιμ. Φιλάρετος Βιτάλης ἔχει συγκεντρώσει τριάντα περίπου ὀνόματα Πατριαρχῶν καὶ Ἀρχιερέων, πὸν ἀπεφοίτησαν ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Σίφνου. Ἀναφέρει τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γρηγόριο τὸν Ζ΄ τὸν Ζερβουδάκη, τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ἰερόθεο τὸν Β΄ τὸν Σταφυλοπάτη καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα Ἀρχιεπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν, πὸν πῆραν τὰ νάματα τῆς πίστεως καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γνώσεως ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ φημισμένο Σχολεῖο.

Ἐδῶ ὅμως θέλουμε νὰ τονίσουμε καὶ κάτι, πὸν σπάνια τὸ συναντᾶμε: ὅτι ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Σίφνου ἀποφοίτησαν καὶ ἱεραπόστολοι, πὸν ἔφθασαν ὡς τὶς ἐσχατιές τῆς οἰκουμένης. Πρόκειται γιὰ δυὸ κληρικούς, τὸν Γρηγόριο καὶ τὸν Ναθαναήλ. Ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς τῆς Βρύσης, ἐργάστηκαν στὴν Καλκούτα τῶν Ἰνδιῶν, στὴν ἐκεῖ ἑλλη-

νικὴ παροικία, ὅπου κήρυξαν τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπέστησαν πολλοὺς κατατρεγμούς καὶ δοκιμασίες. Γι' αὐτοὺς γράφει ὁ Δημήτριος Γαλανὸς πὸν ἔμενε στὴν Καλκούτα, στὴν «Ἰνδικὴ ἀλληλογραφία» του, ὅταν ὁ Ναθαναήλ γύρισε στὴν πατρίδα του καὶ τὸν διαδέχθηκε ὁ Γρηγόριος στὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο:

«Ἐφυγε ὁ ἅγιος πατὴρ ἡμῶν Ναθαναήλ, ἡ ζῶσα εἰκὼν τῆς ἱερωσύνης, τὸ ἀγλαὸν δοχεῖον τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἦλθε μετ' οὐ πολὺ ὁ Γρηγόριος, ὁ πάντα ἐκείνω ὁμοιος, ἀμφοτέρω ἐκ τῆς αὐτῆς γῆς καὶ πατρίδος. Μακαριστέα ἄρα ἡ Σίφνος ἡ γεννώσα τοιούτους ἄνδρας καλοὺς κάγαθούς».

Γι' αὐτοὺς τοὺς δυὸ ἱεραποστόλους ἔχουμε ἐπιγράμματα, πὸν τονίζουν τὴν προσωπικότητά τους καὶ τὴ δράση τους. Θὰ ἀναφέρουμε τρία, ὅπως τὰ μετέφρασε ὁ Νικ. Καλαμάρης, μιὰ καὶ τὰ κείμενά τους εἶναι σὲ ἀρχαῖζουσα γλώσσα.

Στὸν τάφο τοῦ Ναθαναήλ ὁ Δημήτριος Γαλανὸς ἔγραψε:

«Αὐτὸ τὸ μνήμα εἶναι τοῦ Ναθαναήλ τοῦ ἁγίου καὶ ὀσίου πατρός, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ νὰ κηρύττη τὸν Χριστὸν μετὰ λόγον καὶ πράξιν ἀναδείχθηκε δεύτερος ἅγιος Θωμᾶς καὶ ἀμίμητος ἱερέας... Εὐτυχισμένος ἐκεῖνος πὸν τιμᾷ τὴ μνήμη του».

Γιὰ τὸν Γρηγόριο ὁ Κ. Χαρίλαος συνέθεσε τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα:

«Πολλὰ ὑπέφερε ἐξ αἰτίας τῆς εὐσεβείας του ὁ ἄψογος ἱερέας, ὁ δοξασμένος Γρηγόριος. Καταγόταν ἀπὸ τὴ θαλασσοβρεχτὴ Σίφνο καὶ ἐθελοντικὰ πέρασε πάνω ἀπὸ τὸ μεγάλο ὠκεανό, καὶ ἔφθασε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μακρινῆς χώρας τῶν Ἰνδιῶν. Ἐκεῖ ζώντας μετὰ εὐσέβεια, διοίκησε μετὰ σοφία τὸν νόμιμο λαὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναδείχθηκε γενναῖος στρατηγός του. Ἀγάπησε τὴ χώρα τοῦ Γάγγη καὶ ἄφησε ἀγαθὴ ἀνάμνηση στοὺς ἐπερχομένους».

Ἐχουμε καὶ ἄλλο ἓνα ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Γρηγόριο.

Είναι του Σίφνιου καθηγητή Λέανδρου Ἀρβανιτάκη, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀποσπᾶμε λίγες γραμμές:

«Ἀπὸ τῆ γῆ τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὴν βραχώδη Σίφνο, σὰν δοξασμένο νεαρὸ βλαστάρι βλάστησε ὁ Γρηγόριος γενόμενος ἱερέας τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ. Διακρινόταν σ' ὅλες τὶς ἀρετὲς καὶ τὴν ἱερὴ σοφία. Πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του ἐζήσῃ καὶ ὑπέφερε πολλά... κηρύττοντας τὸν Χριστὸ καὶ ὑπερασπιζόμενος τὴν εὐσέβεια...».

Αὐτὴ ἦταν, σὲ ἀδρὲς γραμμές, ἡ Σχολὴ τοῦ Παναγίου Τάφου στὴ Σίφνο, ποῦ ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνες φώτισε τὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς στὸ ὄμορφο νησί καὶ στὰ γύρω νησιά καὶ ἔστειλε ἀνταύγειες τῆς λάμπσεως τῆς μέχρι τὶς μακρινὲς Ἰνδίες.

Καὶ ἡ Ἄνδρος ἦταν ἀξιόλογο ἐκπαιδευτικὸ κέντρο ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Ὑπῆρχαν καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ἐνετοκρατίας, καθολικὰ σχολεῖα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα, ποῦ οἱ Τοῦρκοι πόρθησαν τὸ νησί, ἐπέτρεψαν, σιωπηλά, τὴν ἴδρυση «κοινῶν» σχολεῖων, στὰ κελλιά τῶν Μονῶν ἢ στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν.

Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα ἰδρύθηκαν μόνιμα σχολεῖα στὴ Μεσσαρὰ τῆς Ἄνδρου καὶ ἀργότερα στὸ κάτω Κάστρο ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα Διονύσιο Β'. Πρῶτος δάσκαλος ἦταν ὁ ἱεροδιάκονος Ἰάκωβος καὶ ἀργότερα δίδαξε ὁ Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος χειροτονήθηκε τιτουλάριος ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς.

Ἐδῶ, ἂς σημειώσουμε τὴν παρουσία καὶ τὴ δράση τοῦ ἱεροκήρυκα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, τοῦ Σαμουὴλ Πλασίμη ἢ Σκαζῆ. Γεννήθηκε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, μορφώθηκε, ἐγένε κληρικός, ἱεροκήρυκας τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, κήρυξε στὴν Ἄνδρο καὶ μὲ τὶς οικονομίες του ἰδρύσῃ σχολή, *«ἣτις περιελάμβανε τὸ παιδαγωγικὸν κατηχητικὸν καὶ τὸ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τμήμα».*

Στὸ μέσον τῆς Σχολῆς ἔκτισε ἐκκλησία στὸ ὄνομα τῆς

Ἁγίας Τριάδος. Τὸ ἴδιο ὄνομα πῆρε καὶ ἡ Σχολή.

Οἱ κάτοικοι ὅμως τῆς Ἄνδρου δὲν ἔδειξαν φαίνεται, τὴν «δέουσαν φροντίδα» καὶ τὰ χρήματα ἐξαντλήθηκαν. Τότε ὁ ἀκαταπόνητος ἱερωμένος Σαμουὴλ πῆγε στὴ Βασιλεύουσα, ἐφοδιάστηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο τὸν Ε' μὲ συστατικὲς ἐπιστολὲς πρὸς τοὺς ἡγεμόνες τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν καὶ περιόδευσε στὶς Ἡγεμονίες, ὅπου συγκέντρωσε χρήματα γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργο του. Γυρίζοντας στὴν Ἄνδρο ἔφερε πατριαρχικὰ γράμματα στὸ Μητροπολίτη Ἄνδρου Διονύσιο γιὰ νὰ συνδράμῃ τὴ Σχολή. Ἔτσι κι ἐγένε. Ὁ Μητροπολίτης ἔστειλε παραιναιτικὲς ἐπιστολὲς στὶς Μονὲς καὶ παρότρυνε τοὺς πιστοὺς στὴ διενέργεια ἐράνων σὲ χρῆμα καὶ εἶδη. Ἔτσι ἀποπερατώθηκε τὸ Σχολεῖο τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Τούτῃ ἡ Σχολὴ λειτούργησε ἀρκετὸ καιρὸ μὲ ἀξιόλογους δασκάλους. Καὶ οἱ μαθητὲς τῆς μὲ ὄρεξη παρακολουθοῦσαν τὰ μαθήματά τῆς καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀναδείχθηκαν δάσκαλοι καὶ κληρικοί.

Στὴν περίπτωση τῆς Σχολῆς τῆς Ἄνδρου, δὲν ἔχουμε τὴν ἀκτινοβολία καὶ τὴ λάμψη ἄλλων σχολῶν. Ἀλλὰ καὶ στὴν Ἄνδρο ἔλαμψε ἓνα φῶς, τὸ σχολεῖο τῆς Ἁγίας Τριάδος, ποῦ ἰδρύθηκε καὶ λειτούργησε κάτω ἀπὸ τὴν πνοὴ ἐνὸς φλογεροῦ κληρικοῦ, κι ἂς ἦταν ἓνας ἀπλὸς ἱερομόναχος.

Ἄς μείνουμε γιὰ λίγο καὶ στὶς σχολὲς τῆς «μυροβόλου» Χίου.

Οἱ κάτοικοι τῆς Χίου, φιλομαθεῖς καὶ προοδευτικοί, ἀπὸ τὶς πρῶτες δεκαετίες τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἰδρύσαν ἑλληνικὰ σχολεῖα. Καὶ στὴ Χίο ὅμως, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα νησιά, εἶχαμε τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ σχολεῖα, ποῦ ὀργάνωναν τάγματα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν καὶ παιδιὰ ὀρθόδοξων οικογενειῶν. Συχνά,

ανάμεσα στα καθολικά και ὀρθόδοξα σχολεῖα ὑπῆρχαν προστριβές. Αυτό συνέβη και στη Χίο. Οἱ ἑλληνοδάσκαλοι ζήτησαν τότε συμπάρασταση τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ. Ὁ Μελέτιος τοὺς συνέστησε «ἀντίδρασιν ἐθνικὴν» και τοὺς ἔστειλε, τὸ 1596, τὸν ἀνεψιό του Κύριλλο Λούκαρι νὰ τοὺς βοηθήσει και νὰ τοὺς ἐνθαρρύνει.

Ἔτσι τὸν 17ο αἰῶνα λειτούργησαν δύο σχολεῖα, ποὺ ὀνομάστηκαν ἑλληνικά Φροντιστήρια, τὸ ἓνα τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στη θέση Ἐγκρεμὸς και τὸ ἄλλο τοῦ ἀγίου Βίκτωρος στὴν Ἀπλωταριά.

Στὸ πρῶτο, δάσκαλοι κι ἐδῶ, ὀρθόδοξοι κληρικοί, ὁ ἄλλοτε ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μουνδῶν και ὁ ἱερομόναχος Γαβριήλ. Κι αὐτὴ ἡ Σχολή, μὲ σιγίλλιο, ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Παρθενίου τοῦ Γέροντος και εἶχε ἓνα μικρὸ Μουσεῖο -πραγμα πολὺ σπάνιο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη- και βιβλιοθήκη.

Ἡ δευτέρη σχολή, τοῦ ἀγίου Βίκτωρος, ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Καστοριανὸ εὐεργέτη Μανωλάκη, τὸν ὁποῖο παρακίνησε ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτᾶριος.

Ἀνάμεσα στοὺς δασκάλους ποὺ ἀναφέρονται ὅτι δίδασκαν στη σχολή τοῦ ἀγίου Βίκτωρος, ἦταν ὁ ἱερομόναχος Γαβριήλ, ποὺ δίδαξε και στὸ σχολεῖο τῶν ἀγίων Ἀναργύρων, ὁ βοηθός του ἱερομόναχος Κλήμης, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὁ Γεώργιος Χρυσοβέργης, ὁ Ἰωάννης Βούρος και ἄλλοι.

Ἀργότερα ἡ Σχολή αὐτὴ ἐπεκτάθηκε, ὀργανώθηκε καλύτερα και ὀνομάστηκε «Κεντρικὴ Σχολή». Ὑπῆρξε ἡ πιὸ ὀνομαστὴ Σχολή τῆς Χίου ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα και κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα.

Τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς ἀνέλαβε ὁ γνωστός δάσκαλος τοῦ Γένους Ἀθανάσιος Πάριος. Ὁ Πάριος δίδαξε θεολογικά μαθήματα, φιλοσοφία και ρητορικὴ, γραμματικὴ και μαθηματικά. Ἡ Σχολή τότε ἀπόκτησε πολλοὺς μαθητὲς ἀπὸ διάφορα μέρη, ποὺ διακρίθηκαν.

Ὁ Ἀθανάσιος Πάριος

Ἄνοδική πορεία ἀκολούθησε ἡ Σχολή, ὅταν τὸν Ἄθανασιο Πάριο διαδέχθηκε ὁ Δωρόθεος Πρώιος. Ὁ Πρώιος ἔγινε ἀργότερα Μητροπολίτης Φιλαδελφείας καὶ μετὰ Ἄδριανουπόλεως καὶ τὸν Ἰούνιο 1821 ἀπαγχονίσθηκε μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς στὴ Βασιλεύουσα.

Δίδαξαν ἀκόμα στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος καὶ ἄλλοι.

Ἡ Σχολή διέθετε ὄργανα φυσικῆς καὶ χημείας, βιβλιοθήκη, μικρὸ τυπογραφεῖο καὶ κάθε χρόνο πραγματοποιοῦσε ἐπίσημη γιορτὴ γιὰ τοὺς ἀποφοίτους τῆς. Ἐδῶ ἄς σημειώσουμε μιὰ εἶδηση ποὺ μᾶς δίνει ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης, τόσο χαρακτηριστικῆ: *«Οἱ τελειόφοιτοι ἐξεφώνουν καὶ λογίδια, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ ἐτυπώθησαν ἐν τῷ τυπογραφείῳ τῆς Σχολῆς»*. Κι ἀκόμα κάτι: στὴ γιορτῆ, ποὺ γινόταν τὰ Θεοφάνεια (6 Ἰανουαρίου) δίνονταν στοὺς ἀριστεύοντες μαθητὲς βραβεῖα ἀπὸ δάφνη, μυρσίνα καὶ ἐλιά καὶ βιβλία χρυσοῦδα, ποὺ ἔστελνε ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἀπὸ τὸ Παρίσι. Δυὸ ἀπὸ τοὺς βραβευμένους ἔπαιρναν ὑποτροφία. Καὶ οἱ ὑποτροφίες, καθὼς καὶ ἄλλα δωρήματα γιὰ τὰ σχολεῖα, ἔφθαν ἀπὸ τοὺς μεγάλους Ἑλληνας εὐεργέτες, ποὺ ζοῦσαν μακριὰ ἀπὸ τὴ σκλαβωμένη τους Πατρίδα, μὰ ποὺ πάντα τὴν θυμόντουσαν.

Ἀναφέρουμε μόνο δυὸ μεγάλα ὀνόματα: Οἱ ἀδελφοὶ Ἀργέντη, ποὺ ζοῦσαν καὶ προόδευαν στὴ Βιέννη, Τεργέστη, Λιβόρνο, καὶ ὁ μέγας εὐεργέτης Βαρβάκης. Αὐτοὶ καὶ ἄλλοι βοήθησαν στὸ φούντωμα τῆς παιδείας στὴ Χίο.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο οἱ Σχολές. Τὸ τελευταῖο διάστημα τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρχαν καὶ οἱ «οἰκοδιδάσκαλοι». Οἱ εὐπορες οἰκογένειες εἶχαν *«οἰκοδιδάσκαλους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λόγιους μοναχοὺς. Αὐτοὶ δίδασκαν ἀνάγνωσι, γραφῆ, θρησκευτικά, ἱστορία, γεωγραφία... Καὶ μαζί μὲ τὴ γνώση, ἔσπερναν τὸ σπόρο τῆς ἀγάπης στὸν Θεό, καὶ τὴ θεοσέβεια στὶς ψυχὰς τῶν μαθητῶν τους...»*.

Ἀπὸ τὶς σχολὲς τῆς Χίου βγῆκαν μορφωμένοι κληρικοί, λόγιοι καὶ ἀγωνιστές.

Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε καὶ ἄλλα νησιά ποὺ εἶχαν σχολεῖα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ περιγραφή τους:

Σχολεῖα ὑπῆρχαν ἀκόμα: στὶς Σπέτσες, στὴ Σαλαμίνα, στὴν Πάρο, στὴ Νάξο, στὴ Σαντορίνη, στὴ Σάμο, στὴν Ἐρμούπολη τῆς Σύρου, στὴ Σκιάθο, στὴ Σκόπελο, στὴ Σκύρο, στὴ Μήλο, στὴν Κίμωλο, στὴν Ἄμοργό, ἀλλὰ καὶ στὴν Χαλκίδα καὶ στὴν Κύμη τῆς Εὐβοίας, στὴν Ἴμβρο, στὴν Τένεδο, στὴ Λήμνο, στὰ Ψαρά, στὴν Μυτιλήνη, στὴν Ἀγιάσο, στὸ Πλωμάρι καὶ στὴ Μήθυμνα.

Καὶ στὴν Κρήτη ὑπῆρχαν στοιχειώδη σχολεῖα στὰ Χανιά, στὸ Ρέθυμνο, στὸ Ἡράκλειο καὶ σὲ ἄλλα μέρη.

Καὶ στὰ Δωδεκάνησα λειτούργησαν σχολεῖα τόσο στὴ Ρόδο, ὅσο καὶ στὴν Ἀστυπάλαια, τὴν Κάρπαθο, τὴν Κάσο, τὴν Κῶ, τὴ Λέρο, τὴν Κάλυμνο.

Δὲν εἶναι δυνατό νὰ γίνῃ γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ σχολεῖα ἰδιαίτερος λόγος. Ὡστόσο καὶ μόνο ἡ μνημόνευσή τους μᾶς ὑπογραμμίζει τοὺς κόπους καὶ τὶς θυσίες, ποὺ κατέθεσαν γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ κάθε σχολείου δεκάδες δάσκαλοι καὶ ἔφοροι. Ἔστω κι ἂν δὲν τοὺς μνημονεύουμε ἐμεῖς, σ' αὐτὸ μας τὸ πόνημα, εἶναι ἀρκετοὶ καταγραμμένοι στὶς δέλτους τῆς ἱστορίας μας, κι ἄλλοι ὅμως μένουν ἄγνωστοι.

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν ἡρωϊκὴ μεγαλόνησο, τὴν Κύπρο. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό γιὰ τὴν ἱδρυση Σχολείων μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάληψη τῆς Μεγαλονήσου.

Πρώτος ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος Α' στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα ἐπιδίωξε νὰ ἱδρῦση Σχολεῖα στὸ Νησί, καὶ μάλιστα Πανεπιστήμιο στὴ Λευκωσία. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἦρθε σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Δούκα τῆς Σαβοΐας. Στὸ 23ο ἄρθρο τοῦ ἐγγράφου σχεδίου ποὺ διαβι-

βάστηκε στο Δούκα διαλαμβανόταν και ο ακόλουθος όρος των Κυπρίων: «*Θά ιδρύετο εν Λευκωσία πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λαοῦ Πανεπιστήμιον, κληθησόμενον Βασιλικὸν Σεμινάριον... Προϊστάμενος τοῦ ιδρύματος τούτου θά ἐτάσσετο κληρικός ἐπὶ παιδείᾳ διακεκριμένος, διοριζόμενος ὑπὸ τοῦ Δουκὸς καὶ ἀλλασσόμενος περὶ πᾶν τέταρτον ἔτος*».

Παρ' ὅλο πού ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν εὐοδόθηκε, πάντως ἀξιέπαινος ἦταν ὁ ζήλος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου Α' γιὰ τὴν παιδεία τοῦ λαοῦ του.

Ἔτσι ὁμως, ἡ Κύπρος ἔμεινε ἐνάμισυ αἰῶνα χωρὶς ἐκπαιδευτήρια μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς τὰ 1733, πού ὁ τότε Μητροπολίτης Κιτίου Ἰωαννίκιος Γ' ἰδρυσε τὴν πρώτη ἑλληνικὴ Σχολὴ στὴ Λάρνακα. Στὴ Σχολὴ αὐτὴ γιὰ τέσσερα χρόνια δίδαξε μὲ ζήλο καὶ ὄρεξη ὁ διάκονος Φιλόθεος.

Ἀργότερα δυὸ φωτισμένοι ἱεράρχες της, ὁ Μητροπολίτης Πάφου Πανάρετος καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρῦσανθος ἀνέλαβαν ἀξιόλογη πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας.

Ὁ Χρῦσανθος, μάλιστα, ἰδρυσε κι ἓνα «ἑλληνομουσεῖον». Δυστυχῶς, ὁμως, ἡ Σχολὴ τοῦ Χρυσάνθου δὲν ἐζήσε γιὰ πολὺ. Γρήγορα σταμάτησε νὰ λειτουργεῖ.

Λίγο ἀργότερα, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός, μὲ κόπους καὶ σκληρὴ δουλειὰ ἰδρυσε, στὰ 1812, τὴν Ἑλληνικὴ Σχολή, τὸ «ἑλληνομουσεῖον».

Δὲν ἀρκεῖ ὁμως νὰ δοῦμε τὴν ἰδρυση τῆς Σχολῆς σὰν ἓνα συνηθισμένο ἔργο, ἔστω μεγάλης σημασίας γιὰ τὸ Νησί. Πρέπει νὰ ἐκτιμήσουμε ἰδιαίτερα τὶς σκέψεις, πού ὁ Ἐθνάρχης διετύπωσε στὴν ἰδρυτικὴ πράξη τῆς Σχολῆς του. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο κειμήλιο τοῦ Ἐθνομάρτυρα, εἶναι ἡ πολὺτιμη διαθήκη του πρὸς τὸ Γένος. Μιὰ διαθήκη πού τὴν υπέγραψε μὲ κόκκινο μελάνι στὰ 1812 καὶ μετὰ ἐννέα χρόνια τὴν ἐπεσφράγισε μὲ τὸ αἷμα του. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ ξεδιπλώνεται ὅλο τὸ μεγα-

λεῖο τῆς ψυχῆς τοῦ Κύπριου ἱερομάρτυρα. Νιώθει κανεὶς ὅλη τὴ βαθιὰ του ἀγάπη στὴν παιδεία, τὸν πόθο του νὰ ἰδρύσῃ ἓνα πνευματικὸ θερμοκήπιο, ὅπου θὰ ἀναπτύσσονταν, σὰν ἄλλα τρυφερὰ ἄνθη, τὰ νησιωτόπουλα. Θέλει «*εἰς τὸ κοινὸν αὐτὸ Σχολεῖον νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τῆς πολιτείας τὴν πατριὸν πίστιν αὐτῶν, τὸ μόνον προτιμότερον καὶ ἀναγκαιότερον, καὶ νὰ ἐκπαιδεύωνται ἐν αὐτῷ καὶ ἡθὴ χρηστά, ὅπου μὲ τὸ μέσον τῆς μαθήσεως προβαίνοντες εἰς τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν νὰ γίνωνται ἄνδρες θεοσεβεῖς, φρόνιμοι, χρηστοθήεις, δίκαιοι, φιλοπάτριδες*».

Ὁ Ἐθνάρχης, γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ μεγάλο αὐτὸ σκοπὸ ἡ Σχολή, σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια πού ἐπικρατοῦσε τότε, τὴν ἀφιέρωσε στὴν Ἁγία Τριάδα. «*Δόξαν ἀποδίδοντες τῷ μόνῳ Θεῷ*», ἔγραφε, «*ἀφιερούμεν αὐτὴν τὴν ἱεράν Σχολὴν τῇ πανσωστικῇ Ἁγίᾳ Τριάδι, αὐτῷ τῷ τρισυποστάτῳ ἐνὶ καὶ μόνῳ Θεῷ, καθότι εἰς δόξαν αὐτοῦ ἐκτισται, ἵνα περισκέπη καὶ διατηρῇ αὐτὴν ἀπὸ πάσης προσβολῆς ἐναντίας, καὶ ἵνα δώσῃ αὐτῇ καλὴν αὐξησιν καὶ στερέωσιν, καὶ καρποὺς ἀρετῆς τοῖς σπουδάζουσιν ἐν αὐτῇ νέοις...*»

Ο ΚΥΠΡΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ

Βεβαιοῖ καὶ ὑποφαίνεται.

«*Ἡ Σχολὴ αὐτὴ, τονίζει ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ὑπῆρξεν τὸ φωτεινότερον καὶ χρησιμώτατον ἔργον τοῦ Κυπριανοῦ*». Τὰ ἴδια ὑποστηρίζουν καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔγραψαν γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Κυπρίου μάρτυρα. Ἐνας μάλιστα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τῆς Σχολῆς, πού ἔγινε κατόπιν καὶ καθηγητῆς της, ὁ Χαρ. Παπαϊωάννου, λέει:

«*Ἡ Σχολὴ αὐτὴ διετέλεσεν ἀκοίμητος ἐστία τοῦ ἱεροῦ πυρὸς τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως, ἀέναος πηγὴ ὕδατος πνευματικῆς ζωῆς, ἀδιάλειπτον ἐργαστήριον μορφώσεως ἐξ αὐτῆς, ἂν μὴ πάντες, ἀλλὰ οἱ πλεῖστοι ἠντλήσαμεν τὰ νάματα ζωῆς ἐθνικῆς καὶ ὠδηγήθημεν ὑπὸ ἐμπνευσμένων διδασκάλων εἰς τῆς ἐθνικῆς δόξης τὰ ἱερά ἐνδαιτήματα*».

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός

Δὲν ἦταν μόνο οἱ Κύπριοι Ἐπίσκοποι ποὺ ἔδιναν τὸ «παρῶν» στὸν τομέα τῆς Παιδείας. Καὶ οἱ ἀπλοὶ κληρικοὶ ἦταν συχνὰ καὶ δάσκαλοι, ποὺ κράτησαν ἀσβεστὴ τὴ λαμπάδα τῆς στοιχειώδους μορφώσεως.

Γράφει ὁ Λοῖζος Φιλίππου: *«Καθ' ὅλην τὴν πνευματικῶς ἄγονον περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, οἱ ἱερεῖς ὑπῆρξαν οἱ θεματοφύλακες τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Διετήρησαν ἀσβεστον τὸ φῶς τῆς μαθήσεως -ὄσον ἀμυδρὸν κι ἂν ἦτο τοῦτο- καθ' ὃν χρόνον ὁ ἄγριος τουρκικὸς βορρᾶς ἠπειλεῖ νὰ σβύσῃ καὶ τὴν τελευταίαν ἀναλαμπὴν του».*

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Ἄς στρέψουμε τώρα τὴ ματιὰ μας στὴν ἑλληνικότετη τουρκοκρατούμενη Μικρὰ Ἀσία. Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἀνθηρὴ ἐκπαιδευτικὴ κίνηση παρουσίασε καὶ τοὺς αἰῶνες τῆς σκλαβιάς. Καὶ μάλιστα ἡ δοξασμένη καὶ μαρτυρικὴ Σμύρνη.

Στὴ Σμύρνη, τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σχολεῖο ἰδρύθηκε στὰ 1708 καὶ ὀνομάσθηκε «Παλαιὸν Σχολεῖον» καὶ ἦταν στὸν «ἐπάνω Μαχαλᾶ» τῆς πόλεως.

Γρήγορα, ὅμως, παρουσιάσθηκε ἡ ἀνάγκη νὰ ἰδρυθῇ κι ἄλλο σχολεῖο, διότι δὲν μπορούσαν νὰ πηγαίνουν τὰ παιδιὰ στὸν «ἐπάνω Μαχαλᾶ». Ἔτσι στὰ 1733, ὁ μοναχὸς Ἱερόθεος Δενδρινὸς μαζί με τρεῖς προκρίτους, τὸν Παντελεῆ Σεβαστόπουλο, τὸν Γεωργάκη Ὁμηρο καὶ τὸν Ζωρζῆ Βιτάλη, υπέγραψαν τοῦτο τὸ υπέροχο ἔγγραφο, ποὺ φανερώνει τὴ βαθιὰ τους πίστη, ἀσειστο θεμέλιο γιὰ τὸ Σχολεῖο ποὺ ἱδρυσαν.

«Τὴν σήμερον διὰ τοῦ παρόντος ἐνδεικτικοῦ γράμματος γίνεται δῆλον, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ εὐρέθημεν εἰς τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ σχολείου, ὅτε Ἱερόθεος ὁ διδάσκαλος εἰς ὃ,τι ἐγγίζει αὐτὸν εἰς προκοπὴν μαθητῶν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ αὐτοῦ ὄλου σχολείου, σὺν Θεῷ ὑπόσχεται νὰ ἐπαρκῆ

προθύμως, κατὰ συνείδησιν ἐν φόβῳ Θεοῦ τῆς ψυχῆς του ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ, ὁμοίως εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ σχολείου ὑπόθεσιν καὶ ἡμεῖς οἱ κάτωθεν ὑποβηθαιώμενοι Παντελῆς Σεβαστόπουλος, Γεωργάκης Ὁμηρος, Ζωρζῆς Βιτάλης, ὑποσχόμεθα ἀδιασείστω γνώμῃ καὶ ἀχωρίστῳ βουλήν νὰ συσταίνωμεν καὶ περιφυλάττωμεν τὸ ρηθὲν σχολεῖον εἰς ὅλα τὰ χρειαζόμενα ἀναλώματα καὶ ἐξοδα κατὰ συνείδησιν ψυχῆς, μεθ' ὅρκου ἐφ' ὅρου ζωῆς ἡμῶν, ὅπου νὰ εὐρίσκεται τὸ σχολεῖον του εἰς ἀφιέρωμα Θεῷ, εἰς προκοπὴν τῶν παιδιῶν μας, καὶ εἰς προσερχομένους πάντας ξένους ἐνδεεῖς καὶ ἀπόρους ἀνεωγμένον. Ὅθεν καὶ δίδεται ἀναμεταξύ μας τὸ παρὸν μεθ' ὅρκου τῆς ἀθανάτου ψυχῆς καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς, ζημίαν νὰ ἔχη ὁ μεταμεληθεὶς εἰς τοιοῦτον ἐπιχείρημα καὶ διὰ περισσοτέραν ἀληθείας ἀσφάλειαν ὑπογραφομένη καὶ διὰ χειρὸς μας. Ἱερόθεος μοναχὸς τὰ ἄνωθεν βεβαιῶ. Παντελῆς Σεβαστόπουλος ὑπόσχομαι. Γεώργιος Ὁμηρος τὸ ἄνωθεν βεβαιῶ. Ζωρζῆς Βιτάλης ὑπόσχομαι. Σμύρνη 1733 Ἰουλίου 22».

Αὕτη ἦταν ἡ πρώτη ἰδρυτικὴ πράξις τῆς κατόπιν γνωστῆς στὸ πανελλήνιο «Εὐαγγελικῆς Σχολῆς» τῆς Σμύρνης, στὴν ὁποία φοίτησε καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ πολλοὶ ποὺ ἔγιναν ἀρχιερεῖς καὶ ἀξιωματοῦχοι. Ἀργότερα ἡ Σχολὴ αὐτὴ μπῆκε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς Ἀγγλίας, δηλαδὴ τοῦ ἐκάστοτε προξένου τῆς Μεγάλης Βρετανίας στὴ Σμύρνη. Τούτη ἦταν ἡ θέλησις τοῦ Π. Σεβαστόπουλου. Ἀλλὰ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μὲ σιγίλλιο διεκήρυξε «τὸ αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον» τῆς Σχολῆς.

Ἔτσι ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ προόδευσε. Ἐκατοντάδες ἐλληνόπουλα μαθήτευσαν στοὺς ἀξιόλογους καθηγητὲς τῆς, ὅπως κοντὰ στὸν ἰατροφιλόσοφο Χριστοφόρο, στὸν Ἀθανάσιο Πάριο, στὸν Ἀγάπιο, ποὺ ὅταν γύρισε στὴν Γορτυνία ἵδρυσε τὴ σχολὴ τῆς Δημητσάνας καὶ σὲ ἄλλους φωτισμένους παιδαγωγούς.

Ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ εἶχε καὶ βιβλιοθήκη καὶ μουσεῖο μὲ ἐλληνικὲς ἀρχαιότητες καὶ τυπογραφεῖο. Ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ τυπογραφεῖο ἐκδόθηκε μόνο ἓνα βιβλίον.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα, στὰ 1809, ἰδρύθηκε στὴ Σμύρνη κι ἄλλη σχολὴ μὲ τὴν ὀνομασία «Νέα δημόσια Σχολὴ», ποὺ ἀργότερα μετονομάσθηκε σὲ «Φιλολογικὸν Φροντιστήριον» καὶ ἔπειτα σὲ «Φιλολογικὸν Γυμνάσιον».

Καὶ σ' αὐτὴ τὴ σχολὴ δίδαξαν ἀριστοὶ καθηγητὲς, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, οἱ ἀδελφοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Σοφοκλῆς Οἰκονόμου, ὁ Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός, καὶ ἄλλοι.

Πολλὲς αἱματόβρεχτες πόλεις ἔχουν μείνει στὴ μνήμη τῶν Ἑλλήνων. Ἀνάμεσά τους κι ἡ ὁμορφὴ Σμύρνη, ποὺ μέσα σὲ ὅλα τὰ ἄλλα, τὴν κοσμοῦσαν καὶ τὰ περίφημα Ἐκπαιδευτήριά της.

Δὲν ἦταν, ὅμως, μόνο ἡ Σμύρνη. Καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἀσίας λειτούργησαν σχολεῖα. Ἄς ἀναφέρουμε τὰ κυριώτερα. Σχολεῖα εἶχαν οἱ Κυθωνίες (Αἰβαλί), ἡ Νέα Ἐφεσος, ἡ Μαγνησία, ἡ Φιλαδέλφεια, ἡ Τραπεζοῦντα, ἡ Καισάρεια, ἡ Νικομήδεια, ἡ Χαλκηδόνα, τὰ Μουδανιά, ἡ Προύσα, ἡ Πέργαμος καὶ ἄλλες πόλεις.

Πόλεις δοξασμένες καὶ ἥρωικες, ποὺ κράτησαν αἰῶνες τὴ λαμπάδα τῆς πίστεως καὶ τὴ δάδα τῆς γνώσεως. Κι ὡς τὰ σήμερα, ἀλυσσοδεμένες τώρα, διαλαλοῦν τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ δόξα τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ!

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἂς ποῦμε λίγα λόγια καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν κοριτσιῶν.

Εἶναι γνωστὸ, ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας, ἡ θέσις τῆς γυναίκας ἦταν τραγικὴ. Ξέρουμε τοὺς διωγμούς, τοὺς βιασμούς, τὰ χαρέμια τῶν πασάδων. Ἔτσι ἡ ζωὴ τους ἦταν περιορισμένη. Δὲν ἔβγαιναν εὐκολὰ ἔξω.

Περισσότερο τὰ μικρὰ κορίτσια. Πῶς ἦταν δυνατόν νὰ πηγαίνουν κάθε μέρα σχολεῖο;

Παρ' ὅλα, ὅμως αὐτά, ἔχουμε καὶ μερικὰ στοιχεῖα, ποὺ μιλοῦν γιὰ Παρθεναγωγεῖο τῆς ἁγίας Φιλοθέης. Τὰ κορίτσια, ποὺ μαθήτευαν ἐκεῖ, μάθαιναν τέχνες καὶ γράμματα.

Υπάρχουν, ἀκόμα, λίγες μεταγενέστερες πληροφορίες στὸ θέμα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν κοριτσιῶν.

Στὰ καταστατικά κάποιων ἐνοριακῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαβάζουμε ὅτι ἐδίδετο ἓνα μνησιαῖο ἐπίδομα στὴν «διδασκάλισσαν». Καὶ ἀκόμα κάτι: Στὰ 1804 ὁ Δάρβαρις ἐξέδωσε ἓνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο «Παιδαγωγός». Στὴν προμετωπίδα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου διαβάζουμε ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ συνέγραψε «πρὸς χρῆσιν τῶν νεανίσκων καὶ κορασίων». Ἀναφέροντας τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, συνεχίζει ὁ Μανουὴλ Γεδεών: *«ἀγόμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ναῶν ἢ περὶ αὐτοῦς, ἴσως μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἴσως καὶ ἐν ἐτέραις μεγάλαις πόλεσι τῆς Ἀνατολῆς, στοιχειώδη γραμμικὰ γραμματοδιδασκαλεῖα πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀφορῶντα μόρφωσιν τοῦ γυναικείου φύλου... Πλὴν τῶν διὰ τοὺς ἄρρενας παῖδας ὠρισμένων σχολείων τῶν κοινῶν γραμμάτων, ὑπῆρχον στοιχειώδη παιδευτήρια καὶ διὰ τὰ κορίτσια».*

Αὐτὰ καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν στὰ μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας, πρᾶγμα πολὺ σημαντικό!

ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΔΥΣΗ

Ἐρχόμαστε τώρα νὰ ρίξουμε τὴ ματιὰ μας στὰ ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια, ποὺ ἦταν σκορπισμένα σὲ ἀνατολὴ καὶ δύση. Μιὰ κι ἐκεῖνα ἦταν στοὺς αἰῶνες τῆς σκλαβιάς, κέντρα φωτεινά. Ἐκπαίδευαν δασκάλους, ποὺ γύριζαν στὴ σκλαβωμένη τους γῆ, καὶ μετέδιδαν τὰ φῶτα τῆς γνώσεως καὶ τὸ φῶς τῆς πίστεως.

Στὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχαν καὶ στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς ἑλληνικὰ σχολεῖα. Σὲ μεγάλες ἢ μικρότερες πόλεις τῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων λειτούργησαν, γιὰ μικρότερα ἢ μεγαλύτερα χρονικὰ διαστήματα, ἐκπαιδευτήρια. Δάσκαλοι ἐκπαιδευμένοι στὶς μεγάλες Σχολές τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδας, πήγαιναν στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἀφρική, καὶ δίδασκαν σὲ Ἕλληνες καὶ Ἀραβες ὀρθοδόξους τὶς θεῖες ἀλήθειες. Ὡστόσο, στὰ μέρη ἐκεῖνα, δὲν εἶχαμε τότε μεγάλα ἐκπαιδευτικά κέντρα, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ παρουσιασθοῦν ἐδῶ.

Ἄς στρέψουμε πρῶτα τὴ ματιὰ μας στὴ Δύση. Καὶ πρῶτος σταθμὸς τὰ Ἴονια νησιά. Στὸ μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, ἦταν ἐνετοκρατούμενα καὶ ἀπὸ τὰ 1797 κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Γάλλων κι ἀργότερα τῶν Ἀγγλων. Ἄς δοῦμε ὅμως τὴν ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση, ποὺ τότε ἐπικρατοῦσε, στὰ μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου.

Στὴν Κέρκυρα, τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς ἐνετοκρατίας, ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση ἦταν περιορισμένη. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Νικόλαος Σοφιανός, κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὰ «κολυβογράμματα», ὅπως τὰ λέει, *«ἦτο θρησκευτικῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὕλης, ἵνα τὸ παιδί χειροτονηθῆ ἱερεὺς· διότι ἐκάστη σχεδὸν οἰκογένεια εἶχε τὸν παπᾶν τῆς, διδάσκοντα αὐτὴν τὴν ἐμμονὴν εἰς τὴν πατριὸν θρησκείαν».*

Ἀργότερα παρουσιάσθηκε ἡ ἰδιωτικὴ καὶ δημόσια ἐκπαίδευση στὰ ἀστικά κέντρα, ἐνῶ στὰ χωριά τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα μάθαιναν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς.

Στὴν Κέρκυρα λειτούργησε Γυμνάσιο καὶ ναυτικὴ σχολή, ὅπου ἀνάμεσα σ' ἄλλα μαθήματα, δίδασκαν ἱερωμένοι καὶ τὰ θρησκευτικά. Κατόπιν, στὶς ἀρχές πιά τοῦ 19ου αἰῶνα, ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Φ. Γκίλφορντ ἡ Ἴονιος Ἀκαδημία,

πού διαιρέθηκε σε τέσσερις σχολές: Θεολογία, Φιλοσοφία, Νομική και Ιατρική. Στη Σχολή αυτή φοίτησαν εκατοντάδες μαθητές.

Τόν ίδιο καιρό λειτούργησε στην Κέρκυρα και «Ιεροσπουδαστήριον». Από αυτό αποφοίτησαν δάσκαλοι, από τους οποίους πολλοί έγιναν και κληρικοί. *«Οί δέ χειροτονηθέντες ιερείς και άρχιερείς υπηρέτησαν τήν Έκκλησίαν, όδηγούντες τό πνευματικόν αύτών ποιμνιον εις νομάς σωτηρίας κατά τό Γραφικόν».*

Τούτη ή καρποφορία στηρίχθηκε στο ότι στις σχολές τής Κέρκυρας δίδαξαν δάσκαλοι και κληρικοί, πού με τό ζήλο και τή μόρφωσή τους, πρόσφεραν πολλά στην εκπαιδευτική της αναγέννηση. Από αυτούς αναφέρουμε μόνο δύο γνωστά όνόματα: τόν Άνδρέα Ίδρωμένο και τόν κληρικό Νεόφυτο Βάμβα.

Ό,τι είπαμε για τήν παιδεία στην Κέρκυρα ισχύει και για τήν Κεφαλονία. Τόν πρώτο καιρό οι Βενετοί δέν επέτρεπαν νά ιδρυθούν έλληνικά σχολεία. Τήν Όρθοδοξία και τόν Έλληνισμό κράτησαν όμογενείς δάσκαλοι και κληρικοί. Άργότερα όμως, στα μέσα του 17ου αιώνα, ιδρύθηκαν δύο σχολεία στην Κεφαλονία: τό ένα στο Άργοστόλι, στο φρούριο του άγίου Γεωργίου και τό άλλο στο Ληξούρι. Και τά δύο σχολεία λειτούργησαν κάτω από τήν επίμελεια *«τών άδελφών Λειχουδών, Σωφρονίου και Ίωαννικίου»*, πού άργότερα πολύ συνέβαλαν στη διάδοση τής ελληνικής παιδείας στη Ρωσία. Στα σχολεία αυτά δίδαξε και ό σοφός ιεροκήρυκας Ήλίας Μηνιάτης, πού έγινε μετά Έπίσκοπος Κερκίνης και Καλαβρύτων στην Πελοπόννησο. Έμπνευσμένος κληρικός μετέδιδε από τόν παλμό τής πίστewς, πού δονούσε τή φλογερή του καρδιά, πίστη και έλπίδα στα παιδιά και στους νέους τής Κεφαλονιάς. Οι πνευματικοί καρποί και στο νησί του άγίου Γερασίμου ήταν πλούσιοι.

Στήν Κεφαλονία, όμως, δέν υπήρχαν σχολεία μόνο στις δύο πόλεις. Και σε κωμοπόλεις και χωριά λειτούργησαν έλληνικά σχολεία, όπως στο χωριό Χαβριάτα, κοντά στο Ληξούρι, στη Σπαρτιά, όπου στις άρχές του 19ου αιώνα ήταν δάσκαλος ό ιερεύς Ευσέβιος Πανάς, στο χωριό Πεσσάδα και σε άλλα μέρη.

Στη Ζάκυνθο ή ίδια, περίπου εκπαιδευτική κατάσταση επικρατούσε στα χρόνια τής δουλείας. Η Βενετική έξουσία έμπόδιζε στην άρχή τήν ίδρυση δημοσίων σχολείων για τους Έλληνες. Τό έργο αυτό ανέλαβαν κληρικοί, πού ήταν και δάσκαλοι, και είχαν σπουδάσει σε σχολεία τής Εύρώπης. Άλλά και εδώ, από τόν 16ο αιώνα, ιδρύθηκε έλληνικό σχολείο στο όποιο δίδασκαν κληρικοί. Στα 1580 τό σχολείο είχε 103 μαθητές, μέγάλος αριθμός για τήν εποχή εκείνη. Άκόμα υπήρξε και σχολείο για τά κορίτσια, όπου δίδασκε μιá μοναχή.

Άργότερα ή Μονή τής Άναφωνήτριας βοήθησε ώστε τό νησί νά αποκτήσει και Άνώτερη Έπιστημονική Σχολή, όπου φοιτούσαν Ζακύνθιοι και Πελοποννήσιοι μαθητές, όπως αναφέρει ό ιστοριοδίφης Τρύφων Εύαγγελίδης. Η έναρξη του σχολικού έτους γινόταν με άγιασμό και οι μαθητές έφθασαν τους 284. Στη Σχολή αυτή δίδαξαν γνωστοί δάσκαλοι τής εποχής εκείνης, όπως ό Νικόλαος Μαρτελάος, ό Παΐσιος Μεταξάς, ό Σ. Καλογερόπουλος, ό Α. Βασιλόπουλος και άλλοι.

Στη Ζάκυνθο υπήρχαν και πολλοί ιερείς και ιδιώτες πού *«δίδασκαν κατ' ιδίαν»*, έκαναν ιδιαίτερα μαθήματα, θά λέγαμε σήμερα, και λειτούργησαν, για περιορισμένο χρόνο, και μικρά ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Αναφέρουμε ένδεικτικά τά σχολεία του Πέτρου Παλαιολόγου, του Άθανασίου Ζακυνθηνού, του κατόπιν Πατριάρχη Μελετίου Πηγά, του Θεοφίλου Κορυδαλλέως, του Εύγενίου Αίτωλου, του κατόπιν επίσκοπου Ήλία Μηνιάτη, του Άναστασίου Γορ-

δίου και του Δ. Κόναρη.

Επίσης στη Ζάκυνθο «παρεπιδημούσαν», λόγιοι, και μάλιστα κληρικοί, που δίδασκαν αυτοί τα ελληνικά γράμματα και την ορθόδοξη πίστη σε παιδιά εύπόρων οικογενειών. Μνημονεύουμε τρεις: τον Λεόντιο Ευστράτιο, που δίδαξε και στην Κέρκυρα, τον Μιχαήλ Ρωσά, που ήταν από την Κορώνα και τον Δανιήλ τον Αθηναίο.

Στο σημείο αυτό αναφέρουμε ένα γεγονός, που είναι ένδεικτικό: Ο λόγιος Νικ. Καιροφύλας ανέλαβε την υποχρέωση της διδασκαλίας ενός μικρού μαθητού, που λεγόταν Δραγανίγος. Ο μαθητής αυτός δεν ήταν άλλος από τον τόσο δημοφιλή άγιο Διονύσιο, αρχιεπίσκοπο Αιγίνης και πολιούχο Ζακύνθου. Χαρακτηριστικό είναι το συμβόλαιο που υπογράφηκε στις 27 Οκτωβρίου 1557 και λέει: *«Τὴν σήμερον ὁ κυρ Νουῦτζος Σιγουῦρος ἐσυμφώνησε μὲ τὸν κυρ Νικόλαν Ἀναγνώστη Καιροφύλαν, ἵνα ὀφείλῃ νὰ μαθητεύσῃ τὸ παιδί αὐτοῦ ὀνόματι Δραγανίγος χρόνων δέκα τὰ γράμματα τῆς Ἐκκλησίας ἤγουν προοιμιακόν, Ὀκτώηχον, Ψαλτήριον, Ἀπόστολον καὶ γράψιμον, νὰ γράφῃ καὶ νὰ διαβάζῃ ἀνεμποδίστως, ὡς ἔθος ἐστὶ τῶν διδασκάλων, καὶ νὰ δώσῃ τοῦ διδασκάλου διὰ τὸν κόπον του φλουριά 7 κουρέντε...»*

Μετά την κατάργηση της βενετικής εξουσίας και την κυριαρχία των Γάλλων, η εκπαίδευση άρχισε και στη Ζάκυνθο να βελτιώνεται. Με νόμο ιδρύθηκαν τα λεγόμενα «δευτερεύοντα σχολεία» και τα «προκαταρτικά ἀρρένων και θηλέων». Και στα σχολεία αυτά δίδαξαν έμπνευσμένοι δάσκαλοι, που τους περισσότερους, ήδη, αναφέραμε.

Και κλείνουμε με την πληροφορία ότι και στη Ζάκυνθο λειτούργησε Ιερατική Σχολή για την έτοιμασία ιερών.

Αναφέρουμε ακόμα ότι και σε άλλα νησιά του Ιονίου λειτούργησαν ελληνικά σχολεία στα χρόνια εκείνα. Ση-

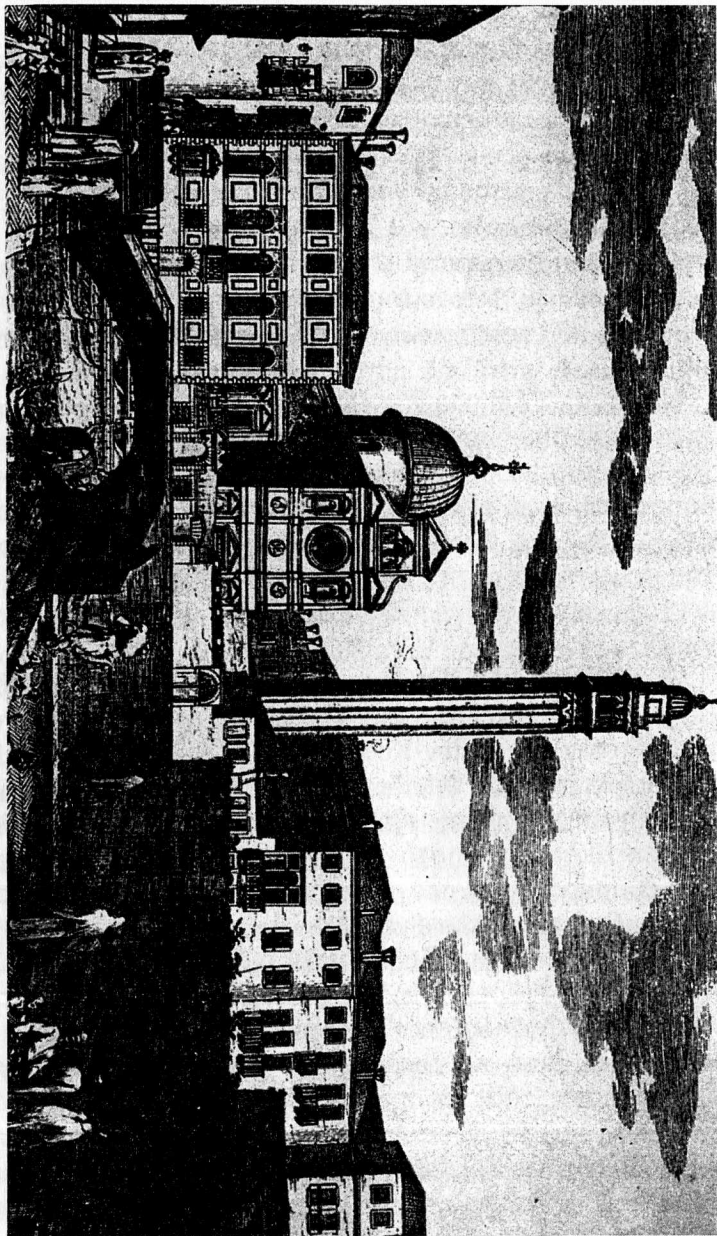
μειώνουμε τα νησιά Λευκάδα, Ίθάκη, Παξούς, Κάλαμο, και Κύθηρα, όπου υπήρξαν, κατά χρονικά διαστήματα, δάσκαλοι και στοιχειώδη ολιγάριθμα σχολεία για τα παιδιά των Ελλήνων...

Προχωρώντας στον ευρωπαϊκό χώρο, θα πρέπει να σταθούμε πρώτα στην Ίταλία. Κατάσπαρτη τα χρόνια εκείνα ήταν η γειτονική μας χώρα από ελληνικά κέντρα παιδείας, με πρώτη πόλη την όμορφη, ξακουσμένη Βενετία.

Νωρίς οι Έλληνες της Βενετίας σχημάτισαν «άδελφότητα» και δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για να επιβιώσουν οι ίδιοι, αλλά και τα ιδεώδη τους, θρησκευτικά και έθνικά, ζώντας ανάμεσα σε αλλόφυλους και αλλόδοξους. Το αξιολογότερο όμως από όλα τα έργα της κοινότητας αυτής υπήρξε η ίδρυση δυο περίφημων κέντρων παιδείας: της ελληνικής Σχολής και του Φλαγκιανού Γυμνασίου.

Η πρώτη σχολή ιδρύθηκε στα 1593 και πρώτος δίδαξε ο σοφός Νικόλαος Λάσκαρις. Η σχολή αυτή έγινε γνωστή σαν «Σχολεῖον Κοινότητος», και με τις ενέργειες του αρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου, πήρε κρατική έπιχορήγηση, πράγμα που δείχνει ότι οι Έλληνες έπεδίωκαν, και στο μεγαλύτερο μέρος πετύχαιναν, την συμπάρσταση στο εκπαιδευτικό τους έργο και αυτών ακόμα των άλλοεθνών.

Στη Σχολή αυτή δίδαξαν πολλοί διαπρεπείς δάσκαλοι, που τους αναφέρει ο Ιωάννης Βελούδης στο βιβλίο του «Ελλήνων Ὀρθοδόξων Ἀποικία ἐν Βενετία, Ἱστορικὸν ὑπόμνημα». Από τις δεκάδες τών δασκάλων, που αναφέρονται, έμεις έδώ θα σημειώσουμε τα όνόματα μερικῶν κληρικῶν, που δίδαξαν στην «Ελληνική Σχολή» της Βενετίας: Παχώμιος Δοξαράς, Νικόλαος Σοφιανός, Νικόλαος Φλωρέντζας, Γεώργιος Ραδοξέστης ο οποίος κατόπιν έγινε

Μητροπολίτης Ἀγκύρας, Μελέτιος Τυπάλδος ὁ ὁποῖος ἔγινε Μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Ἡλίας Μηνιάτης ὁ ὁποῖος ἔγινε Ἐπίσκοπος Κερνίτζης.

Ἡ δευτέρα Σχολὴ ἰδρύθηκε στὰ 1664 μὲ τὶς «*ἄσκνες προσπάθειες καὶ τὶς γενναῖες ἐπιχορηγήσεις τοῦ διάσημου Κερκυραίου δικηγόρου Θωμᾶ Φλαγγίνη*». Λίγα χρόνια πρὶν ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Βενετίας εἶχε ἀγοράσει οἰκήματα κοντὰ στὸν περίφημο ἑλληνικὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, γιὰ νὰ στεγασθῆ ἐκεῖ τὸ σχολεῖο. Τὰ οἰκήματα αὐτὰ ἐπισκευάστηκαν μὲ τὶς γενναῖες προσφορὲς εὐγενῶν οἰκογενειῶν Ἑλλήνων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας. Ἐκεῖ, μὲ τὸ κεφάλαιο πού ἀφῆνε μὲ τὴ διαθήκη του ὁ Θ. Φλαγγίνης, συστήθηκε καὶ λειτούργησε τὸ Ἱεροσπουδαστήριον, «Φροντιστήριον» λεγόταν, καὶ τὸ Γυμνάσιο, πού πήρε τὸ ὄνομά του καὶ ἔμεινε γνωστὸ στὴν ἱστορία σὰν «Φλαγγιανὸ Γυμνάσιο».

Στὸ «Φλαγγιανὸ Γυμνάσιο» δίδαξαν πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι καὶ κληρικοί. Ἀπὸ τοὺς δευτέρους ἀναφέρουμε λίγους: τὸν ἱεροκήρυκα Νικόλαο Παπαδόπουλο καὶ τοὺς ἱερεῖς Στέφανο Μόσχο, Ἀντώνιο Κατηφόρη, Γεώργιο Πατούσα καὶ πάλι ἐδῶ τὸν Ἡλία Μηνιάτη.

Στὰ σχολεῖα αὐτὰ φοίτησαν πολλοὶ σπουδαστές, ἄλλοι «σύσσιτοι» καὶ ἄλλοι «ἐξώκοιτοι», δηλαδὴ ἄλλοι ἔμεναν μέσα, «ἐσωτερικοὶ» ὅπως λέμε σήμερα, καὶ ἄλλοι, μετὰ τὰ μαθήματα, γύριζαν στὰ σπίτια τους. Οἱ μαθητὲς προέρχονταν ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς σκλαβωμένης πατρίδας, μὲ κάποια προτίμηση, σύμφωνα μὲ τὴ διαθήκη τοῦ Φλαγγίνη, σ' αὐτούς, πού κατάγονταν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Κύπρο.

Τούτη ἡ Σχολὴ τῆς Βενετίας ἔβγαλε πολλοὺς μορφωμένους καὶ πιστοὺς κληρικοὺς καὶ δασκάλους, πού δίδαξαν τὰ σκλαβόπουλα, ἀπὸ τὴ μιὰ ὡς τὴν ἄλλη ἄκρη τῆς τουρκοκρατούμενης πατρίδας. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Α. Μουστοξύδης λέει πῶς ἡ Σχολὴ αὐτὴ ἦταν «*φρουρὸς τοῦ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἱεροῦ πυρός, ὅθεν σπινθήρες μὲν*

κατὰ πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ φῶς ἐξέλαμψε τηλαυγέστερον, διασκεδάζον πολλαχοῦ τῆς δουλείας τὸ σκότος».

Στὴ Βενετία δὲν ὑπῆρχαν μόνο ἑλληνικὰ σχολεῖα. Στὴν ξακουσμένη πόλη ἰδρύθηκε ἡ «Νεοακαδήμεια», ποῦ συγκέντρωσε ἐκλεκτοὺς Ἴταλοὺς καὶ Ἑλληνες λόγιους. Ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες ἦταν ὁ Δημήτριος Δούκας, Ὁ Ἰωάννης Γρηγορόπουλος καὶ ὁ Μάρκος Μουσοῦρος. Στὴ «Νεοακαδήμεια» χρησιμοποιόταν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ γίνονταν συζητήσεις πάνω σὲ πνευματικὰ καὶ φιλοσοφικὰ θέματα.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ ἐκπαιδευτικὸς ὄργανισμός, ποῦ παρουσιάσθηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ Βενετία. Ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ τῆς τυπογραφεία δεκάδες βιβλία ἐκδόθηκαν, τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦσαν στὴ «δούλη» πατρίδα, καὶ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἐφθάναν στὰ σχολεῖα. Περιφημες ἦταν καὶ οἱ βιβλιοθήκες τῆς, μὲ πρώτη τὴν Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη. Ἐκεῖ μαζὶ μὲ τὰ βιβλία, ποῦ χάριζαν εὐεργέτες, ὑπῆρχαν καὶ χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα σπάνια.

Τὰ τρία τοῦτα τὰ ἀναφέραμε, γιατί εἶχαν ἄμεση σχέση μὲ τὴ σπουδάζουσα νεολαία: τὴ βιβλιοθήκη τῆς τὴν χρησιμοποιοῦσαν, τὰ βιβλία τῆς διάβαζαν καὶ ὅταν τελείωναν τὶς σπουδές τους γίνονταν μέλη στὴ «Νεοακαδήμεια».

Ἄς πᾶμε τώρα στὴν Πάδουα τῆς Ἰταλίας, ἢ Πατάβιον, ὅπως λεγόταν τότε. Καὶ ἐδῶ βρίσκουμε ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει ὅτι τὸν 16ο αἰῶνα συστήθηκε «φροντιστήριον» ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κισάμου τῆς Κρήτης, τὸν Γεράσιμο Παλαιόκαππα. Σπουδαστές στὸ Σχολεῖο αὐτὸ ἦταν Κρήτες καὶ Ἑπτανήσιοι.

Τὸν 17ο αἰῶνα ἰδρύθηκε στὴν Πάδουα καὶ τὸ Κολλέγιο τοῦ Κωττούνιου, ἀπὸ τὸν διαπρεπῆ Ἑλληνα λόγιο Ἰωάννη Κωττούνιο, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ τὴ Βέροια. Ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος, πρὶν πεθάνει, διέθεσε τὴν περιουσία του γιὰ τὴν ἰδρυση τοῦ Κολλεγίου, ποῦ ἔμεινε γνω-

στὸ καὶ σὺν «Κωττούνιον Ἑλληνομουσεῖον», καὶ δέχθηκε ἓνα πλῆθος μαθητῶν, μέχρι νὰ κλείσῃ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα.

Καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ σχολεῖα βγῆκαν δάσκαλοι, ποῦ μετέδωσαν τὴ φλόγα τῆς ἀλήθειας σὲ ἑκατοντάδες παιδιὰ τῆς «ἔρημης γῆς».

Ἀναφέρουμε ἀκόμα μερικὲς πόλεις τῆς Ἰταλίας, ὅπου λειτούργησαν γιὰ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα, ἑλληνικὰ σχολεῖα. Στὸ Τουρίνο, στὴ Φεράρα, στὴ Φλωρεντία, στὴ Νεάπολη, στὴν Ἀγκώνα, στὸ Λιβόρνο, στὴν Πίζα, στὴν Τεργέστη καὶ σὲ ἄλλα μέρη ὑπῆρξαν στοιχειώδη ἐκπαιδευτήρια.

Καὶ κλείνοντας τὴν περιήγησή μας στὴν Ἰταλία, ἄς μνημονεύσουμε καὶ μερικὰ ἀκόμα ὀνόματα Ἑλλήνων λογίων, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους, ποῦ δίδαξαν στὶς σχολές, ποῦ εἶδαμε.

Ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις ὁ Ρυνδακηνὸς δίδαξε στὴ Φλωρεντία καὶ συνέστησε δημόσια σχολή. Ἀργότερα πέτυχε τὴ σύσταση ἐκπαιδευτηρίου στὰ Μεδιόλανα, τὸ σημερινὸ Μιλάνο, καὶ στὴ Ρώμη τὴν ἰδρυση τοῦ «Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου» στὰ 1516.

Ἄλλος δάσκαλος ἦταν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος. Δίδαξε στὴ Φλωρεντία. Συμπληρώνουμε τὸν ἀτελὴ αὐτὸ κατάλογο, καὶ μὲ τὰ ὀνόματα μερικῶν ἀκόμα, ποῦ δίδαξαν σὲ διάφορα ἐκπαιδευτικὰ τῆς κέντρα: τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, τοῦ γιοῦ τοῦ Δημητρίου Μόσχου, τοῦ Ἰωάννου Ἀνδρονίκου Καλλίστου καὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μοσχοπούλου.

Καὶ τώρα ἄς ἐπικεντρώσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας στὰ σχολεῖα τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας. Θὰ μείνουμε, ὅμως,

μόνο σὲ δυὸ μεγάλα ἐκπαιδευτικὰ κέντρα: στὸ Βουκουρέστι καὶ στὸ Ἰάσιο.

Ὁ ἡγεμόνας Σερβάνος Καντακουζηνὸς ἵδρυσε τὴν Ἀκαδημία στὸ Βουκουρέστι. Πῆρε Ἕλληνες δασκάλους, μαθητὲς ὅμως ἡ Ἀκαδημία εἶχε Ἕλληνες καὶ Ρουμάνους.

Ἡ Σχολὴ αὐτὴ πέρασε ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες, ἕως ὅτου τὸν 18ο αἰῶνα ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης τὴ μεταρρύθμισε καὶ ἵδρυσε νέο σχολεῖο στὴν Κραγιόβα καὶ στὸ Μπουζαῖο.

Τὸ Σχολεῖο αὐτὸ εἶχε πολλοὺς δασκάλους καὶ 75 ἀπορους μαθητὲς. Τῇ Σχολῇ αὐτῇ εὐεργέτησαν πολλοί, ἀνάμεσά τους καὶ ὁ ἡγεμόνας Σκαρλάτος Καλλιμάχης καὶ ὁ Ἰωάννης Γ. Καρατζᾶς.

Πολλοὶ ἐπιφανεῖς λόγιοι καὶ δάσκαλοι δίδαξαν στὰ σχολεῖα τοῦ Βουκουρεστίου κι ἀνάμεσά τους λιγοστοὶ κληρικοί. Ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν καθηγητῶν, ποὺ μᾶς ἔχουν διασωθῆ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ: τὸν Γρηγόριο Κωνσταντά, τὸν Λάμπρο Φωτιάδη, τὸν Βενιαμὶν Λέσβιο, τὸν Κωνσταντῖνο Βαρδαλάχο, τὸν Γεώργιο Γεννάδιο καὶ ἀπὸ τοὺς κληρικοὺς τὸν Λάμπρο Δήμαρο, ποὺ ἐγίνε κατόπιν ἐπίσκοπος, τὸν Νεόφυτο Δούκα καὶ τὸν λόγιο μοναχὸ Μητροφάνη Γρηγορὰ τὸν Δωδωναῖο.

Ἀναφέρουμε τὸν Γεώργιο Γεννάδιο. Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος δάσκαλος τῆς Σχολῆς. Ἐζήσε τὰ γεγονότα, ποὺ διαδραματίστηκαν λίγο πρὶν τὴν Ἐθνεγεροσία. Ὅταν πέρασε τὸν Προῦθο ὁ Ὑψηλάντης, μίλησε στοὺς μαθητὲς του μὲ τούτα τὰ λόγια:

«Ἦλθεν ἡ ὥρα, τοὺς εἶπε, νὰ δεῖξετε πρὸς τὸν κόσμον, ὅστις σᾶς κοιτάζει, καὶ πρὸς τὴν Πατρίδα, ἣτις ἐλπίζει ἀπὸ σᾶς, ὅτι εἰσθε γνήσια αὐτῆς τέκνα... Ἡ Πατρίς, ἀφοῦ σᾶς εὐηργέτησε γεννήσασα ὑμᾶς Ἕλληνας, τῶρα σᾶς παρέχει καὶ ἄλλην πολὺ μεγαλυτέραν εὐεργεσίαν, νὰ πολεμήσετε καὶ νὰ ἀποθάνετε ὡς Ἕλληνες ὑπὲρ αὐτῆς. Πρόγονοι, καὶ πατέρες τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, ἤρωες, μάρτυρες, σοφοί, στρατηλάται, σᾶς κοιτάζουν ἀπὸ τὸν

Οὐρανὸν διὰ νὰ ἴδουν ἂν θὰ φανῆτε ἄξιοι αὐτῶν καὶ τῆς Πατρίδος. Τῶν Θερμοπυλῶν, τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Σαλαμίνας καὶ τῶν Πλαταιῶν αἱ ψυχαὶ σᾶς ἐνθαρρύνουν. Τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τῶν Θηβῶν οἱ ἀδελφοί σας σᾶς φωνάζουν: Μιμηθῆτε μας! Τεσσάρων αἰῶνων τουρκοκρατίας ἤρωες καὶ μάρτυρες, ἡ ἀθάνατη κλεφτουργιά, ἱεράρχαι, ἄρχοντες, προεστοί, διδάσκαλοι, σᾶς φωνάζουν: Μάχεσθε ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος! Τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν οἱ νέοι σᾶς προσκαλοῦν νὰ ὀρκισθῆτε τὸν ὄρκον ἐκείνων. Γονατίσατε καὶ ὀρκισθῆτε!».

Σταμάτησε. Κι ὄλοι τότε γονάτισαν καὶ ἀπάγγειλαν τὸν ἀρχαῖο ἐκεῖνο ὄρκο.

«Οὐ κατασχυνῶ ὄπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην, ᾧ ἂν στοιχῶ· ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὀσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν».

«Παιδιὰ τῆς Πατρίδος, κατέκλεισε ὁ Γεννάδιος, φανῆτε ἄξιοι τῶν πατέρων σας. Ἐφθασεν ἡ στιγμή. Σᾶς παρακαλεῖ ἡ Πατρίς νὰ τὴν ἐλευθερώσετε καὶ ν' ἀπαθανατισθῆτε!».

Λίγο καιρὸ ἀργότερα, ὁ Γεννάδιος θρήνησε τὴν ἀποτυχία ἐκείνου τοῦ ξεσηκωμοῦ στὶς Παραδουνάβειες Ἡγεμονίες καὶ τὴν ἡρωικὴ θυσία τῶν Ἱερολοχιτῶν, ποὺ πολλοὶ ὑπῆρξαν μαθητὲς του. Ὅμως εἶχε κάνει καὶ αὐτὸς τὸ καθῆκον του, ὅπως τὸ εἶχαν κάνει καὶ μυριάδες ἄλλοι δάσκαλοι στὰ μαῦρα ἐκεῖνα χρόνια!

Στὸ Ἰάσιο, μεγάλο μορφωτικὸ κέντρο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, εἶχαμε ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Ὁ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Βασίλειος Λούτος συνέστησε σχολεῖο καὶ δέχθηκε Ἕλληνες μοναχοὺς, ποὺ δίδασκαν τὰ παιδιὰ τῶν Βογιάρων. Καὶ ἀργότερα, ὅταν Ἕλληνες ἡγεμόνες ἀνέλαβαν τὴν διοίκηση τῆς Μολδαβίας, ὁ Ἕλληνισμὸς ἄκμασε περισσότερο. Ὁ ἡγεμόνας Νικόλαος Μαυροκορδάτος, στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, ἵδρυσε στὸ Ἰάσιο δικιά του Σχολή.

Τὸν ἴδιο αἰῶνα ὁ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Γρηγόριος

Ὁ Γεώργιος Γεννάδιος

Ἄλεξ. Γκίκας βοήθησε πολύ στή διάδοση τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Στό Ἰάσιο συνέστησε «Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτήριον» καί μικρότερα ἄλλα σχολεῖα. Ἐπλήρωνε τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων. Καί κάτι, ποὺ δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἐκπαίδευση, φανερῶνει ὁμως τὸν ζῆλο καὶ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν Ἐκκλησία: διόρισε δύο ἱεροκήρυκες, ποὺ κήρυτταν στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά τῆς Μολδαβίας τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ.

Ἡ δράση τοῦ ἡγεμόνα Γκίκα παρακίνησε τὸν Πατριάρχη Σαμουήλ τὸν Χαντσερή, νὰ στείλῃ γράμμα στοὺς προκρίτους, στοὺς ὁποῖο *«ἐπικύρωνε τὰς ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡγεμονικὰς πράξεις»* καὶ ἀσφάλιζε τὴν διαρκὴ λειτουργία τῶν σχολείων, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῶν σχολείων τοῦ Ἰασίου ἀναφέρουμε μόνο τοὺς: Νικηφόρο Θεοτόκη κατόπιν Μητροπολίτη, τὸν Ἰωάννη ἀπὸ τὰ Ἄγραφα, τὸν Ἰώσηπο Μοισιόδουκα, τὸν Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη, τὸν ἀρχιμανδρίτη καὶ ἡγούμενο Στέφανο Δούγκα, τὸν ἱερομόναχο Προκόπιο, τὸν ἀγιοταφίτη μοναχὸ Παρθένιο.

Καὶ στὴν ἀχανὴ Ρωσία λειτούργησαν ἐλληνικὰ σχολεῖα.

Στὴ Μόσχα στὰ 1679 οἱ Πατριάρχες Νίκων καὶ Ἰωακείμ ἱδρυσαν σχολὴ ἐλληνικὴ καὶ τυπογραφεῖο. Λίγο ἀργότερα ὁ Ἕλληνας διάκονος Μελέτιος Δεμέστιχας τὴν τροποποίησε σὲ Ἀκαδημία μὲ πλοῦσια βιβλιοθήκη. Διευθυντὴς τῆς διορίσθηκε ὁ Ρῶσος Ἀθωνίτης μοναχὸς Τιμόθεος, ποὺ τὴν ἀνύψωσε σὲ πνευματικὸ κέντρο. Μεγαλύτερη, ὁμως, αἴγλη ἀπέκτησε ὅταν πῆγαν στὴ Μόσχα οἱ Κεφαλονίτες ἀδελφοὶ Λειχοῦδαι. Αὐτοὶ εἶχαν σπουδάσει στὴ Βενετία καὶ στοὺς Πατάβιο καὶ γυρίζοντας στὴν πατρίδα τοὺς δίδασκαν στὶς σχολὲς τῆς Κεφαλονιάς. Ἀπὸ ἐκεῖ τοὺς κάλεσε ὁ πατριάρχης Ρωσίας Ἰωακείμ, νὰ διδάξουν στὴν Ἀκαδημία. Στὴ Μόσχα ἀνέλαβαν καὶ τὴ διεύθυνση

του τυπογραφείου, μετέφραζαν θρησκευτικά βιβλία και έγραφαν και δικά τους.

Μετά τους αδελφούς Λειχούδες και άλλοι Έλληνες δάσκαλοι πέρασαν από την Ακαδημία της Μόσχας, όπως ο Κεφαλονίτης Αθανάσιος Κοντοειδής και άλλοι. Μαθητές δέν είχε μόνο τα παιδιά της ελληνικής παροικίας. Είχε ύποτρόφους και εφήβους από την τουρκοκρατούμενη πατρίδα, μάλιστα από την Πελοπόννησο και από τα νησιά του Αιγαίου, ιδίως από τη Μύκονο και την Άμοργό.

Πολλοί απόφοιτοι της Σχολής αυτής έγιναν δάσκαλοι και έγραψαν αξιόλογα έργα. Λίγα ονόματα αναφέρει ο Τρύφων Εύαγγελίδης, όπως του Κ. Δ. Παπαδόπουλου, «*οστις διδάκτωρ άνηγορευθείς εξέδοτο γραμματικήν ρωσογραιοικικήν, ήτοι μέθοδον διὰ νά σπουδάση τις εύκόλως την ρωσικήν διάλεκτον, τύποις έκδοθεισαν εις χρήσιν των όμογενών, Μόσχα 1816, άφιεροί δέ αυτήν τώ τότε ύπουργώ Ιωάννη Καποδίστρια*». Παρόμοιο βιβλίο έγραψε και ο απόφοιτος της Σχολής Μιχαήλ Αναστάσιος, που καταγόταν από τη Φιλιπούπολη. Από τη Φιλιπούπολη καταγόταν και ο Αντώνιος Κομιζόπουλος, ο όποιος υπήρξε φιλικός και εύεργέτης σέ εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Επίσης στη Μόσχα, στις αρχές του 19ου αιώνα, ιδρύθηκε «Εμπορική Ακαδημία των Γραικών, που δεχόταν τους ελληνόπαιδες για σπουδή εμπορικών μαθημάτων. Πρώτος διευθυντής της διορίστηκε ο Γρηγόριος Δημητρίου Μιμής κι ο πιό όνομαστός της δάσκαλος ήταν ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, που μόλις αναφέραμε.

Την ίδια εποχή στη Ρωσική Αυτοκρατορία ιδρύθηκαν ελληνικά σχολεία και σέ άλλες ελληνικές κοινότητες μεγάλων ή μικρότερων πόλεων. Σημειώνουμε την Πετρούπολη, τη Νίζνα, τó Νοβογορόδ, τη Χερσώνα, τó Βατούμ και μένουμε περισσότερο στο Κίεβο και στην Όδησσό.

Στό Κίεβο υπήρχε από τα βυζαντινά χρόνια ελληνική παροικία, ή όποία και στα χρόνια της τουρκικής κυριαρ-

χίας στον έλλαδικό χώρο ήταν άνθηρή. Τόν 17ο μάλιστα αιώνα ο Πατριάρχης της Ρωσίας Φιλάρετος μαζί με τόν Πατριάρχη Έροσολύμων Θεοφάνη, που τότε έπισκέφθηκε τó Κίεβο, ίδρυσαν ελληνικό σχολείο.

Στό σχολείο του Κιέβου διευθυντής και δάσκαλος «έχρημάτισε» ο Σωφρόνιος Ποκζάστης και άλλοι. Και μαθητές ήταν παιδιά της ελληνικής παροικίας.

Και στην Όδησσό ζούσαν αρκετοί Έλληνες, που στα 1794 ίδρυσαν «προκαταρτικόν σχολείον», που είχε εβδομήντα μαθητές, όπως γράφει ο ιστοριοδίφης Κανδηλώρος.

Τό σχολείο εξακολούθησε τó εκπαιδευτικό του έργο ως τα 1810, που άρχισε νά παρακμάζη. Τότε όμως οι έμπορικές ανάγκες των Έλλήνων της Όδησσού πολλαπλασιάζονταν και γι' αυτό απαιτούσαν άντι για κλασσικό σχολείο, έμπορική σχολή. Έτσι κι έγινε. Και έδω, όπως γινόταν τότε και σ' άλλες ελληνικές παροικίες του έξωτερικού, βοήθησαν στην ίδρυση της νέας σχολής οι «προύχοντες» Έλληνες.

Γράφει ο Μανουήλ Γεδεών στο έργο του «Η πνευματική κίνηση του Γένους κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα.

Μεγάλα ποσά χορηγούσε στην ελληνική έμπορική σχολή της Όδησσού ή «*Εταιρεία των Έλλήνων άσφαλιστών*» κι άργότερα ή «*Νέα γραιοική Έταιρεία*». Και από την άλληλογραφία του Πέτρου Ηπίτου και του Γεωργίου Λασσάνη μαθαίνουμε ότι «*οί όμογενείς της Όδησσού ου μόνον σχολείον ελληνικόν ίδρυσαν και διδασκάλους μετεπέμψαντο και διὰ πόρων έπαρκών έπροίκησαν αυτό, αλλά και την σύστασιν έπεδίωκον ελληνικού τυπογραφείου και θεάτρου ελληνικού*».

Στην έμπορική σχολή της Όδησσού δίδαξαν πολλοί δάσκαλοι κι ανάμεσά τους ήταν και γνωστά ονόματα παιδαγωγών, όπως του Γεωργίου Γενναδίου, που κέντρο τα χρόνια εκείνα είχε τó Βουκουρέστι, δίδαξε όμως και στην Όδησσό, του Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, του Ιωάν-

νου Μακρῆ, πού ἦταν ἀπόφοιτος τῆς σχολῆς τοῦ Μεσο-
λογγίου, τοῦ Ἰωάννου Σκανδαλίδη, τοῦ Ἰωάννου Σταματε-
λόπουλου, τοῦ Γεωργίου Ἀργυρόπουλου, τοῦ Μιχαῆλ Ἀνα-
γνώστου, τοῦ Γεωργίου Λασάνη.

Αὐτὲς ἦταν οἱ κυριότερες ἑλληνικὲς Σχολὲς στὴ Ρω-
σία στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς. Καὶ πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς
ἀναδείχθηκαν φωτόλαμπροι φάροι!

Κλείνουμε τὴν περιδιάβασή μας, σημειώνοντας ὅτι
ὑπῆρξαν ἑλληνικὰ σχολεῖα, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, γιὰ μικρὰ ἢ
μεγαλύτερα χρονικὰ διαστήματα καὶ σὲ ἄλλες χώρες. Κι
ἀναφέρουμε τὴν Πολωνία, τὴν Αὐστροουγγαρία, τὴ Σερ-
βία, τὴ Γερμανία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ἰσπανία.

Ὅλα τοῦτα τὰ σχολεῖα ἔξω ἀπὸ τὴν τουρκοκρατούμε-
νη γῆ μας ἔπαιξαν ἀξιόλογο ρόλο, ὄχι μόνο στὸ ὅτι ἡ
Δύση γνώρισε τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ τὴν Ὁρθοδο-
ξία, ἀλλὰ καὶ σὰν φυτώρια παιδείας, πού ἐνίσχυαν καὶ
τόνωναν τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση στοὺς σκοτεινοὺς
ἐκείνους αἰῶνες...

Καὶ τώρα μιὰ ἐρώτηση πού ἀναδεύει μέσα μας: Πῶς νὰ
τὰ ποῦμε ὅλα τοῦτα τὰ παιδευτήρια, πού ἀναφέραμε, κι
ὅσα δὲν ἀναφέραμε; Ὁάσεις; Ἡ φωτοπηγές; Ἡ δροσερὰ
κεφαλόβρυσσα;

Μέσα στὰ σκοτάδια τῆς ἀγραμματοσύνης, πατριάρχες,
ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ δάσκαλοι, πού οἱ καρδιές τους γορ-
γοκτυποῦσαν γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ Γένους, ἔχτισαν scho-
λεῖα καὶ ἴδρυσαν παιδευτήρια σὲ κάθε γωνιά τῆς ἑλληνι-
κῆς γῆς καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν. Καὶ τοῦτα μὲ κόπο καὶ
μόχθο πολύ, μὲ ἰδρώτα καὶ ἀγωνία, μὲ σκληρὲς θυσίες
συχνά. Καὶ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὅλα αὐτὰ γίνονταν μέσα σὲ
φτώχεια καὶ στέρησεις καὶ περιπέτειες φοβερές.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο αὐτά. Ἡ Ἐκκλησία ἐνδιαφερόταν

καὶ γιὰ τὴ συντήρηση καὶ διατήρηση τῶν σχολεῖων. Δὲν
ἦταν ἀρκετὸ νὰ ἰδρυθῆ ἓνα σχολεῖο. Ἦθελε συνεχῶς
οἰκονομικὴ ἐνίσχυση. Γράφει ὁ Μ. Γεδεών: Τὸ Πατριαρ-
χεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑποστήριζε ὑλικά τὰ scho-
λεῖα, πού ἦταν στὶς συνοικίες τῆς Βασιλεύουσας καὶ μα-
κριὰ ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα. Καὶ ἄς σημειώσουμε ὅτι κατ'
ἐντολὴ τοῦ Πατριάρχη, κατὰ καιροὺς, ἔβγαινε καὶ δίσκος
στὴ θεία λειτουργία ἢ ἄλλες λατρευτικὲς εὐκαιρίες, γιὰ
τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου σχολεῖου. Καὶ στὶς
ἐκκλησίες ὑπῆρχε εἰδικὸ «κιβώτιο» γιὰ τὴ σύναξη τοῦ
«ὀβολοῦ τῶν πιστῶν».

Ἔτσι ἀρκετοὶ ναοὶ ἔστελναν βοηθήματα σὲ σχολεῖα.
Νὰ λίγες χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις: Οἱ ναοὶ τῆς Ἐλ-
πίδος καὶ τῆς ἀγίας Κυριακῆς στὸ Κοντοστάλιο τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ἔστελναν χορηγίες στὴ Μεγάλη τοῦ
Γένους Σχολή, στὸ Σχολεῖο τοῦ Σταυροδρομίου, ἀκόμα
καὶ στὴ Σχολή τῆς Καισάρειας. Στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους
Σχολή ἔστελναν ἀκόμα οἱ ἐκκλησίες τοῦ ἀγίου Μηνᾶ, τοῦ
ἀγίου Νικολάου καὶ ἄλλες. Τὸ ἀγίασμα τῆς Ζωοδόχου
Πηγῆς χορηγοῦσε συνδρομὴ στὸ σχολεῖο τοῦ Γενί -
μαχαλέ. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ στὸ Γαλατὰ,
βοηθοῦσε τὰ σχολεῖα πού ἦταν στὴ συνοικία τῆς.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο οἱ ἐκκλησίες τῆς Βασιλεύουσας. Μὲ
σύσταση καὶ προτροπὴ τοῦ Πατριάρχη ἢ ἄλλων Ἀρχιε-
ρέων, καὶ ἄλλες Ἐκκλησίες, σὲ διάφορα μέρη τῆς πατρί-
δας, βοηθοῦσαν, ἐνίσχυαν, συντηροῦσαν στοιχειώδη scho-
λεῖα ἢ συμπαραστέκονταν στὶς ἀνάγκες τῶν μεγάλων
Σχολῶν.

Νὰ κι ἄλλος ἓνας τρόπος πού βοηθοῦσε τὸ Πατριαρ-
χεῖο, τὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἦταν ἡ προσάρτη-
ση τοῦ σχολεῖου σὲ ἓνα μετόχι ἢ σ' ἓνα μοναστήρι. Ἡ ἢ
προσάρτηση ἐνὸς μετοχίου ἢ ἐνὸς ναοῦ σὲ μιὰ Σχολή,
ὥστε νὰ μπορῆ αὐτὴ νὰ ἐπιζήσῃ.

Καὶ τοῦτο τὸ ἀναφέρει ὁ Μ. Γεδεών: «Τὸ Πατριαρχεῖον
τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπήρχετο γενναιότατος ἀρω-

*γός, ἐγκαθιστῶν ἐντὸς μοναστηρίου τὰς ἰδρυομένας νεω-
στί Σχολάς, ἢ προσαρτῶν εἰς αὐτὰς ναοὺς καὶ μετόχια».*

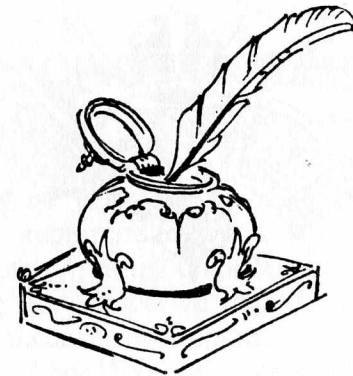
Καὶ παραθέτει δυὸ τέτοια περιστατικά: Στὰ 1765 ὁ Πατριάρχης Σαμουὴλ προσάρτησε στὸ καινούργιο σχολεῖο τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τῆς Ναυπλίας τὸ ὁμώνυμο μετόχι καὶ ἔτσι τὸ Σχολεῖο προόδευσε. Καὶ τῆ Σχολῆ τοῦ Μεσολογγίου ἐνίσχυε τὸ μοναστήρι τοῦ ἀγίου Δημητρίου.

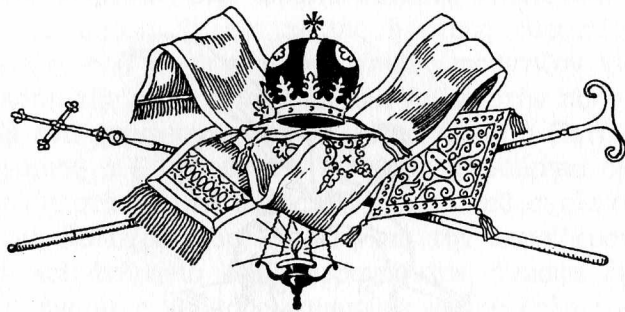
Ἄκόμα ἡ ἐθναρχεῦουσα Ἐκκλησία τῆς σκλαβιάς συμ-
παραστεκόταν σὲ κάθε ἀνάγκη τῶν δασκάλων, ὅπως θὰ
δοῦμε ἀργότερα, καὶ στὴν εὐρυθμὴ λειτουργία πολλῶν
σχολείων, διορίζοντας τοὺς ἐφόρους τῶν σχολῶν, ἐπο-
πτεύοντας τὴν διαχείρησή τους, ἐλέγχοντας τοὺς πό-
ρους τῶν σχολείων. Κι ἄλλοτε παρότρυνε τοὺς ἐφόρους
ἢ καὶ τοὺς κατὰ τόπους Μητροπολίτες, νὰ διορθῶνουν
«κακῶς κείμενα», ἐνῶ ἄλλοτε ἔστελνε ἐπαινετικά γράμ-
ματα σὲ ὅσους ἴδρυναν σχολές ἢ στοὺς εὐσυνειδητοὺς
ἐφόρους, ποὺ μὲ θυσίες καὶ κόπους φρόντιζαν γιὰ τὴν
προκοπὴ τῆς σχολῆς, ποὺ λειτουργοῦσε στὴν πόλη τους.

Νὰ ἔνα χαρακτηριστικὸ γεγονός: Ὅταν ὁ Πατριάρχης
Γρηγόριος ὁ Ε΄ ἔμαθε ὅτι ἰδρύθηκε καινούργιο σχολεῖο
στὸν Γαλατᾶ καὶ ὅτι ἀνέδειξαν ἔφορο τοῦ σχολείου τὸν
Ἰωάννη Πολυχρονιάδη, ζηλωτὴ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν
νέων καὶ ἀνθρωπο «ὀρθὰ φρονοῦντα», ἔγραψε ἀμέσως
στοὺς ἐνορίτες καὶ τοὺς ἐπαινοῦσε γιὰ τὸ ζῆλο τους καὶ
γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐφόρου καὶ τοὺς «κατέστεφε εὐλο-
γίαις ἐνθέρμοις».

Καὶ κάτι ποὺ ἀναφέρεται στοὺς ἐφόρους τῆς Πατριαρ-
χικῆς Σχολῆς. Ὑπάρχει πατριαρχικὸ σιγίλλιο, ποὺ «διακε-
λεύεται ἵνα οἱ ἔφοροι τῆς ἡμετέρας ἐνταῦθα πατριαρχι-
κῆς σχολῆς ἔχωσι τὴν προστασίαν καὶ κηδεμονίαν καὶ
τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Καπλιαναίας σχολῆς καὶ φροντίζωσιν
ἀγρύπνως καὶ ἐπιμελῶς περὶ τε οἰκονομίας καὶ εὐρύθμου
καταστάσεως ταύτης... καὶ προστατεύειν αὐτῆς καὶ προασ-
πίζεσθαι ἐν τῷ διατηρεῖσθαι ἀνεπηρέαστον καὶ ἀνενόηλη-
τον».

Πόσα καὶ πόσα ἀκόμα γεγονότα θὰ μπορούσαμε νὰ
ἀναφέρουμε, ποὺ δείχνουν τὴ στοργή, τὴν ἀγάπη τῆς
«μητέρας» Ἐκκλησίας πρὸς τὴν παιδεία τοῦ Γένους τε-
τρακόσια τόσα χρόνια. Μὰ κι αὐτὰ πόσο θὰ πρέπει νὰ
μᾶς συγκλονίζουν, νὰ μᾶς τονῶνουν καὶ ἐνισχύουν, ἂν
θέλουμε καὶ τώρα τὴν πνευματικὴ ἀνόρθωση τῆς παι-
δείας μας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΙ

Μιλήσαμε για την αξία της παιδείας και είχαμε μιὰ περιδιάβαση στα κυριότερα σχολεία, που λειτούργησαν στην τουρκοκρατούμενη πατρίδα και έξω από αυτήν. Όσο η έρευνά μας δέν μπορεί νά περιορισθῆ ἐδῶ. Ὑπάρχουν και ἄλλες πλευρές, που πρέπει νά ἐπισημανθοῦν.

Ἡ μορφή τοῦ δασκάλου και τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι πάντα και πάντοτε τὸ κέντρο τῆς ἀγωγῆς τῆς νέας γενιάς. Παιδεία δέν νοεῖται χωρὶς παιδαγωγό.

Ἀπὸ τὸν κανόνα αὐτὸν δέν μπορούσε νά ξεφύγη και ἡ ἐκπαίδευση στα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, που στηρίχθηκε σὲ φωτισμένους δασκάλους και παιδαγωγούς. Ἦταν κληρικοὶ και λαϊκοί, που ἐνιωθαν τὴν ἀποστολή τους. Φωτισμένοι παιδαγωγοὶ που ἄκουγαν τὴ φωνὴ τοῦ Οὐρανοῦ και τῆς «δούλης» Πατρίδος τὴν προσταγή, γι' αὐτὸ κι ἔλιωναν σὰν λαμπάδα πάνω στο καθήκον τους.

Σε κάποια κείμενα της εποχής με πολλή σαφήνεια προβάλλεται πώς ήθελαν τὸν δάσκαλο στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς καὶ τὸ εἶδος τῆς παιδείας ποὺ καρτεροῦσε τὸ Γένος ἀπ' αὐτοὺς.

Ἐνα ὑπέροχο κείμενο, ποὺ ἔχει γράψει ὁ Μανουὴλ Γεδεών στὸ ἔργο του «Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰώνα», μᾶς λέει πὼς ήθελαν τὸν δάσκαλο στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Εἶναι καὶ γιὰ σήμερα τόσο ἐπίκαιρο, σήμερα ποὺ τόσο ὑποβαθμίστηκε ὁ ἀποστολὴ τοῦ παιδαγωγοῦ.

«Διδάσκαλος ἀπειθῆς ὡς τὴν ὑπερέχουσαν ἐξουσίαν, ἀχάριστος εἰς τοὺς εὐεργέτας, ἀνυπότακτος εἰς τὴν μητέρα καὶ τροφὸν ἡμῶν Ἐκκλησίαν, παραβάτης τῶν θεῶν ἐντολῶν, αἵτινες μόναι δύνανται νὰ κάμωσι τὸν ἄνθρωπον μακάριον καὶ τρισόλθιον, διδάσκαλος τοιοῦτος ἢ ἄς ὑπάγη νὰ διδάξη εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ἢ ἄς παύσῃ νὰ ἀτιμάζῃ τὸ ὑψηλότατον ἐπάγγελμά του μὲ τὰς ἀδίκους καὶ θηριώδεις πράξεις του. Μὴ, διὰ τοὺς οἰκτισμοὺς τοῦ Θεοῦ! Μὴ στέρξῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς διδασκάλους νὰ εἶναι ἄγριος, φθονερός, ἀλαζών, ὑποκριτής... Ποῖον παράδειγμα ἀρετῆς καὶ χρηστότητος ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ὁ πολὺς ἄνθρωπος, ὅστις δύνανται νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν διδάσκαλον τοῦτον ἢ τὸ τοῦ Ἀποστόλου «ὁ διδάσκων ἕτερον σεαυτὸν οὐ διδάσκει;» ἢ τὴν κοινὴν παροιμίαν «διδάσκαλος ἐδίδασκε καὶ νόμον δὲν ἐκράτει»;

Καὶ στὴ συνέχεια ζητᾶει ἀπὸ τὸν δάσκαλο χαρούμενη ἀγωνιστικὴ διάθεση:

«Ὁ ἀγαθὸς διδάσκαλος πρέπει νὰ στεφανώσῃ τὰ δίκαια ἔργα του μὲ τὴν πρωτίστην τῶν ἀρετῶν. Τίνα λέγω ταύτην; Νὰ χαίρῃ χαρὰν ἀνέκφραστον, διότι ἠξιώθη νὰ εὐεργετῇ τὸ φίλτατον γένος του. Διὰ τὴν χαρὰν ταύτην νὰ καταπατῇ πᾶν ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον ἀφεύκτως τοῦ ἐμβάλλει ἢ συκοφαντία καὶ ἢ κακοήθεια εἰς τὸν ἐνδοξον δρόμον τῆς ἀρετῆς, καὶ νὰ ἐνδυναμώνεται, τὸσον περισσότερον, ὅσον γλυκυτέρα εἶναι ἢ συνείδησις ὅτι ἠγωνί-

σθη ἀγῶνα ἐπίπονον διὰ τὴν ἀναφερομένην κακίαν. Τίποτε δὲν κατορθώνουν ἄλλο αἰ ἐνάντιαι περιστάσεις, εἰ μὴ αὐτὰς μὲν νὰ καταρᾶται ἢ ἐπερχομένη γενεά, τὸν δὲ ἐνδοξον νικητὴν τῶν νὰ στεφανώσῃ μὲ τὰ ἀμάραντα τῆς εὐλογίας ἀνθη. Διὰ τὴν χαρὰν ταύτην οὐδ' ἄμοιβάς ἄλλας νὰ προσμένη ὁ ἀγαθὸς διδάσκαλος ἢ ἐπαίνους ἢ ἄλλας τιμὰς, τὰ ὁποῖα εἶναι χρέη τῶν εὐεργετουμένων, ὄχι ἀπαιτήσεις τοῦ εὐεργετοῦντος. Τὴν ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἰτίαν τῶν πράξεων του πρέπει νὰ εὐρίσκη ὁ ἀληθῶς φιλογενῆς ἐντὸς τῆς καρδίας του καὶ ὄχι εἰς τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις, αἰ ὁποῖαι οὔτε νὰ ἐμποδίζωσιν, οὔτε νὰ νικήσωσι δύνανται τὸν αὐθόρμητον ζῆλον του, καθὼς τὸ ἀγαθόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀγωνίζεται εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, οὕτω καὶ ἡ πράξις του εἶναι ἀπερίστατος καὶ ἀπόλυτος, στηριζομένη εἰς μόνην τὴν γλυκυτάτην συνείδησιν τῆς φωτίσεως τῶν φιλτάτων ὁμογενῶν του. Δόξα καὶ τιμὴ ἀθάνατος εἰς τοὺς οὕτω φρονούντας διδασκάλους μας: χαρὰ εἰς τὸ γένος μας, ἐὰν τοὺς ἀποκτήσῃ».

Ἔχουμε ἀκόμα κι ἓνα ἄλλο κείμενο, σ' ἓνα φυλλάδιο ἀπὸ 18 σελίδες, ποὺ κυκλοφόρησε στὸ Παρίσι μὲ τὸν τίτλο «στοχασμοὶ τοῦ Κρίτωνος» καὶ τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται στοὺς σπουδαστές, ποὺ θὰ γίνουν δάσκαλοι. Καὶ τὸ κείμενο αὐτὸ θέλει «χρηστοθήθῃ» τὸν δάσκαλο καὶ ζωντανὸ πρότυπο γιὰ τοὺς μαθητὲς του.

«Ἔσεἰς γνωρίζετε τὸ ἄπειρον τῆς σοφίας, ἐπειδὴ ἡ μελέτη σας ἀπεκάλυψε τὰ θεμέλιά της, καὶ ἤξεύρετε ὅτι ἀδύνατον ἄνθρώπινος νοῦς νὰ ἐναγκαλισθῇ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀληθείας, εὐτυχῆς, ὅταν συλλάβῃ τὸ χρησιμώτερον μέρος των! Πρὸ πάντων ὁμως ἄς ἐνθυμούμεθα ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ διδάξουν καὶ νὰ καλλιτερεύσουν ἓνα ἔθνος, πρέπει προτιήτερα νὰ διδάξουν καὶ νὰ καλλιτερεύσουν τὸν ἑαυτὸν των· νὰ κρατήσουν μέσα των μεγάλους πολέμους, καὶ μὲ πολλοὺς καὶ γενναίους πόνους νὰ δαμάσουν τὴν παράφορον μερίδα τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, νὰ καθαρίσουν τὴν ψυχὴν των, νὰ δυναμώ-

σουν τὸν νοῦν, νὰ στερεώσουν τὴν θέλησιν, νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἀρετὴν... Τότε τὸ παράδειγμά των θέλει εἶναι εὐγλωττοτάτη διδασκαλία, καὶ θὰ ὁμοιάζουν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ ἔκαμνε καὶ ἐδίδασκε τὰ καλά».

Κάθε σχολιασμὸς τέτοιων κειμένων, ποὺ παραθέσαμε, γιὰ τὸν δάσκαλο καὶ τὴν ἀποστολή του καὶ τὸ ἱερὸ ἔργο ποὺ καλεῖται νὰ ἐπιτελέση, θὰ ἦταν κατώτερος ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ τὸν παλμὸ τῶν γραμμῶν, ποὺ μόλις διαβάσαμε.

Ὡστόσο θὰ πρέπει νὰ ποῦμε πῶς μᾶς συγκίνησαν μερικὰ σημεῖα τους. «Ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ χαίρη χαρὰν ἀνέκφραστον, διότι ἤξιώθη νὰ εὐεργετῇ τὸ φίλτατον γένος του». Καὶ χαίρει γιὰτὶ ἀγωνίζεται νὰ μεταδώσῃ τὴν ἀλήθεια, τὸ φῶς. Στους νέους, πάλι, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ γίνουν δάσκαλοι, τοὺς τόνιζαν οἱ πρόγονοί μας, πῶς «διὰ νὰ διδάξουν καὶ νὰ καλλιτερεύσουν ἓνα ἔθνος, πρέπει προτιήτερα νὰ διδάξουν καὶ νὰ καλλιτερεύσουν τὸν ἑαυτὸ τους».

Δὲν χρειάζεται ἄλλα σημεῖα νὰ ἐπαναλάβουμε. Ἐκεῖνο ποὺ ὀφείλουμε νὰ τονίσουμε εἶναι ἡ πνευματικὴ πνοὴ τῶν ἀνθρώπων, ποὺ χάραζαν τὶς γραμμὲς αὐτὲς καὶ παρότρυναν τοὺς σπουδαστὲς καὶ ἐνίσχυναν τοὺς δασκάλους νὰ γίνουν ἀξιοὶ τῆς ἀποστολῆς τους. Ἐκεῖνοι οἱ ὁδηγοὶ πίστευαν αὐτὰ ποὺ χάραζαν στὸ χαρτί, καὶ τὰ ζούσαν.

Ἄν κάποτε κάποιοι δάσκαλοι παραμελοῦσαν τὸ διδακτικὸ ἔργο γιὰ ἄλλες ἀσχολίες, ἔστω καὶ θεοφιλεῖς, ἢ Ἐκκλησίᾳ μὲ τὴ γραφίδα κάποιου κληρικοῦ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ὑπενθυμίσῃ τὸ μεγάλο καθῆκον: «ἐπάνελθε γοῦν καὶ ἐπιλαβοῦ τῆς παιδεύσεως».

Γράφει ὁ μέγας δάσκαλος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς στὸν πρώην μαθητὴ του καὶ τώρα δάσκαλο Γρηγόριο Μάνεση:

«Ἐγὼ δὲν σὲ ἐπεμψα αὐτοῦ νὰ γεροντεύης καὶ νὰ ἀκολουθᾷς Μητροπολίτας, ἀλλὰ νὰ διδάσκῃς καὶ νὰ δείχνῃς γράμματα, ὅπου τοὺς καιροὺς τούτους πανταχοῦ

ἐχάθησαν... Ἐπικατάρατος, λέγει ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ, πᾶς ὁ ποιῶν τὸ ἔργον Κυρίου ἀμελῶς καὶ ἀφωρισμένος ἐκ Θεοῦ. Ἐπάνελθε γοῦν καὶ ἐπιλαβοῦ τῆς παιδεύσεως, καὶ ἂν ἐγήρασες κατὰ τὸ παρὸν καὶ δὲν δύνασαι εὐκόλως νὰ ὑπηρετήσῃς σχολεῖον, θές ἀντὶ σοῦ τὸν δοκιμώτερόν σου μαθητὴν νὰ δείχνῃ αὐτοῦ γράμματα καὶ νὰ παιδεύῃ τοὺς ἀπαιδεύτους διὰ νὰ δοξάζηται ὁ Θεὸς καὶ οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ μετὰ Θεὸν ὁ ἀρχὼν ἐκεῖνος ὅπου ἔδωκε τὰ ἔξοδα».

Στὴ συνέχεια θὰ γίνῃ ἀναφορὰ στὴ δράση κάποιων σημαντικῶν δασκάλων, τὸ ἐνδιαφέρον θὰ ἐπικεντρωθῇ στὴν προσφορά τους στὴν παιδεία τοῦ ὑποδούλου Γένους, παραλείποντας ἄλλες σημαντικὲς δραστηριότητές τους.

Ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς ἦταν ἱερωμένος λόγιος καὶ συγγραφέας. Ἐζησε τὸν 17ο αἰῶνα. Γεννήθηκε στὸ Μέγα Δένδρο τοῦ Ἀποκούρου. Σπούδασε στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ χειροτονήθηκε πρεσβύτερος στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Δίδαξε στὴν Ἄρτα, στὸ Αἰτωλικό, στὸ Μεσολόγγι, στὸ Καρπενήσι καὶ στὰ Βραγγιανά. Ἡ μεγάλη ἀποδοτικὴ ἐργασία τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη κατανέμεται κυρίως στίς δυὸ κωμοπόλεις: Καρπενήσι καὶ Βραγγιανά. Στὴν πρώτη ἔκτισε τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ στὸν περίβολό του ἴδρυσε τὴ Σχολὴ Ἀνωτέρων Γραμμάτων Καρπενησίου. Στὴ Σχολὴ αὐτὴ δίδαξε πολλὰ χρόνια. Οἱ μαθητές του προέρχονταν τόσο ἀπὸ τὴ γύρω περιοχὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος.

Στὰ Βραγγιανά ἴδρυσε τὴ Σχολὴ στὸ μοναστήρι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, τὸ γνωστὸ «Ἑλληνομουσεῖο τῶν Ἀγράφων».

Ἡ ἀκτινοβολία του ὑπῆρξε μεγάλη, γι' αὐτὸ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸν ἀνακήρυξε, στὰ 1982, ὄσιο

καὶ ἡ μνήμη του γιορτάζεται στὶς 5 Αὐγούστου.

Γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦνται οἱ μαθητές, ποὺ συνέρρεαν ἀπὸ μακρινὰ μέρη στὴ Σχολή, ἔκτισε ὁ Εὐγένιος δωμάτια στὸν περίβολο τῆς Μονῆς γιὰ τὴ διαμονή τους.

Ὁ ἀγώνας του καὶ ἡ ἀγωνία του γιὰ τὴ Σχολή, ὅταν αὐτὸς θάχη πεθάνη, ἀποτυπώνεται στὴ διαθήκη του ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα ἐθνικὸ κειμήλιο. Λαχτάρια του ἢ ἐξεύρεση δασκάλου, οἱ φτωχοὶ μαθητές καὶ νὰ διδάσκωνται «Γραμματικὰ καὶ ποιητικὰ» στὴ Σχολή.

«Εὐρισκόμενα... χρυσᾷ δηλονότι εἰκοσιπέντε τὸν ἀριθμόν... παραγγέλλω καὶ διατάσσομαι... ἵνα μένωσι σῶα καὶ ἀνελλιπῆ, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν διάφορον ἔστω μισθὸς καὶ σιτηρέσιον εἰς τροφήν ἐνὸς παιδαγωγοῦ, ὅπου νὰ διδάσκη μαθήματα Γραμματικὰ τε καὶ ποιητικὰ ἱερωμένους καὶ νέους πτωχοῦς, λείποντος δὲ ἀνδρὸς τοιοῦτου,... ἔστω εἰς μάθησιν ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παιδίων».

Ὁ ἱερομόναχος καὶ λόγιος Ἀναστάσιος Γόρδιος ἐζήσε ἀπὸ τὰ 1654 ὡς τὰ 1729. Γεννήθηκε στὰ Βραγγιανὰ τῶν Ἀγράφων. Ἦταν μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη. Ἀφοῦ χειροτονήθηκε διάκονος, σπούδασε στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ πῆγε στὴν Ἰταλία γιὰ ἕξη χρόνια, ὅπου φοίτησε στὰ Πανεπιστήμια τῆς Πάδοβας, τῆς Φλωρεντίας καὶ τῆς Ρώμης. Παρακολούθησε ἐλληνικὴ καὶ λατινικὴ φιλολογία καὶ ἄλλα μαθήματα.

Ὅταν γύρισε στὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη, δίδαξε στὴ Γούβα τῶν Βραγγιανῶν ὡς τὸ θάνατό του. Στὴν περίοδο ἐκείνη ἡ Σχολὴ τῶν Φραγγιανῶν ἀναδείχθηκε σπουδαία Σχολή.

Ἦταν συνάμα ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ἐθναπόστολος, ποὺ κήρυττε σὲ πόλεις καὶ χωριά τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, καὶ συγγραφέας. Μετάφρασε ἀρχαῖα καὶ βυζαντινὰ κείμενα καὶ ἔγραψε σχολικὰ ἐγχειρίδια: «ποιημάτιον περὶ ὀρθογραφίας», «Λεξικὸν τῆς καθομιλουμένης» καὶ ἄλλα.

Ἀναστάσιος Γόρδιος:

Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος

Ὁ ἱερομόναχος Μεθόδιος Ἀνθρακίτης γεννήθηκε στὴν Καμινιά τοῦ Ζαγοριοῦ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐζήσε ἀπὸ τὰ 1660 ὡς τὰ 1736.

Σπούδασε στὴν Βενετία καὶ ὑπηρέτησε σὰν ἐφημέριος στὸν ναὸ τοῦ ἀγίου Γεωργίου. Γύρισε στὴ σκλαβωμένη του πατρίδα καὶ δώδεκα χρόνια δίδαξε σὰν σχολάρχης στὸ σχολεῖο τῆς Καστοριάς κι ἀργότερα στὴ σχολὴ τοῦ Γκιούμα στὰ Γιάννενα.

Ἦταν «ἀνὴρ σοφός, ἱεροκῆρυξ καὶ μαθηματικός». Ἐγραψε ἐκλαϊκευμένα δογματικὰ ἔργα γιὰ φωτισμὸ τῶν πιστῶν. Τὸ διδακτικὸ του ἔργο ἀφιέρωσε στὴ φιλοσοφία καὶ τὰ μαθηματικά. Τὸ βιβλίο του «Ὁδὸς μαθηματικῆ» διδασκόταν στὰ σχολεῖα γιὰ πολλὰ χρόνια.

Ὁ Ἡλίας Μηνιάτης ἦταν ἀπὸ τοὺς μεγάλους ρήτορες καὶ δασκάλους τοῦ Γένους. Γεννήθηκε στὸ Ληξούρι τῆς Κεφαλονιάς στὰ 1669. Σπούδασε θεολογία καὶ φιλολογία καὶ διέθετε ἀξιοθαύμαστη γλωσσομάθεια, ἤξερε ἐβραϊκά, λατινικά, ἰταλικά, καὶ γερμανικά. Σπούδασε στὴ Βενετία, ὅπου νεώτατος, εἴκοσι ἐτῶν ἔγινε καθηγητῆς τῆς Σχολῆς τῆς καὶ ἱεροκῆρυκας στὸν ἅγιο Γεώργιο, ὅπου σαγήνευε μὲ τὰ κηρύγματά του.

Ἀργότερα πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη -εἶχε ἤδη χειροτονηθῆ διάκονος καὶ πρεσβύτερος- καὶ ὅπως λέει ὁ Α. Μαζαράκης:

«Ἐπὶ ἕξ ἔτη ὁ Μηνιάτης ἐφώτιζεν ἐκεῖ ὡς διδάσκαλος τὴν φιλόμουσον νεολαίαν διὰ τῶν ἐκτεταμένων του γνώσεων».

Ἀργότερα κατέβηκε στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ἔγινε ἐπίσκοπος Κερκίνης καὶ Καλαβρύτων. Μετὰ τρία χρόνια, σὲ ἡλικία 45 χρόνων, πέθανε, στὰ 1714.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ποὺ ἀναγνωρίζοταν «ὡς ὁ

πρύτανις τῶν διανοουμένων ἀνθρώπων» τῆς ἐποχῆς του (1716–1806) ἦταν μιὰ πολύπλευρη προσωπικότητα. *«Υπήρξε βαθυστόχαστος θεολόγος, συναρπαστικὸς ἱεροκῆρυξ, ἐπιφανὴς σοφός, ἐξαιρετὸς φυσικομαθηματικός, πρωτότυπος καὶ πολυγραφότατος συγγραφεύς».* Ἐγραφε πολλὰ ἔργα ποικίλου περιεχομένου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρουμε μόνο τὰ θεολογικά: «Θεολογικὸν» καὶ «Φιλόθεος Ἀδολεσχία».

Συγχρόνως ἦταν καὶ μεγάλος παιδαγωγός, τοῦτο ἰδιαίτερα μᾶς ἐνδιαφέρει. Δίδαξε καὶ διηύθυνε πολλὰ σχολεῖα στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς. Δίδαξε στὰ Γιάννενα, στὰ Ἀμπελάκια, στὴν Κοζάνη. Ἀργότερα ὁ πατριάρχης Κύριλλος τοῦ ἀνέθεσε τὴ διεύθυνση τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς στὸν Ἅγιον Ὅρος. Στὶς μέρες του τούτη ἡ Σχολὴ ἀναδείχθηκε φάρος λαμπρός.

Ὅταν, μετὰ ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια, βρέθηκε στὴ Ρωσία, ἀναδείχθηκε ἀρχιεπίσκοπος Σλαβηνίου καὶ Χερσῶνος. Σὲ βαθειὰ γηρατειὰ πέθανε ὁ φωτεινὸς παιδαγωγός, ὁ ἀναγεννητῆς τοῦ Γένους.

Ὁ ἱερομόναχος Ἀθανάσιος Πάριος (1722–1813), μετὰ τὰ κοινὰ γράμματα, ποὺ ἔμαθε στὴν πατρίδα του τὴν Πάρο, μορφώθηκε στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή. Ἐγινε κῆρυκας καὶ παιδαγωγός. Δίδαξε θεολογία, ρητορική, λογική καὶ μεταφυσική στὶς Σχολές τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Μεσολογγίου, τῆς Χίου καὶ στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή. Τὰ σχολεῖα, στὰ ὁποῖα δίδαξε, ἀναδείχθηκαν ἀξιόλογα κέντρα γραμμάτων. Πολλοὶ μαθητές, ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἔτρεχαν σ' αὐτὰ γιὰ νὰ ἀκούσουν τὸν σοφὸ κληρικό. Καὶ πολλοὶ μαθητές του διέπρεψαν ἀργότερα ὡς δάσκαλοι.

Ὁ Ἀθανάσιος Πάριος ἀνέπτυξε καὶ πλούσια συγγραφικὴ δράση. Δημοσίευσε ἐξήντα βιβλία μὲ ποικίλο περιεχόμενο: δογματικά, ἀπολογητικά, λειτουργικά, μᾶς ἀφῆσε ἀκόμα ὁμιλίες, λόγους, ἐπιστολές.

Σημειώνει ἐπιγραμματικὰ ἕνας μελετητῆς του: *«Ἀπὸ*

τὴν μελέτην τῶν ἔργων του γίνεται φανερόν εἰς ὅλους, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Πάριος ἦτο ἐξαιρετός θεολόγος, ἐμπνευσμένος παιδαγωγός καὶ θαρραλέος ἀγωνιστὴς καὶ ἀπολογητὴς τῆς πίστεως».

Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας γεννήθηκε στὰ Γιάννενα τὸ 1767. Μετὰ τὶς σπουδές του ἀφοσιώθηκε στὴ διδασκαλία καὶ στὴ συγγραφή. Κέντρο τῆς δράσεώς του ἦταν τὰ Γιάννενα. Ἔδρασε στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου εἰκοσιπέντε χρόνια. Διηύθυνε καὶ δίδασκε στὴν Καπλάνειο Σχολή. «Διέθετε μεγάλην διοικητικὴν ἰκανότητα, εὐροῖαν λόγου, δύναμιν πειθοῦς». «Ἡ διδασκαλία του ἐπειθε καὶ συνήρπαζε. Ὡς ἄλλος Ὠριγένης ἀνέθετε τὸ τμήμα τῶν ἀρχαρίων εἰς διδασκάλους, ποὺ ἦσαν ἄλλοτε μαθηταὶ του, αὐτὸς δὲ ἐδίδασκε ἀνώτερα μαθήματα ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας καὶ φυσικῆς πειραματικῆς εἰς τοὺς προχωρημένους μαθητάς. Ἡ φήμη του ἦτο μεγάλη. Οἱ γυιοὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ παρακολουθοῦσαν τὰ πειράματα φυσικῆς ποὺ ἐκτελοῦσε καὶ ἐθέλγοντο ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν του. Ὁ Ἀλῆς τὸν ἐκτιμοῦσε καὶ τὸν χρησιμοποιοῦσε εἰς διαφόρους θέσεις».

Μὰ πάνω ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἦταν ὁ δάσκαλος, ποὺ ἐνέπνεε στοὺς σπουδαστές του πίστη καὶ ἀγάπη στὴ δούλη πατρίδα. Ἐνας ἀκροατὴς του ἔγραφε χαρακτηριστικὰ γι' αὐτόν:

«Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ἐκτὸς τῆς πολυμαθείας, εἶχε προσέτι ἐν τῇ καρδίᾳ του τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ. Φιλόσοφος ἐνθουσιώδης, δὲν ἐδίδασκε τὰ γράμματα πρὸς διάδοσιν μόνον γνώσεων ὠφελίμων, ἀλλὰ καὶ πρὸς δημιουργίαν πολιτῶν γενναιοφρόνων».

Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του τὰ πέρασε στὴν Κέρκυρα, ὅπου καὶ πέθανε στὰ 1829.

Γιὰ ὅλους τοὺς μεγάλους δασκάλους, μὰ ἐδῶ γιὰ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα, τιμητικὸς εἶναι ὁ τίτλος, ποὺ τοῦ ἔδω-

σε ὁ ἀκροατὴς του, ὅταν λέη: «Δὲν ἐδίδασκε τὰ γράμματα πρὸς διάδοσιν μόνον γνώσεων ὠφελίμων, ἀλλὰ καὶ πρὸς δημιουργίαν πολιτῶν γενναιοφρόνων». Τοῦτος εἶναι ὁ ἀληθινὸς δάσκαλος!

Ὁ ἱεροδιάκονος Νεόφυτος Βάμβας, ποὺ γεννήθηκε στὰ 1770, ἔδρασε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Ἐζησε καὶ μετὰ τὴν Ἐθνεγεροσία καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδος, καὶ ἔγινε καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας, ποὺ τότε πρωτοἰδρύθηκε.

Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἐκπαιδευτικὴ του δράση στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς. Ἡ πλούσια παιδευτικὴ του παρουσία σημειώθηκε στὴ Σχολὴ τῆς Χίου.

Ἐκεῖ ἀρκετὰ χρόνια δίδαξε, ἐφτιαξε τυπογραφεῖο στὴ Σχολή, πρωτοστάτησε στὴν ἀνέγερση δημόσιας βιβλιοθήκης...

Πέθανε στὰ 1855 καὶ τοῦ ἀπονεμήθηκαν «τιμαὶ εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς μεγάλας πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους».

Ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ποὺ γεννήθηκε στὰ 1777 καὶ μορφώθηκε κοντὰ σὲ γνωστοὺς δασκάλους τῶν χρόνων ἐκείνων, «ἀνεδείχθη, ὅπως γράφει ὁ Ἄν. Γούδας, ἐκ τῶν φιλοπονεστέρων λογίων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, κατατρίψας τὸν βίον εἰς εὐεργεσίαν τῆς πατρίδος διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς συγγραφῆς, οὔτε κόπων οὔτε δαπανῶν, οὔδὲ τῆς ὑγείας αὐτοῦ φειδόμενος».

Ἐδῶ μένουμε στὸ διδακτικὸ του ἔργο. Δίδαξε στὴ γενέτειρά του Λάρισα, στὴν Τσαρίτσανη, στὰ Ἀμπελάκια, μὰ περισσότερο στὴ Σμύρνη. Στὴν ἱστορικὴ πόλη τῆς Σμύρνης δίδαξε φιλολογία, ἠθικὴ, μαθηματικά, φυσικὴ καὶ γεωγραφία. Ἦταν τόσο ἐντατικὴ καὶ ἀποδοτικὴ ἡ ἐργασία του στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς ἐφήβους, ὥστε στὶς πρώτες

Ὁ Νεόφυτος Βάμβας

δημόσιες εξετάσεις που ὀργάνωσε πήγαν πολλοὶ Σμυρναῖοι. «Ἄπαντες κατευχαριστήθησαν ἐκ τε τοῦ ζήλου τῶν διδασκάλων καὶ ἐκ τῆς ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν».

Ἄργότερα ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας ἀνέλαβε, κατόπιν ἐπιμονῆς τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου ΣΤ', τὴ διεύθυνση τῆς Μεγάλης Σχολῆς τοῦ Γένους στὴν Πόλη.

Σὰν δάσκαλος ὁ Κούμας ἦταν ἀπαράμιλλος. Στὴ διδασκαλία του ἦταν συναρπαστικός. Συγχρόνως ἦταν καὶ πολὺ ὀργανωτικός. Καθιέρωσε στὴ Σμύρνη βραβεῖα καὶ βιβλίο τιμῆς, ὅπου γράφονταν τὰ ὀνόματα τῶν μαθητῶν, ποὺ ἀρίστευαν. Ἔτσι κέντριζε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν καὶ δημιουργοῦσε εὐγενικὴ ἄμιλλα μεταξύ τους.

Δίκαια οἱ μελετητὲς του τὸν θεωροῦν «ἐναν ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους λογίους καὶ δασκάλους τῶν ἀμέσως προεπαναστατικῶν χρόνων», καὶ ὅτι «πρόκειται γιὰ ἄνθρωπο ποὺ ἀσχολήθηκε συστηματικά, ὅσο ἐλάχιστοι στὴν ἐποχὴ του, μὲ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο». Καὶ τὸ ἔκανε τὸ ἐκπαιδευτικὸ του ἔργο μὲ βαθειὰ πίστη στὸν Θεὸ καὶ μὲ ἀγάπη στὴ «δούλη» πατρίδα.

Ἄργότερα βρέθηκε στὴ Γερμανία, ὅπου λόγιοι καὶ καθηγητὲς τὸν ἐκτίμησαν πολὺ, τὸν ἀνακήρυξαν διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας καὶ τὸν ἔκαναν μέλος τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ Μονάχου. Πέθανε στὰ 1836.

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἐξ Οἰκονόμων γεννήθηκε στὰ 1780 καὶ ἀναδείχθηκε «εὐκλεέστατος παιδευτὴς, μεγαλόφωνος τῆς Ὁρθοδοξίας κήρυξ, θεολόγος καὶ φιλόλογος, πανηγυριστὴς τῶν μαρτύρων καὶ ἡρώων τῆς ἀνεξαρτησίας... τῆς νεότητος ἢ παιδαγωγία, τὸ λαμπρὸν κόσμημα καὶ μέγα καύχημα τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους».

Ἐδῶ ὅμως τοῦ Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου, οὔτε τὸ κηρυκτικὸ του ἔργο θὰ παρουσιάσουμε, οὔτε θὰ μιλήσουμε

για τὰ εικοσιδύο ἐκκλησιαστικά του συγγράμματα, τὰ ἑπτὰ φιλολογικά, τοὺς πολλοὺς του λόγους καὶ τὶς ἐπιστολές του. Θὰ ἀναφερθοῦμε μόνο στὴ διδακτικὴ του προσφορά. Καὶ ἡ διδακτικὴ του προσφορά ἦταν πλουσιόκαρπη, ὅταν ὑπηρέτησε στὴ Σμύρνη σὰν δάσκαλος καὶ διευθυντὴς στὸ Φιλολογικὸ τῆς Γυμνάσιο.

Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ ἄλλους δασκάλους, ποὺ δὲν εἶναι τόσο γνωστοί, ὅσο αὐτοὶ ποὺ παρουσιάσαμε. Καὶ πρέπει νὰ σκιαγραφήσουμε κι αὐτοὺς μὲ ἀδρὲς πινελιές, γιατί πολὺ βοήθησαν στὴν παιδευτικὴ ἀναγέννηση τοῦ Γένους. Προσέφεραν πολλὰ, χωρὶς νὰ φθάνη ἡ προσφορά τους τὴν προσφορά τῶν μεγάλων δασκάλων. Μὰ τοῦτο δὲν ἔχει σημασία. Στὸν πνευματικὸ τομέα δὲν μετριῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν ποσότητα. Μὲ τὸ ζῆλο, τὴν ἀνιδιοτέλεια, τὴ θυσία ὑπολογίζονται. Καὶ αὐτοὶ ποὺ θὰ παρουσιάσουμε τώρα, τὰ εἶχαν καὶ τὰ κατέθεσαν ὅλα αὐτὰ στὸ βωμὸ τῆς παιδείας.

Λαμπρὴ μορφὴ κληρικοῦ - δασκάλου ἦταν ὁ Νικηφόρος ὁ Χαρτοφύλαξ. Τὰ πρῶτα γράμματα τὰ ἔμαθε στὴν πατρίδα του τὴν Κρήτη, καὶ κατόπιν σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, στὴν Ἰταλία, καὶ στὰ 1579 τὸν βρίσκουμε ἱερομόναχο στὴ Μονὴ Θεολόγου στὴν Πάτμο. Ἄργότερα γίνεται ἡγούμενος τῆς Μονῆς.

Δύο σημεῖα ἀπὸ τὴν πολυποίκιλη δράση του θὰ τονίσουμε:

Τὸ ἓνα εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους ἀντιγραφεῖς χειρογράφων τῆς Μονῆς γιὰ τὴν περίφημη Βατικανὴ Βιβλιοθήκη. Καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ ἔκανε μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι μετέδιδε τὸ φῶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων.

Τὸ κυριότερο ὅμως ἔργο του ἦταν ἡ ἴδρυση Σχολῆς μέσα στὸ Μοναστήρι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ἡ ὁποία στάθηκε πρόδρομος τῆς γνωστῆς Πατμιάδος Σχολῆς. Ἰκανοποιών-

τας τὸν πόθο του νὰ μεταδώσῃ τὴ γνώση καὶ νὰ φωτίσῃ τοὺς νέους τῆς ἐποχῆς του, ἴδρυσε τὴ Σχολή, ὅπου δίδαξε τριάντα περίπου χρόνια.

Στὴν ἀρχὴ μαθητὲς εἶχε τοὺς νέους μοναχοὺς, κατόπιν καὶ νέους τῆς Πάτμου. Κι ὅταν ἡ φήμη του βγήκε ἔξω ἀπὸ τὸ νησί, κατέφθασαν στὸ Σχολεῖο του καὶ νέοι ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς σκλαβωμένης πατρίδας, γιὰ νὰ παρακολουθήσουν μαθήματα τοῦ σοφοῦ ἱερομονάχου.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, μὲ τὸ ἦθος καὶ τὴ μόρφωση ποὺ πῆραν ἀπ' αὐτόν, διέπρεψαν σὲ ἀνώτερα καὶ ἀνώτατα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἐκτιμώντας τὴν ἐκκλησιαστικὴ του ἀκτινοβολία, τὴν μόρφωση καὶ τὴν ἀγάπη του στὴ παιδεία, τὸν ἐξέλεξε στὰ 1615 Μητροπολίτη Λαοδικεῖας.

Πολλοὶ γνωστοὶ δάσκαλοι τοῦ Γένους ἔχουν γράψῃ ἐγκώμια καὶ ἐπαίνους γιὰ τὸν Νικηφόρο. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀναφέρουμε μόνο τὸν σοφὸ δάσκαλο Μελέτιο Πηγᾶ, ποὺ σὲ ἐπιστολῇ ποὺ τοῦ ἔστειλε στὰ 1593 τὸν ἀποκαλοῦσε: *«ἄνδρα σε καὶ φίλον ὄντα, καὶ πράττειν καὶ λέγειν εὖ εἰδότα... Ἐβουλόμην οὖν παραγενόμενον εἰς μέσον τινὰ διδάσκειν ἐμέ...»*. Ἦταν ὁ Νικηφόρος ὁ Χαρτοφύλαξ ὁ **«διδάξας καὶ ποιήσας»** χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν γνήσιων ὀρθοδόξων δασκάλων. Γί' αὐτὸ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ θεολόγος, ὁ φιλόσοφος, ὁ δάσκαλος, χαριτολογώντας τοῦ ἔλεγε ὅτι θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του!

Μιὰ ἄλλη μορφὴ, τὸν 18ο αἰῶνα, ἦταν ὁ κληρικὸς Μακάριος Καλογεράς. Ὁ Μακάριος ποὺ καταγόταν ἀπὸ ἐπιφανὴ οἰκογένεια τῆς Πάτμου, διδάχθηκε τὰ πρῶτα γράμματα στὴν πατρίδα του, καὶ ἀκολούθως πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ εὐρύτερη μόρφωση. Στὴν Πόλη φοίτησε στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, καὶ ὅταν τελείωσε τὶς σπουδές του, τὸν πῆρε γιὰ ἀρχιδιάκονό του

ὁ Μητροπολίτης Νικομηδείας, «ὅστις καθορῶν τὰ μεγάλα αὐτοῦ πλεονεκτήματα ἐπειράθη πολλάκις νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὸν θρόνον, ἀλλ' ὁ Μακάριος ταπεινόφρων φύσει, καὶ φίλος τοῦ μονήρους βίου, ἐπιθυμῶν δὲ νὰ ἐργασθῆ τελεσφορώτερον ἐν ἐτέρῳ πεδίῳ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ Γένους, προτιμήσας τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ θρόνου τοῦ μητροπολιτικοῦ τὴν ἐν τῇ ἐσχάτῃ τῆς Πάτμου διατριβήν».

Στὴν περίπτωση τοῦ Καλογερά ἔχουμε λοιπόν, κάτι τὸ σπάνιο, ποὺ ὅμως μᾶς θυμίζει τὶς μεγάλες πατερικὲς μορφές τῆς Ἐκκλησίας μας: τὴ φυγὴ ἀπὸ ἀξιώματα καὶ θέσεις λαμπρὲς καὶ τὴν προσφορὰ στὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα του ἴδρυσε στὸ 1713 Σχολὴ κοντὰ στὸ ἱερὸ Σπήλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ Μακάριος «σοφὸς καὶ πολυμαθὴς, εὐσεβεῖα καὶ ὁσιότητι βίου σεμνυνόμενος», δίδασκε «ἀμισθί». Στὶς ἀρχὲς οἱ μαθητὲς του ἦταν λίγοι, κατὰ τὸ πλεῖστον Πάτμιοι, ἀλλὰ σιγὰ - σιγὰ μὲ τὴ διάδοσιν τῆς φήμης του, αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τους καὶ τέλος ξεπέρασαν τοὺς ἑκατό, ποὺ προέρχονταν σχεδὸν ἀπὸ ὅλες τὶς ἑλληνικὲς περιοχές.

Οἱ πρῶτοι μαθητὲς, ποὺ ἀποφοίτησαν ἀπὸ τὴ Σχολή, στάλθηκαν σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἴδρυσαν Σχολές. Πατριάρχες καὶ ἀρχιερεῖς ζητοῦσαν τοὺς μαθητὲς του γιὰ τὴ διεύθυνση Σχολῶν ποὺ ἰδρύονταν σὲ διάφορες πόλεις τῆς τουρκοκρατούμενης Ἑλλάδος.

Ὁ Μακάριος Καλογεράς, ὅπως γράφει ὁ Μ. Η. Μαλανδράκης, «ἦτο ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεστάτους Ἑλληνας καὶ διδασκάλους τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος, εἰργάσθη διὰ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἔθνους, ἀφιερῶσας εἰς τοῦτο ἅπαντα τὸν βίον του».

Καὶ ὁ Ρῶσος μαθητὴς του Βασίλειος Μπάρσκι πλέκει τὸ ἐγκώμιο τοῦ δασκάλου του καὶ τὸν ἀποκαλεῖ ἐνάρετο, πρᾶο, ἄκακο, φιλόξενο. Καὶ προσθέτει:

«Τίνων δὲ στεφάνων δὲν εἶναι ἀξία ἢ μακαρία αὐτῆ κεφαλῇ καὶ ποῖοι ρητορικοὶ ἐπαινοὶ δὲν ἀρμόζουν τῷ

ἐκλεκτῷ Μακαρίῳ!... Ἀληθῶς πρὸς τὸ ὄνομα αὐτοῦ συμφωνεῖ καὶ ὁ βίος του· Μακάριος τὸ ὄνομα, μακάριος καὶ ὁ βίος αὐτοῦ... Πάντες οἱ Ἕλληνες τάττουσι τὸν Μακάριον ἐν τοῖς σεσωσμένοις, διότι καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ, ὅσα ἐλέη συνῆγε διένεμε τοῖς πένησι, καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ κρυπτῷ, ἢ δὲ νηστεία, ἢ προσευχή, ἢ ἀγρυπνία καὶ ἢ διδασκαλία τῶν θεοπνεύστων διδασκάλων ἦσαν ἢ διηνεκῆς τροφὴ αὐτοῦ. Τοσοῦτον δὲ ἀκτῆμων ἦν, ὥστε μετὰ θάνατον μόνον τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ κατέλιπεν».

Ἐπαινοὶ, ποὺ ἀνεβάζουν ψηλὰ τὸν δάσκαλο καὶ κληρικὸ Μακάριο Καλογερά!

Ὁ Ἰωάννης Πέζαρος γεννήθηκε στὸν Τύρναβο στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα.

Σπούδασε στὴν ὀνομαστὴ Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων κι ἀργότερα στὴν Ἀθωνιάδα Σχολὴ στὸ Ἀγιώνυμο Ὅρος, συστηματικὴ Θεολογία καὶ Μεταφυσική.

Στὰ 1770 διορίσθηκε δάσκαλος στὸ σχολεῖο τῆς Τσαρίτσανης καὶ κατόπιν στὸ Βλαχολίβανο, ὡς τὰ 1782, ὁπότε γύρισε στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, στὸν Τύρναβο. Ἐκεῖ ἀνέλαβε τὴ σχολαρχία καὶ τὴ διδασκαλία στὶς ἀνώτερες τάξεις τοῦ Σχολείου του. Ἀργότερα παντρεύτηκε καὶ χειροτονήθηκε ἱερέας καὶ οἰκονόμος Τυρνάβου.

Γράφει ὁ Γεώργιος Πρίντζιπας στὸ βιβλίο του «Λογάδες τοῦ Γένους ἀγνοημένοι»:

«Ἐγκρατὴς δάσκαλος ὁ Πέζαρος, συγκροτημένος λόγιος, θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μορφωμένους κληρικούς τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων. Σὰν ἱερεὺς ὑπῆρξε μὲ ζῆλο τὸ θυσιαστήριο καὶ τὸν ἄμβωνα, κηρύττοντας τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ. Σὰν δάσκαλος κάθε πρωὶ συναντοῦσε τοὺς μαθητὲς του στὴν ἐκκλησία, ὅπου τελοῦσε τὸν Ὅρθρο καὶ τὴ θεία Λειτουργία. Μετὰ ὅλοι μαζί πήγαιναν στὸ Σχολεῖο. Τὸ μάθημα ἀρχίζε ἀμέσως καὶ συνεχιζόταν, μὲ μικρὴ διακοπὴ γιὰ τὸ μεσημέρι, ἴσαμε τὸ

απόγευμα. Μὲ τὸ σχόλασμα ὅλοι μαζί ξαναπήγαιναν στὴν ἐκκλησία ὅπου ὁ δάσκαλος ἔκανε Ἑσπερινό. Ἔτσι τὴν κάθε μέρα ἀρχίζε καὶ τελείωνε τὴ διδασκαλία του μὲ τὴ λειτουργικὴ πράξη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας».

Ἡ φήμη του τραβοῦσε κοντὰ του πολλοὺς μαθητές, ποὺ δὲν καταλάβαιναν πότε περνοῦσε ἡ ὥρα τοῦ μαθήματος. Τόσο γλαφυρὸς ἦταν!

Κι ἀκόμα τόση ἦταν ἡ φήμη του, ποὺ πολλὲς κωμοπολεις τοῦ πρόσφεραν τὴν διεύθυνση τῶν σχολείων τους, μὲ μεγάλη ἀμοιβή! Κι ὅταν αὐτὸς ἀρνιόταν, προσελάμβαναν ἕναν ἀπὸ τοὺς μαθητές του. Οἱ μαθητές του ἦταν περιζήτητοι δάσκαλοι.

Αὐτὸς ἦταν ὁ φωτισμένος διδάχος Ἰωάννης Πέζαρος!

Ἐνας ἀπὸ τοὺς λίγο γνωστὸς δασκάλους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Νικόλαος Τζερτζούλης, ποὺ ἔζησε κι ἔδρασε τὸν 18ο αἰῶνα.

Γεννήθηκε στὸ Μέτσοβο τῆς Ἡπείρου. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθε στὸ Ἑλληνοσχολεῖο τῆς πατρίδας του. Ἀπὸ νωρὶς φάνηκε ἡ κλίση του κι ἀγάπη του στὰ γράμματα. Ἀφοῦ τέλειωσε τὸ σχολεῖο τοῦ Μετσόβου, πῆγε γιὰ περισσότερες σπουδὲς στὴ φημισμένη Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων καὶ φοίτησε κοντὰ στὸν μεγάλο δάσκαλο Μπαλάνο Βασιλόπουλο. Οἱ γνώσεις του πολλαπλασιάζονταν καὶ μαζί ἡ εὐγνωμοσύνη, ποὺ ἐνιωθε στὸ δάσκαλό του.

Ὅταν τέλειωσε τὴ Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων, πῆγε δάσκαλος στὰ Τρίκαλα, στὰ 1740. Ἐμεινε μιὰ δεκαετία καὶ δούλεψε μ' ὅλη του τὴν καρδιά, γιὰ νὰ προσφέρῃ ὅσα περισσότερα μποροῦσε στοὺς μαθητές του.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἦταν ἡ ἐποχὴ ποὺ γινόταν σημαντικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἴδρυση νέων σχολείων. Σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια βοηθοῦσαν ντόπιοι καὶ Ἕλληνες, ποὺ ζοῦσαν μακριὰ ἀπὸ τὴ σκλαβωμένη τους πατρίδα. Καὶ λόγιοι τῆς ἐποχῆς μετέφεραν τὶς νέες γνώσεις ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Τούτη ἡ πνευματικὴ ἀνθηση παρακίνησε καὶ τὸν Τζερτζούλη νὰ ταξιδέψῃ στὴν Εὐρώπη, νὰ σπουδάσῃ, ὅσες περισσότερες ἐπιστῆμες μποροῦσε, ὅπως συχνὰ γίνονταν τότε, καὶ νὰ μάθῃ τρεῖς γλώσσες.

Μετὰ ἕξη χρόνια, ποὺ γύρισε στὴν Ἑλλάδα, τὸν βρῖσκουμε καθηγητὴ στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, στὴν Κωνσταντινούπολη, κι ἀργότερα στὴν Ἀθωνιάδα Σχολὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος. Καὶ στὸ Ἑλληνοσχολεῖο τοῦ Μετσόβου ἦταν ἀξιόλογη ἡ προσφορὰ του.

Ἦταν πιστὸς Χριστιανὸς καὶ ἀγαποῦσε τοὺς νεομάρτυρες καὶ γι' αὐτὸ ἔγραψε τὴν ἀσματικὴ ἀκολουθία στὸ νεομάρτυρα ἅγιο Νικόλαο ἀπὸ τὸ Μέτσοβο.

Κλείνοντας μιὰ ζωὴ ἀσταμάτητης προσφορᾶς ὁ θάνατος τὸν βρῆκε στὰ 1773, στὸ Ἱάσιο τῆς Ρουμανίας.

Ὁ ἱερομόναχος Θεοφάνης ἀπὸ τὴ Φουρνὰ Εὐρυτανίας ἔζησε καὶ ἔδρασε τὸν 18ο αἰῶνα. Ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου καὶ τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη.

Στὴ Φουρνὰ ἄσκησε τὰ καθήκοντα τοῦ σχολάρχῃ γιὰ τριάντα χρόνια στὴν ἐκεῖ Σχολή. Ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητές. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἀποκαλεῖ τὸν δάσκαλό του «πάσης σοφίας καὶ μαθήσεως μεταλλεῖον». Δὲν ἦταν ὅμως μόνο «μεταλλεῖο» μαθήσεως, ἦταν καὶ πηγὴ πίστεως καὶ εὐλάβειας, καὶ ἀπὸ τὸ «περίσσευμα» τῆς καρδιάς του μετέδιδε στοὺς μαθητές του, στοὺς ὁρεσίβιους Φουρνιώτες, ἐλπίδα στὸ Θεὸ καὶ στοργὴ στὴν Πατρίδα, τριάντα ὀλόκληρα χρόνια.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς Δανιὴλ πρὶν γίνει Ἐπίσκοπος, ἦταν ἐγκατεστημένος στὰ Λαγκάδια. Ἐκεῖ ὁ φωτισμένος αὐτὸς κληρικὸς ἴδρυσε σχολεῖο καὶ δίδασκε ὁ ἴδιος.

Ἀργότερα, στὰ 1814, ἐξελέγη ἐπίσκοπος καὶ στὴ διάρ-

κεια τῆς ἑλληνικῆς Ἐθνεγεροσύας, συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὡς Μητροπολίτης τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ μὲ ἄλλους ρίχτηκε στὶς φυλακὲς τῆς. Ὑπέφεραν πολλὰ οἱ Ἀρχιερεῖς σ' ἐκεῖνα τὰ μπουντρούμια... Ὁ ἐπίσκοπος Δανιήλ, ὁμως, ἐπέζησε, ἔδρασε στὸν ἀγῶνα καὶ πέθανε στὰ 1831.

Ὡστόσο ἐδῶ τὸν παρουσιάσαμε, γιατί ἦταν θερμὸς δάσκαλος, πὺ μετέδιδε πίστη καὶ γνώση. Καὶ τότε ἦταν τοῦτα πολὺ ἀπαραίτητα καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ πὺ ζοῦσαν στὰ Λαγκαδία.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, φλογερὸς κληρικὸς, πρωτεργάτης στὴν Ἐθνεγεροσύα τοῦ Εἰκοσιένα, ὑπῆρξε, γιὰ ἓνα διάστημα καὶ δάσκαλος.

Πρὶν γίνεῖ ἐπίσκοπος, ἡ ἱστορία ἀναφέρει, ὅτι δίδασκε σὲ σχολὲς τῆς Πελοποννήσου. Καὶ συγκεκριμένα στὰ Σχολεῖα τῶν Δολιανῶν, τῆς Κορώνης, τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τῆς Δημητσάνας. Νά, ἓνας ἀκόμα Ἐπίσκοπος πὺ ἡ ζωὴ του ἀρχισε ἀπὸ τὴν ἔδρα. Χρόνια δίδαξε σὲ τόσα σχολεῖα «Χριστὸ καὶ Ἑλλάδα» καὶ «γαλούχησε» μὲ τὰ νάματα τῆς θείας ἀλήθειας ἑκατοντάδες παιδιὰ!

Κι ἐρχόμαστε στοὺς ἀφανεῖς δασκάλους, πὺ ἴσως μόνο τὸ ὄνομά τους ἀναφέρεται, καὶ σὲ ὄλους ἐκείνους, πὺ οὔτε τὸ ὄνομά τους γνωρίζουμε. Οὔτε οἱ εἰδικὲς ἔρευνες τοὺς ἔχουν φέρει στὸ φῶς, οὔτε ἴσως καὶ στὸ μέλλον νὰ μάθουμε τὰ ὀνόματά τους.

Γι' αὐτοὺς τοὺς ἀγνωστους δασκάλους πὺ ἦταν διασκορπισμένοι σὲ ὅλη τὴν τουρκοκρατούμενη ἑλληνικὴ γῆ, τώρα ὁ λόγος.

Στρατιὰ ὀλόκληρη ἀποτελοῦσαν οἱ ἀνώνυμοι αὐτοὶ παιδαγωγοί, ἄλλοι μικρῆς μορφώσεως καὶ ἄλλοι ἐκπαιδευμένοι στὶς μεγάλες Σχολές, πὺ τότε λειτουργοῦσαν. Εἶναι πράγματι καταπληκτικὸ πῶς κατόρθωσαν στοὺς

ζοφεροὺς ἐκείνους αἰῶνες, οἱ ἀφανεῖς αὐτοὶ δάσκαλοι, κοντὰ στοὺς μεγάλους δασκάλους τοῦ Γένους, νὰ διασώζουσαν τὸ φῶς τῆς παιδείας.

Κι ἐργάζονταν, συχνά, κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθῆκες. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς, στὰ χρόνια τῆς δουλειᾶς, δὲν ὑπέφεραν μόνο ἀπὸ τὴ σκλαβιά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ στερήσεις καὶ ἀπὸ φτώχεια. Μάθαιναν τὰ «κολυβογράμματα» στὰ παιδιὰ, μὰ αὐτοὶ στεροῦνταν καὶ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα.

Στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα ἓνας ξένος, ὁ Στέφανος Γερλάχος (Gerlach), εἶδε τὸ δάσκαλο Μανουὴλ Μαλαξό, τότε γέροντα καὶ φτωχό, νὰ διδάσκη τὰ ἑλληνόπουλα μέσα σ' ἓνα μικρὸ καὶ ἄθλιο δωμάτιο. Στους τοίχους τῆς ὑποτυπῶδους ἐκείνης αἴθουσας κρέμονταν ξερὰ ψάρια (τσιροί). Μ' αὐτὰ ζοῦσε ὁ Μανουὴλ Μαλαξός, πὺ τὰ εἰσοδήματά του ἦταν πενιχρά: Ὁ,τι ἔβγαζε ἦταν ἀπὸ τὴν ἀντιγραφή χειρογράφων. Ὁμως ὁ Μαλαξὸς μᾶς ἄφησε ἀξιόλογα συγγράμματα καὶ ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητές, πὺ ἔγιναν κι αὐτοὶ δάσκαλοι ἐκεῖνα τὰ σκληρὰ χρόνια.

Ἐπειδὴ εἶπαμε γιὰ ἀντιγραφή χειρογράφων ἄς τονίσουμε ὅτι πολλοὶ δάσκαλοι διαφόρων σχολείων, ὅταν δὲν εἶχαν βιβλία γιὰ τοὺς μαθητές τους -μάλιστα τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς τουρκοκρατίας- ἀντέγραφαν ἀποσπάσματα ἀπὸ διάφορα κείμενα καὶ τοὺς τὰ ἔδιναν. Τέτοια «χειρόγραφα ἀπανθίσματα» βρίσκονται σήμερα σὲ βιβλιοθήκες καὶ ἀρχεῖα.

Γι' αὐτοὺς τοὺς ἀφανεῖς καὶ συχνὰ ἀγνωστους δασκάλους, ἡ ἱστορία τονίζει:

«Υποτυπῶδη σχολεῖα ἐλειτούργουν εἰς πᾶσαν μικρὰν καὶ πτωχὴν κοινότητα, ὡσάκις ἦτο δυνατόν νὰ εὔρεθῆ ἱερεὺς ἢ μοναχὸς ἢ ἀναγνώστης ἢ ἄλλος τις, δυνάμενος νὰ διδάξῃ ἔστω καὶ στοιχειῶδη τινὰ κολυβογράμματα, ἀλλὰ κυρίως ἱκανὸς νὰ ἐμπνέῃ καὶ ἐνθουσιάζῃ τοὺς διψῶντας ἐλευθερίαν Ἑλληνας. Τί σημασίαν ἔχει, ἐὰν οἱ διδάσκαλοι οὔτοι, πλην τῆς Ὀκτωήχου καὶ τοῦ Ψαλτηρίου οὐδὲν ἄλλο ἐγίνωσκον; Ἐκεῖνοι οἱ ἱερεῖς καὶ διδά-

σκαλοι, εύρισκοντες εις τὸ βάθος τῆς ψυχῆς των δύναμιν παλαιῶν προφητῶν, ἐνέπνεον, ἐνεθουσίαζον καὶ ἐφρόντιζον τοὺς μαθητὰς των, εἴτε νέοι ἦσαν οὗτοι, εἴτε ἄνδρες, διηγούμενοι εἰς αὐτοὺς ὅσα, ἔστω καὶ συγκεχυμένα, ἐγγίνωσκον περὶ τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ τῶν κατορθωμάτων των, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς Ἀλώσεως, καὶ ἰδιαίτερος περὶ τοῦ τελευταίου ἡρωικοῦ αυτοκράτορος, τοῦ μέλλοντος νὰ ἀφυπνισθῆ, ὅταν ἐπιστῆ ἡ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους, ὅτε καὶ θὰ συνεχισθῆ ἡ διακοπεῖσα θεία Λειτουργία εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν. Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἀπεκάλυπτον εἰς αὐτοὺς τὴν βαθυτέραν ἐννοιαν τῶν δύο ἱερωτάτων ὀνομάτων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἐλευθερίας, καὶ ἐξώρκιζον αὐτοὺς εἰς ἄμυναν κατὰ παντός ἀλλοδόξου καὶ ἀλλοφύλου καὶ εἰς πᾶσαν θυσίαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος».

Ἄλλ' ἄς γυρίσουμε στὴν κατάσταση καὶ στὶς τόσες ἀνάγκες, πού ἀντιμετώπιζαν πολλοὶ παιδαγωγοὶ ἐκεῖνα τὰ χρόνια, μὰ περισσότερο οἱ δάσκαλοι τῶν χωριῶν καὶ τῶν συνοικισμῶν. Καὶ ἄς τονίσουμε πόσο θερμὴ ἦταν ἡ ὑποστήριξη καὶ βοήθεια τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων κοινωνικῶν φορέων.

Συχνὰ συναντᾶει κανεὶς γράμματα Πατριαρχῶν, ἐπισκόπων, ἡγουμένων Μονῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν, πού πρόσφεραν συχνὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὑστέρημά τους χρήματα γιὰ τὸν μισθὸ τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα δασκάλου. Καὶ σπίτια ἐκτιζαν κοντὰ στὸ σχολεῖο γιὰ κατοικία τοῦ δασκάλου. Κι ὅπου δὲν ὑπῆρχε μιὰ τέτοια δυνατότητα, ὁ δάσκαλος ἔμενε στὸ σπῆτι τοῦ ἱερέα ἢ στὸν ξενῶνα τοῦ κοντινοῦ μοναστηριοῦ, ὅταν τὸ σχολεῖο δὲν λειτουργοῦσε μέσα στὸ μοναστήρι. Καὶ στὶς περιπτώσεις πού τὸ σχολεῖο ἦταν ἐγκατεστημένο στὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας του ἢ στὰ κελλιά του, εἶχε κάθε συμπαράσταση ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς.

Νὰ καὶ ἓνα γεγονός, πού δείχνει τὴ στοργὴ τοῦ Πατριάρχη.

Στὸ σιγίλλιο πού ἔστειλε ὁ Πατριάρχης Κύριλλος στὰ 1813 γιὰ τὸ Σχολεῖο τῆς Μεθύμνης, ἔγραφε ἀνάμεσα στ' ἄλλα στὸ Μητροπολίτη τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης καὶ τοῦτα πού ἀφοροῦσαν τὸν δάσκαλο. Τοῦ ἔλεγε νὰ ἔχη τὸ δάσκαλο «ὁμοτράπεζον ἢ νὰ χορηγῆ αὐτῷ τὴν τροφήν». Καὶ δικαιολογοῦσε τὴν περιποίηση αὐτῆ στὸ δάσκαλο μὲ τοῦτα τὰ λόγια: Ἔτσι ὁ δάσκαλος θὰ γίνῃ πιὸ φιλότιμος στὸ ἔργο του.

Ἀληθινά, τί πατρικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πατριάρχη γιὰ τὸ δάσκαλο τῆς Μεθύμνης, πού τότε ἦταν ἓνα χωριὸ καὶ ὁ δάσκαλος τόσες καὶ τόσες δυσκολίες θὰ ἀντιμετώπιζε!

Ἄς πούμε ἀκόμα ὅτι συχνὰ καὶ ἔμποροι καὶ συντεχνίες καὶ Ἕλληνες πού ζοῦσαν στὴν τουρκοκρατούμενη Πατρίδα, καὶ Ἕλληνες τῆς διασποράς, πού ἐγκατεστημένοι στὰ μεγάλα κέντρα τῆς Εὐρώπης, ἔστειλαν μικρότερα ἢ μεγαλύτερα ποσὰ γιὰ τὸ μισθὸ κάποιου δασκάλου.

Ἄς τονίσουμε καὶ τὴ συμπαράσταση τοῦ λαοῦ, στὸν διορισμὸ ἐνὸς καλοῦ δασκάλου ἢ στὸ νὰ κρατήσουν κοντὰ τους τὸν καλὸ τους δάσκαλο. Μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς κοινότητος ἢ καὶ μὲ τὸ δίσκο, πού ἔβγαине στὴν ἐκκλησία, μάζευαν τὰ ἀπαραίτητα ποσὰ γιὰ τὴ μισθοδοσία του.

Μὲ τὴν προστασία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν συμπαράσταση καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐκπαίδευση, πού ἐπαιρναν στὶς μεγάλες Σχολές, πολλοὶ δάσκαλοι -ἀριθμὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ καθορίσῃ- παρουσίαζαν μιὰ ἀξίολογη πνευματικὴ προσωπικότητα.

Θυσιάζονταν πάνω στὸ καθῆκον. Κοπίαζαν καὶ μοχθοῦσαν γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ σχολείου τους. Μερικὲς φορές μόνοι τους τὸ ἐπισκεύαζαν, ἄλλοτε, μαζὶ μὲ τὴν ἐφορεία τοῦ σχολείου ζητοῦσαν, ἐδῶ κι ἐκεῖ, πόρους γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἔργου τους. Καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα μοχθοῦσαν

νά μεταδώσουν τις λίγες τους, ίσως, γνώσεις στα «μαθητούδια» τους και νά τους έμπνεύσουν την αγάπη στη σκλαβωμένη πατρίδα και νά τους τονώσουν τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας.

Ἄναφέρουμε ἓνα περιστατικό, πού φανερώνει τὴν ἀνιδιοτέλεια, πού εἶχαν πολλοὶ δάσκαλοι τότε.

Στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα στὴ σχολὴ τῆς Δημητσάνας δίδασκε ὁ δάσκαλος Ἀγάπιος Παπαδόπουλος ἢ Παπαντωνόπουλος (ὁ νεώτερος, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ γνωστὸ Δάσκαλο τοῦ Γένους Ἀγάπιο Λεονάρδο). Μαθητῆς του ὑπῆρξε ὁ κατόπιν ἐπίσκοπος Π. Πατρῶν Γερμανός, ὄνομα στὸ ὁποῖο θὰ γονατίζη ἡ Ἑλλάδα ὅσο θὰ ζῆ.

Μιά μέρα ὁ Ἐπίσκοπος Γερμανός ἔστειλε στὸ δάσκαλό του, τὸν Ἀγάπιο, ἓνα δῶρο: δυὸ σακκιά τρόφιμα.

Ὁ ἀγωγιάτης, σὰν ἔφθασε στὴ Δημητσάνα καὶ βρῆκε τὸν Ἀγάπιο, τοῦ εἶπε:

- Σὲ προσκυνῶ κύρ - Δάσκαλε. Σοῦ φέρνω τὰ σεβάσματα τοῦ Δεσπότη τῆς Πάτρας μαζί καὶ τὸ πεσκέσι. Κι ἔδειξε τὸ φόρτωμα.

- Καὶ τί εἶναι μέσα στὰ σακκιά;

- Καφὲς καὶ ζάχαρη στὴν ἀφεντιά σου ἀπὸ τὸν Πανιερώτατο.

- Νὰ τὰ πᾶς ὅπως τᾶφερές πίσω καὶ νὰ τοῦ πῆς: γιὰ ἓναν ἀσκητὴ μιὰ ὀκτὰ καφὲς φτάνει γιὰ ὅλο τὸ χρόνο! Ἐγὼ δὲν ἐδίδαξα γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἐδίδαξα γιὰ τὴν Πατρίδα!

Σὰν γύρισε πίσω στὴν Πάτρα ὁ ἀγωγιάτης κι ἀνέφερε τὸ γεγονός στὸν Ἐπίσκοπο, αὐτὸς στενοχωρήθηκε.

Ναί, ἦταν κάπως σκληρὰ τὰ λόγια τοῦ δασκάλου Ἀγάπιου, φανέρωναν ὅμως, μεγαλεῖο ψυχῆς. Τὸ μεγαλεῖο τῶν καὶ τῶν φλογερῶν δασκάλων στὰ χρόνια τῆς μακραίωνης δουλείας!

Μιά καὶ ἀναφέραμε τὴ στάση τοῦ δασκάλου στὰ δωρήματα τοῦ μαθητῆ του, ἃς ἀναφερθοῦμε στὴ στάση τῶν πολλῶν ἀπέναντι στοὺς δασκάλους τους. Ὅπως συμβαί-

νη συχνά, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τους, γρήγορα ἢ ἀργότερα ξεχνοῦσαν τί χρωστοῦσαν στὸν παιδαγωγό τους. Ὑπῆρχαν ὅμως, καὶ τότε ἄλλοι, πού ὤριμοι πιά, ἐκφράζονταν μὲ εὐγνωμοσύνη στοὺς παιδαγωγούς τους. Μὲ σεβασμὸ πρόφεραν τὸ ὄνομά τους. Ἐλεγαν ὅτι πολλὰ τοὺς χρωστοῦσαν.

Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Πολυζῶης Κοντός, πού ἔγραφε στὸν πρόλογο ἐνὸς βιβλίου του καὶ τοῦτα τὰ λόγια, ἀπευθυνόμενος στὸν κάθε ἀναγνώστη τοῦ ἔργου του:

«Ἐνθυμήσου, ἀγαπητέ, τὴν ψυχικὴν τροφήν, ὅπου μᾶς ἐδίδον οἱ Διδάσκαλοι τῶν ἀπλῶν σχολείων εἰς τὴν πρώτην μας τρυφεράν ἡλικίαν, διὰ νὰ μᾶς καλλιεργήσωσι τὸ ἀνίδεον πνεῦμα, διδάσκοντές μας ἐκεῖνο τὸ χειρόγραφον Ἑλεῖν Βήτα, τὸν Προοιμιᾶκὸν Ψαλμόν, τὴν Ὀκτώηχον, καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν Ψαλτήριον βιβλία ὄντως ἅγια καὶ θεολογικά, εἰς ὠραίαν φράσιν ἑλληνικὴν».

Ὁμορφα λόγια, πού πολλοὶ θὰ τὰ εἶπαν, μὲ δικά τους λόγια, γιὰ τοὺς δικούς τους δασκάλους!

Στὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν τὸ κῦμα τοῦ «διαφωτισμοῦ» ἔφθανε καὶ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ὅταν τὰ μηνύματα τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, μηνύματα ἀθεϊσμοῦ, ἀκούγονταν καὶ στὸν τόπο μας, τότε ἓνα ποσοστὸ τῶν δασκάλων παρουσίασαν κάποια παρέκκλιση.

Σημειώνει ὁ Μανουὴλ Γεδεών:

«Νέοι διδάσκαλοι κατεξανίσταντο κατὰ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας τῶν παλαιῶν, ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν «καλῶν γραμματικῶν»... καταδιώκοντες τοὺς γηραιότερους διδασκάλους, οἵτινες ἐνόμιζον ἑλλιπὲς τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας ἂν μὴ διεπλάττετο ἡ καρδιά, ἐθεώρουν ἀχρηστον μέλος τῆς κοινωνίας τὸν ἀναπτύσσοντα τὸν νοῦν ἐν τοῖς σχολείοις, ἀλλ' ἀσεβῆ μένοντα καὶ πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς γονεῖς καὶ πρὸς φίλους».

Κι ἄλλοι, αὐτόπτες τῶν χρόνων ἐκείνων, εἶπαν ὅτι τότε κάπως παραμελήθηκε ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ μερικοὶ πρόσεχαν μόνο τὶς διδασκαλίες τῶν νέων ἐπιστημῶν, «*ἄφηναν τὴν πάτριον παράδοσιν*» καὶ θαμπώνονταν «*ἐκ τῆς ἐσπερίας αἴγλης*» καὶ ἤθελαν νὰ γκρεμίσουν τὸ πνευματικὸ οἰκοδόμημα αἰώνων. Ἀκόμα δὲν ἔδιναν τὴν προσοχὴ πού ἔπρεπε στὴ μόρφωση καλῶν δασκάλων. Ἐνῶ παρασύρονταν ἀπὸ τὰ ἀπατηλὰ συνθήματα τῶν ἄρνητῶν, καὶ μάλιστα τοῦ Βολταίρου, πού μὲ τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἄρνηση πού σκορπούσε μὲ τὰ συγγράμματά του κλόνιζε ψυχὲς καὶ δημιουργοῦσε ἐρωτηματικὰ γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, τὴν θεανδρικότητα τοῦ Κυρίου, τὴν αἰώνια ζωὴ καὶ τόσα ἄλλα.

Καὶ αὐτὰ, τὰ μετέδιδαν στοὺς μαθητὲς τους, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Κωνσταντινουπολίτη Ἀλέξανδρου Κάλφογλου:

«Καὶ στὴν Πόλιν πολλοὶ νέοι ἄρχισαν νὰ φωτισθοῦν,
ἀπὸ Γάλλους ἀθεΐας λίμπερα νὰ διδαχθοῦν.

Καταλύουν παρρησία, κρέας τρῶν ἀραδικῶς,
«Ἀδικία, ἀσελγεία, λέγουν, νόμος φυσικὸς».

Λόγος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ κανῶν εἶν' ὄχληρός,
εἰς ἐκείνους πού φωτίζουν φλόγες γαλλικοῦ πυρός.

Νέοι γίνονται τῆς μόδας καὶ φιλόσοφοι εὐθύς,
ἐναρέτους διδασκάλους ἀποδείχνουν ἀμαθεῖς·

Μιραμπώ, Ρουσώ, Βολταίρου ἐγκωχῶνται μαθηταί,
ἂν καὶ δὲν τοὺς ἐννοοῦσιν, οὐτ' ἀνέγνωσαν ποτέ.

Οἱ δασκάλ' οἱ φραντζέζοι μὲ τοιοῦτους μαθητὰς
ἔλκουσιν ὅλους τοὺς νέους καὶ τοὺς κάμνουν μμητὰς.

Ὅθεν μὲ αὐτὰ τὰ φῶτα, μὲ φραντζέζικα χαρτιά,
ἀναιδῶς οἱ νέοι βάζουν εἰς τὰ σπίτια τῶν φωτιά».

Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ὑπῆρξε ἀντίδραση ἀπὸ κληρικούς καὶ δασκάλους. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τύπωναν βιβλία, πού ἀναιροῦσαν τὶς πλάνες τῶν «ἐγκυκλοπαιδιστῶν», πολεμοῦσαν τὶς δοξασίες τοῦ «διαφωτισμοῦ» τοῦ Βολταίρου καὶ παρουσίαζαν τὴν γνήσια χριστιανικὴ ἀλήθεια.

Ἀπὸ αὐτὰ λίγα ἀναφέρουμε, πού ἐφθάναν καὶ στὰ χέρια τῶν σπουδαστῶν.

Τέτοια βιβλία ἔγραψαν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης καὶ ἄλλοι.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἔγραψε τὸ ἀνώνυμο βιβλίο του «Σχεδίασμα περὶ ἀνεξιθρησκείας». Σ' αὐτὸ πολεμοῦσε τὸ «διαφωτισμὸ» καὶ ζητοῦσε νὰ προφυλάξῃ τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὸ μόλυσμα τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπιστίας.

Καὶ ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, «*ὁ σοφὸς ἀρχιδιδάσκαλος τῆς Χίου*» καὶ «*φλογερὸς κληρικὸς*», τύπωσε μὲ τὸ ψευδώνυμο Ναθαναὴλ Νεοκαισαρέως, τὴν «*Ἀντιφώνησιν πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων, δεικνύουσιν ὅτι μάταιος καὶ ἀνόητος εἶναι ὁ ταλανισμὸς, ὅπου κάμνουσι τοῦ Γένους μας, καὶ διδάσκουσιν ποία εἶναι ἡ ὄντως καὶ ἀληθὴς φιλοσοφία*». Τὸ ἔργο αὐτὸ ἦταν ἀγωνιστικὸ καὶ ἀπολογητικὸ: πολεμοῦσε τὴν πλάνη, μιλοῦσε γιὰ τὴν ἀληθινὴ φιλοσοφία, τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης ἔγραψε σπουδαῖο συμπλήρωμα, πολλῶν σελίδων, σὲ μετάφραση ἔργου Γάλλου συγγραφέως γιὰ νὰ ἀναιρέσῃ τὶς ἀντιθρησκευτικὲς δοξασίες τοῦ Βολταίρου καὶ νὰ ἀποδείξῃ τὴν πλάνη τῶν δοξασιῶν του, πού τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχαν μεγάλη προβολή.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο τὰ βιβλία, ἦταν καὶ οἱ διδαχὲς τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ ἄλλων, πού βροντοφωνοῦσαν σὲ ὄριμους καὶ νέους, καὶ μάλιστα στοὺς σπουδαστὲς, νὰ μὴ παρασυρθοῦν ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νὰ μείνουν πιστοὶ καὶ ἀκλόνητοι στὴν πίστη καὶ στὴν ἀγάπη στὴν Πατρίδα.

Ὁ σοφὸς Εὐγένιος Βούλγαρις, πού ὁ φωτισμένος του νοῦς διέκρινε τὸν κίνδυνο πού «ἐγκυμονοῦσε» γιὰ ὅλη τὴν Εὐρώπη, μὰ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ ὑπόδουλο Γένος μας, τὸ κῦμα τοῦ «ἀντιχριστιανισμοῦ» καὶ τῆς ὑλιστικῆς κοσμοθεωρίας, ἔλεγε:

Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης

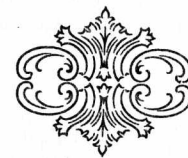
«Ὁ Βολταῖρος πάντοτε εἶναι Βολταῖρος, ὁ ὁποῖος ἀναμινύει εἰς τὰ ἔργα του ἄξια παραδοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀποστροφῆς καὶ μέμψεως ἄξια».

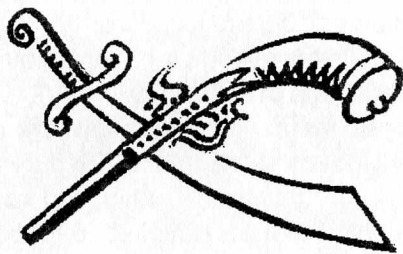
Καὶ διαφώτιζε, κριτικάροντας τὶς λαθεμένες ιδέες του, καὶ εἶχε τὸ θάρρος καὶ κατέτασσε τὸν Βολταῖρο στοὺς πιὸ διάσημους γιὰ τὴν ἀσέβειά τους, στὰ «μεγάλα καὶ ξακουστὰ ἐπὶ δυσσεβεῖα ὀνόματα».

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ μετρήσῃ κανεὶς τὰ ἀποτελέσματα τέτοιων πνευματικῶν ἀγώνων. Καὶ στὴν περίπτωσιν ποὺ παρουσιάσαμε χωρὶς νὰ μπορούμε μὲ βεβαιότητα νὰ υπολογίσουμε τὰ ἀποτελέσματα, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ παιδεία συνέχισε τὴν καλὴ τῆς πορεία ὡς τὰ τέλη τῆς τουρκοκρατίας.

Καὶ ἀκόμα πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ πλούσια πνευματικὴ καρποφορία τῶν κόπων καὶ τῶν θυσιῶν τόσων καὶ τόσων κληρικῶν καὶ δασκάλων, εἶναι ἀδύνατον νὰ υπολογισθῇ. Οἱ καρποὶ τοῦ πνεύματος ἐκφεύγουν ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς λογικῆς καὶ τῆς στατιστικῆς!

Ποῖος μπορεῖ ποτὲ νὰ υπολογίσῃ τὴ συμβολὴ στὴν πνευματικὴ ἀφύπνισιν τοῦ δούλου Ἐθνους, ὅλων ἐκείνων, τῶν γνωστῶν καὶ ἀγνώστων μοναχῶν καὶ λαϊκῶν, ποὺ ἀφοῦ ἐκπαιδεύονταν στὶς μεγάλες σχολὰς τοῦ Γένους, σκορπίζονταν ἔπειτα ἀνὰ τὸν Ἑλληνισμό καὶ μετέφεραν τὰ φῶτα τῆς παιδείας καὶ τὴ θρησκευτικὴ τόνωσιν στὰ ἐγκαταλελειμμένα Ἑλληνόπουλα. Ἡ σωστότερα, τὰ ἀποτελέσματα φάνηκαν ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνες ἢ χρόνια ὅταν ἡ μυστικὴ φλόγα τῆς ἐθνικῆς ἀφύπνισεως ἀναψε τὴν ἐκθαμβωτικὴν πυρκαγιὰ τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

“Ας έρθουμε τώρα στη ζωή μέσα στο σχολείο. Κι εδώ δεν θα αναφερθούμε σε λεπτομέρειες: δεν θα μιλήσουμε ούτε για τη σχολική οργάνωση, ούτε για τα αντικείμενα της τάξεως, ούτε για τις ώρες διδασκαλίας, ούτε για τις τιμωρίες.

Θα μείνουμε σε ό,τι έχει άμεση σχέση με την πνευματική προσφορά στους μαθητές.

Τώρα τελευταία έχει έρθει στην επικαιρότητα το θέμα «έκκλησιασμός και προσευχή των μαθητών». Άλλοι πάλι κατέκριναν και το ένα και το άλλο, υποστηρίζοντας ότι δεν είναι απαραίτητα για την ανέλιξη και πρόοδο των παιδιών.

Στους επικριτές, πολλά θα είχε κανείς να άπαντήσει. Έμεις όμως προτιμάμε μια σύντομη αναδρομή στις ρίζες μας πάνω σε τούτο το θέμα. Και μάλιστα μια ματιά στα

πιό δύσκολα και φρικτά χρόνια της ιστορίας του Έλληνισμού: στους αιώνες της σκλαβιάς. Για να δοῦμε πῶς, οι τόσο πονεμένοι πρόγονοί μας, αντιμετώπιζαν τούτο τὸ θέμα.

Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας τὰ περισσότερα σχολεῖα λειτουργοῦσαν στὰ μοναστήρια, στοὺς νάρθηκες τῶν «Καθολικῶν» τους, ἢ σὲ ἐκκλησίες καὶ παρεκκλήσια, κι ὅπου ὑπῆρχαν μεγάλες Σχολές εἶχαν τοὺς Ναοὺς τους. Φυσικὸ ἦταν, λοιπόν, ὅτι οἱ μαθητὲς συχνὰ παρακολουθοῦσαν τὸν Ὁρθρο ἢ τὴν θεία Λειτουργία τὸ πρωί, ἢ τὸν Ἑσπερινὸ τὸ βράδυ. Καὶ τούτο ἦταν μιὰ θαυμάσια εὐκαιρία γιὰ τὰ παιδιά καὶ τοὺς ἐφήβους νὰ ἐξοικειῶνται μὲ τὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ θὰ ἐνιωθάν τὸ ναὸ σὰν φωλιὰ πνευματικὴ.

Δὲν ἦταν, ὅμως, μόνο οἱ καθημερινὲς ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ τονίσουμε τίς μεγάλες γιορτὲς τῆς Χριστιανοσύνης, Χριστοῦγεννα, Πάσχα, τῆς Παναγίας καὶ ἄλλες, ποὺ μὲ τίς ἀκολουθίες καὶ τίς ψαλμωδίες ἐπιδρουσαν στὶς ψυχὲς τῶν μαθητῶν.

Ἄς ἐπισημάνουμε ἐδῶ καὶ τὴν ἰδιαίτερη γιορτὴ τῆς Παιδείας, τὴ γιορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ὑπῆρξαν ἐποχές, ποὺ τούτη ἢ γιορτὴ τονιζόταν ἰδιαίτερα.

Γράφει ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης στὸ ἔργο του «Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας»: *«Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία γεραίρει τὴν μνήμην τῶν τριῶν μεγάλων διδασκάλων καὶ Ἱεραρχῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως· Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου τῆ 30ῆ Ἰανουαρίου καὶ τὰ Σχολεῖα παντὸς θαθμοῦ ἀργοῦσιν, ἐν αὐτοῖς δὲ λέγονται καὶ λόγοι ἐγκωμιστικοὶ εἰς τοὺς διαπρέψαντας διδασκάλους τοῦ Γένους».* Καὶ συνεχίζει ὅτι αὐτὸ γινόταν γιὰ νὰ προβληθῇ ἡ ἀρετὴ τους καὶ οἱ νεώτεροι νὰ κεντρισθοῦν μὲ τὸ παράδειγμά τους καὶ νὰ τὸ ἀκολουθήσουν.

Οἱ γιορτὲς τῶν ἁγίων καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πάντα τονώνουν, ἐνισχύουν ὄριμους, μὰ καὶ παιδιά καὶ νέους.

Δὲν ἦταν, ὅμως, μόνο οἱ καθημερινὲς ἀκολουθίες καὶ οἱ γιορτὲς, ποὺ ἀνύψωναν τὸν παιδοκόσμο καὶ τοὺς νέους σπουδαστὲς. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ μάθημα, καὶ ἴσως σὲ μερικὲς περιπτώσεις καὶ στὸ τέλος τῆς σχολικῆς ἡμέρας, οἱ μαθητὲς καὶ οἱ σπουδαστὲς, προσεύχονταν μαζὶ μὲ τοὺς δασκάλους ἢ καθηγητὲς τους.

Ἔχουν φθάσει ὡς ἐμᾶς μερικὲς σχολικὲς προσευχὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Προσευχές, ποὺ δείχνουν τὸν πόνο καὶ τὴν ἐλπίδα δασκάλων καὶ παιδιῶν!

Νὰ μιὰ προσευχή, ποὺ ἀπευθυνόταν στὸν Κύριο ἀπὸ τὸν κάθε μαθητὴ:

«Κύριε ὁ Θεός μου, ὁδηγέ τῆς ἀληθινῆς σοφίας καὶ φρονήσεως, φώτισόν με μὲ τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας σου, διὰ νὰ δυνηθῶ εὐκόλως καὶ ἀνεμποδίστως νὰ ἐπιδώσω εἰς τὰ καλὰ μαθήματα καὶ νὰ προκόψω διὰ νὰ δοξάσω τὸ ἅγιόν σου ὄνομα εἰς ὅλην μου τὴν ζωὴν καὶ νὰ ζῶ, κατὰ τὸ θέλημα σοῦ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.»

Ἄς σημειώσουμε καὶ μιὰ προσευχὴ ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι. Πρόκειται γιὰ τὸν 104ο Ψαλμὸ τοῦ προφητᾶνακτα Δαυὶδ, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ἀρκετὰ συχνὰ οἱ σπουδαστὲς. Ὁ Ψαλμὸς αὐτὸς ἀρχίζει μ' αὐτὰ τὰ λόγια:

«Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπικαλεῖσθε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀπαγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔργα αὐτοῦ· ἄσατε αὐτῷ καὶ ψάλατε αὐτῷ, διηγῆσασθε πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ».

Αὐτὴ ἡ προσευχὴ δὲν φαίνεται νὰ ἔχη ἄμεση σχέση μὲ τὸ μαθητὴ καὶ τὸ σχολεῖο του. Ὡστόσο εἶναι μιὰ δοξολογία στὸν Κύριο γιὰ τὰ θαυμάσια Του, ἕνας αἶνος στὴν παντοδυναμία Του, ποὺ πρέπει νὰ ἀναγγέλουμε στὰ

ἔθνη ποὺ δὲν Τὸν γνωρίζουν.

Ἔχουμε ἀκόμα μιὰ ἄλλη προσευχή, τοῦ 16ου αἰώνα, ποὺ μᾶς ἔχει διασώσει ὁ λόγιος Ἀλέξιος Κολουβάς. Ἀπευθύνεται στοὺς Ἁγίους Πάντας καὶ στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο. Ἐλεγε ὁ μαθητὴς τὰ πικρὰ ἐκεῖνα χρόνια:

«Ἁγιοι Πάντες, βοηθήσατέ μοι τοῦ μανθάνειν τὰ θεῖα λόγια· ὧ πάγχρυσε Χρυσόστομε, φωστήρ τῆς οἰκουμένης καὶ διδάσκαλε τῶν μαθημάτων, σύ μου φώτισον τὰ χεῖλη καὶ τὴν γλῶτταν, σύ με δίδαξον τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων, ἵνα ὑμνῶ κάγῳ τὸν Κύριον τὸν ὅλον χρόνον τῆς ζωῆς μου».

Ἀνάμεσα στὸ νέφος τῶν ἀγίων καὶ ἡρώων καὶ μαρτύρων, ξεχώριζε τὸ σκλαβόπουλο ἕναν. Κι ἄξια τὸν ξεχώριζε. Ἦταν ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τὸ πάγχρυσο στόμα, ὁ φωστήρας τῆς οἰκουμένης, ὁ μέγας δάσκαλος τῶν αἰώνων. Ἀπὸ αὐτὸν ζητοῦσε ὁ μαθητὴς νὰ τοῦ φωτίσει τὰ χεῖλη καὶ τὴ γλῶσσα, νὰ τὸν διδάξη τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων, γιὰ νὰ ὑμνῇ τὸν Κύριο του ὅλα τὰ χρόνια τῆς ζωῆς του.

Ἄς ἀναφέρουμε ἀκόμα καὶ μιὰ σύντομη ἐπίκληση. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπίκληση στὸν Τίμιο Σταυρό. Οἱ μαθητὲς ἔγραφαν πάνω στὴν «πινακίδα» τους, στὴν «πλάκα» τους, στὴν κορυφή, *«Σταυρὲ βοήθει μοι»*, καὶ ἀμέσως συνέχιζαν μὲ τὸ ἀλφαριθμητὴρ ἢ μὲ μικρὲς προτάσεις, ποὺ μάθαιναν νὰ συλλαβίζουν.

Σύντομες ἐπικλήσεις καὶ θερμὲς προσευχὲς, ποὺ ἀπευθύνθηκαν στὸν Κύριο καὶ Θεό μας, ἀπὸ, ποιὸς ξέρει, πόσα παιδικὰ στόματα, ἀπὸ μυριάδες ψυχούλες τόσο πονεμένες!

Προσευχὲς καὶ λατρεία, ποὺ τόση δύναμη καὶ τόσο κουράγιο, ἔδωσαν στὰ νιάτα τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς! Σήμερα ζοῦμε σ' ἄλλη ἐποχή, λέμε. Καὶ εὐκόλα παρατρέχουμε τὴν ἀξία λατρεία, τὴν ἀξία προσευχὴ ἀπὸ τὰ

σχολεῖα. Ὡστόσο ὁμως τὰ γεγονότα, συνταρακτικὰ καὶ ἐπώδυνα γιὰ τὸ Γένος μας, μᾶς ξαναφέρνουν στὶς ἱστορικὲς μας ρίζες. Καὶ μᾶς κάνουν νὰ ἐπανεκτιμήσουμε τὴν ἀνάταση πρὸς τὸν Θεό, ποὺ τόσο βοηθάει καὶ στὴν ἀνάταση καὶ σωστὴ διάπλαση τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ψυχῆς!

Καὶ ἐρχόμαστε τώρα στὰ μαθήματα καὶ στὰ διδακτικὰ βιβλία. Ποικίλα ἦταν τὰ μαθήματα καὶ ποικίλα τὰ βιβλία, ποὺ ἔφθαναν στοὺς μαθητὲς καὶ στοὺς σπουδαστὲς.

Χωρὶς νὰ παραγνωρίσουμε τὴν ἀξία τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσέως μὲ τὴ Γραμματικὴ, τὸ Συντακτικὸ, τὴν ἀξία τῆς ἀρχαίας γραμματείας, τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη, τῶν τραγικῶν ποιητῶν Αἰσχύλου, Σοφοκλῆ, Εὐριπίδη, χωρὶς νὰ ἀγνοοῦμε τὴν ἀξία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τῆς Ἀριθμητικῆς, τῶν Μαθηματικῶν, τῆς Φυσικῆς, τῆς Χημείας, τῆς Ἀστρονομίας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων, θὰ περιοριστοῦμε στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία τῶν παιδιῶν τῆς Ἑλλάδος στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Ὁ καλὸς δάσκαλος, ἀπὸ τὸ περίσσειμα τῆς καρδιάς του, ἐνέπνεε στοὺς μαθητὲς του τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα, τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ φιλοπατρία, ἀλλ' ὡστόσο στηριζόταν καὶ στὰ διδακτικὰ βιβλία, ποὺ παρουσίαζαν τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

Κι ὅταν λέμε διδακτικὰ βιβλία, ἐννοοῦμε βιβλία, ποὺ δὲν ἐκδίδονταν μόνο γιὰ χρῆση στὰ σχολεῖα, ἔφθαναν ὁμως καὶ στὰ χέρια τῶν μαθητῶν καὶ σπουδαστῶν, ὅσο καὶ τὰ εἰδικὰ βιβλία γιὰ τὰ σχολεῖα. Κοντὰ σ' αὐτὰ ὑπῆρχαν καὶ τὰ σχολικὰ χειρόγραφα ἐγχειρίδια μὲ κείμενα ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ βυζαντινὴ γραμματεία ποὺ ὀνομάζονταν «Μαθηματάρια».

Στὰ «Μαθηματάρια» εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐργασία τῆς Ἀγγελικῆς Σκαρβέλη - Νικολοπούλου μὲ τὸν τίτλο «Τὰ μαθηματάρια τῶν ἑλληνικῶν Σχολείων τῆς Τουρκοκρα-

τίας» (Αθήνα 1989). Μέσα σ' αυτή την μεγάλη, επίπονη έρευνα παρουσιάζονται εκατοντάδες χειρόγραφα σχολικά βιβλία, που αντιπροσωπεύουν τὸ σπουδαιότερο τμήμα τῆς εκπαιδεύσεως στὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας.

Πρὶν ὅμως μποῦμε στὰ κυριότερα μαθήματα καὶ στὰ βοηθήματά τους, ἄς σημειώσουμε ὅτι ἀκόμα καὶ Ἀλφαθητάρια ἦταν γεμάτα μὲ ἱερὰ κείμενα καὶ ὠραίες προτροπές.

Στὰ 1712 ὁ ἱερομόναχος Στέφανος συνέταξε ἕνα τέτοιο Ἀλφαθητάριο. Σ' αὐτὸ βλέπουμε ὅτι προτάσσεται τὸ Ἀλφάβητο, ἔπονται οἱ τόνοι, κατόπιν στίχοι τοῦ Ἀββᾶ Νείλου, ἔπειτα μονόστιχες γνώμες τοῦ Χρυσολωρᾶ, στίχοι στὴν ὑπεραγία Θεοτόκο, στὴν Ἁγία Τριάδα καὶ ἄλλα.

Σημειώνει ἐπιγραμματικὰ ὁ Μανουὴλ Γεδεών: «*διότι τοῖς ἀρχαρίοις ἐδίδετο στερεὰ πνευματικὴ τροφή τὰ μονόστιχα τοῦ Χρυσολωρᾶ, οἱ παραινετικοὶ στίχοι τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Σκευοφύλακος καὶ ἄλλα*».

Τὰ λόγια τοῦ Μ. Γεδεών πρέπει νὰ μᾶς συγκλονίσουν. Οἱ πρόγονοί μας, στὰ πιὸ αιματόβρεκτα χρόνια τῆς ἱστορίας μας, προσφέρουν ἀπὸ τὴν πρώτη τάξη «πνευματικὴ τροφή». Καὶ ἐμεῖς σήμερα τί κάνουμε;

Τὸ Ἀλφαθητάρι τοῦ Στεφάνου δὲν ἦταν τὸ μόνο Ἀλφαθητάρι, ποῦ εἶχε αὐτὴ τὴ δομὴ. Σ' αὐτὰ ὁ μαθητὴς ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλφάβητο, μάθαινε ἀνάγνωση μῆσα ἀπὸ ἱερὰ κείμενα.

Νὰ κι ἕνα ἀκόμα Ἀλφαθητάρι ποῦ ἐκδόθηκε στὰ 1795 μὲ τὸν τίτλο «Χρήσιμος Παιδαγωγία». Μετὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ ἀλφάβητο, ἀκολουθοῦσαν μερικὲς εὐχές καὶ τὸ ἅγιο Σῦμβολο τῆς Πίστεως, ὁ προοιμιακὸς Ψαλμός, ὁ πεντηκοστὸς Ψαλμός, ἱκετήριος ὕμνος στὴν Θεοτόκο, τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα καὶ οἱ δέκα ἐντολές.

Καὶ τώρα ἀξίζει νὰ δοῦμε τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα καὶ τὰ βιβλία τους.

Ἡ Ἑρμηνευτικὴ ἦταν, πάντοτε, ἀλλὰ καὶ τότε, ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ μαθήματα γιὰ τὴν πνευματικὴ μόρφωση τῶν ἐφήβων καὶ τῶν νέων. Ἦταν θεμελιώδες μάθημα, ποῦ ἔδινε στοὺς σπουδαστὲς τὴν εὐκαιρία νὰ μελετήσουν, νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ ἐμβαθύνουν στὸ λόγο τοῦ Θεοῦ.

Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη χριστιανικὴ ἀγωγή χωρὶς γνωριμία μὲ τὴν Ἁγία Γραφή. Τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἐνισχύουν καὶ καταρτίζουν τοὺς σπουδαστὲς καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ εἶναι ἡ βάση καὶ τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν μαθημάτων. Βασικὸ βοήθημα ἦταν τὰ βιβλία ἢ σωστότερα, μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία ποῦ ἀπαρτίζουν τὴν Ἁγία Γραφή: Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη. Καὶ πρῶτα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Τὸ βιβλίο τῆς «Γενέσεως» καὶ ἄλλα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἦταν διδακτικὰ βιβλία γιὰ μαθητὲς ἀνωτέρων τάξεων ἢ σπουδαστὲς ἀνώτερων Σχολῶν. Ἀνάμεσα ὅμως στὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἕνα ξεχώριζε. Ἦταν πολὺ ἀγαπητὸ σὲ δασκάλους καὶ μαθητὲς. Ἦταν τὸ Ψαλτήρι ἢ οἱ «Ψαλμοὶ τοῦ Προφητάνακτα Δαυῖδ».

«*Ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Καλλίνικος, κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς τῆς αἰῶνας, τοὺς προηγηθέντας τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τῆς ἄλλο διδακτικὸν βιβλίον ἀντὶ φωτιστικῆς δαδὸς δὲν ἐκράτει, εἰμὴ τὸ Ψαλτήριον καὶ τοῦτο εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν διδασκόμενον*».

Τὸ Ψαλτήρι ἐκτυπωνόταν συνεχῶς καὶ κυκλοφοροῦσε πολὺ στὰ μαῦρα χρόνια τῆς σκλαβιάς. Γιατὶ μιλοῦσε ἰδιαίτερα στὶς πονεμένες καρδιές. Καὶ στὶς καρδιές τῶν παιδιῶν.

Ὁ ἱστορικὸς Δ. Κόκκινος γράφει: «*Ὁ παπᾶς κάτω ἀπὸ τὰ ράκη τοῦ ράσου κρατεῖ τὸ ψαλτήρι καὶ πηγαίνει νὰ μάθῃ τὰ παιδιὰ ποῦ τὸν περιμένουν, νὰ διαβάσουν*».

Ἔχουμε καὶ μεταφράσεις τῶν Ψαλμῶν, ποῦ βοηθοῦσαν

πολύ τὸ λαό, ἀλλὰ καὶ τοὺς μαθητές. Καὶ τότε οἱ μαθη-
τές δὲν καταλάβαιναν εὐκόλα τὸ ἀρχαῖο κείμενο τῆς
Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἐπαιρναν ὁμως στὰ χέρια τους τὴν
«ἀπλοελληνική» μετάφρασή του καὶ ἐνιωθαν τὰ βαθιά
νοήματα τοῦ προφητάνακτα.

Ἀπὸ τίς πολλὰς μεταφράσεις τοῦ Ψαλτηρίου, λίγοι
στίχοι ἀπὸ τὸν Α΄ Ψαλμὸ σὲ μετάφραση τοῦ Ἰωάννου
Λιτίνου ἀκολουθοῦν:

1. Μακάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις δὲν περιπατεῖ εἰς
τὴν βουλήν τῶν ἀσεβῶν, μήτε στέκει εἰς τὴν στράταν
τῶν ἁμαρτωλῶν, μήτε κάθηται εἰς τὴν καθέδραν τῶν
ἐμπαικτῶν.

2 Ἀλλ' ἡ τρυφή του εἶναι εἰς τὸν νόμον τοῦ Κυρίου
καὶ εἰς τὸν νόμον Του μελετᾷ ἡμέραν καὶ νύκτα.

3. Καὶ θέλει εἶσθαι ὡς ἓνα δένδρον φυτευμένον σιμὰ
εἰς τοὺς ρύακας τῶν ὑδάτων, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ καιρῷ
αὐτοῦ προβάλλει τὸν καρπὸν του, τὸ φύλλον του προσέτι
μαραινόμενον δὲν θέλει πέφτει καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν ἐκεῖνος
κάμη θέλει κατευοδοῦται.

4. Δὲν εἶναι ἔτσι οἱ ἀσεβεῖς, ἀλλ' εἶναι ὡσὰν ἄχνη, τὴν
ὁποῖαν διώχνει ὁ ἄνεμος.

5. Διὰ τοῦτο οἱ ἀσεβεῖς δὲν θέλουσι στέκει εἰς τὴν
κρίσιν, μηδὲ οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὴν σύναξιν τῶν δικαίων.

6. *Διότι ὁ Κύριος ἤξεύρει τὴν στράταν τῶν δικαίων,
ἀλλ' ἡ στράτα τῶν ἀσεβῶν θέλει ἀπόληται».*

Δὲν ἦταν μόνο βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὸ κεί-
μενό τους ἢ καὶ σὲ μετάφραση, ποὺ ἔφθαναν στὰ χέρια
τῶν μαθητῶν στοὺς αἰῶνες τῆς σκλαβιάς. Διδάσκονταν
καὶ διάβαζαν καὶ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, κι αὐτά,
ἄλλοτε στὸ πρωτότυπο κείμενό τους κι ἄλλοτε σὲ μετά-
φραση. Διάβαζαν τὰ Εὐαγγέλια, τίς Πράξεις τῶν Ἀποστό-
λων, τίς Ἐπιστολές.

Τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου ἀπὸ τὴν Γέννηση

ὡς τὴ Σταύρωση καὶ τὴν Ἀνάληψη, τὰ θαύματά Του, οἱ
Παραβολές Του, ἦταν τὰ προσφιλέστατα ἀναγνώσματα μικρό-
τερων καὶ μεγαλύτερων μαθητῶν.

Κατόπιν τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν Ἀποστόλων καὶ
τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἀπὸ τίς «Πράξεις τῶν Ἀποστό-
λων» καὶ τὰ μηνύματα τῶν Ἐπιστολῶν τροφοδοτοῦσαν
πνευματικὰ τὰ παιδιά.

Εἶπαμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ αὐθεντικὸ κείμενο τῆς Βί-
βλου, ὑπῆρχαν περιπτώσεις ποὺ ἀναζητοῦσαν καὶ τὴν
ἐρμηνεῖα τῆς, κι ἄλλα βιβλία, ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν
ἀνάπτυξη τῶν νοημάτων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Δὲν θὰ
σταθοῦμε ἐδῶ στὰ κείμενα τῶν Μεγάλων Πατέρων, ποὺ
μᾶς ἔχουν δώσει λόγους πάνω σὲ βιβλικά κείμενα καὶ
πού, κάποτε, ἔφθαναν στὰ χέρια τῶν τότε σπουδαστῶν.
Θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ἓνα βιβλίον ἀπὸ ὅσα γράφηκαν καὶ
τυπώθηκαν στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς ἀπὸ κληρικούς καὶ
δασκάλους τοῦ Γένους, καὶ ἐρμήνευαν τὴν Γραφή ἢ ἀνέ-
πτυσαν στοὺς λόγους τους γεγονότα καὶ πλευρὲς τῆς
θείας διδασκαλίας.

Ἐνα τέτοιο βιβλίον, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βενετία στὰ
1536, ἦταν τὸ βιβλίον τοῦ κληρικοῦ Ἰωαννικίου Καρτάνου
«Παλαιὰ τε καὶ Νέα Διαθήκη» καὶ εἶχε ἄλλεπάλληλες
ἐπανεκδόσεις.

Νὰ πῶς χαρακτηρίζει τὸν σκοπὸ τοῦ ἔργου του ὁ
συγγραφέας: *«Δὲν τὸ ἔκαμα διὰ τοὺς διδασκάλους, ἀλλὰ
διὰ τοὺς ἀμαθεῖς ὡς ἐμὲ καὶ διὰ τὰ καταλάβουν πάντες
οἱ χειροτέχναι καὶ ἀμαθεῖς τὴν θείαν Γραφήν τί λέγει,
τόσον ναῦται, ὅσον καὶ γυναῖκες καὶ παιδιά καὶ πᾶς
μικρὸς ἄνθρωπος μόνον ὅπου νὰ ἤξεύρη νὰ διαβάξη».*

Στόχος του ἦταν ἡ κατανόηση τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς
Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς
σπουδαστές, ποὺ διάβαζαν τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν ἀνάπτυ-
ξη τῶν διαφόρων γεγονότων καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς
Βίβλου.

Νὰ ἓνα μικρὸ, ἐλάχιστο δεῖγμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ

Καρτάνου. Είναι από τὸ κεφάλαιο «*πῶς ὁ Ἀβραάμ ἠθέλησε νὰ θυσιάσῃ εἰς Θεὸν τὸν υἱὸν τοῦ τὸν Ἰσαάκ*»:

«Καὶ ἔτσι πιάνει τὸν Ἰσαάκ καὶ θάνει τὸν κάτω καὶ ἐβγάνει τὸ μαχαίρι νὰ τὸν σκοτώσῃ. Καὶ ὁ ἄγγελος τὸν ἐπίασε καὶ λέγει του: «Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, μὴ ἐπιβάλῃς τὴν χεῖρα σου ἐπὶ τὸ παιδάριον. Ἐγνώρισε ὁ Θεὸς τὴν καλὴν σου προαίρεσιν». Καὶ ὁ Ἀβραάμ γυρίζει ὀπίσω του νὰ ἰδῇ τίς εἶναι ἐκεῖνος ὁποῦ τοῦ ἐπίασε τὸ χέρι καὶ εἶπε του τὰ λόγια αὐτά, καὶ ὁ ἄγγελος ἔφυγεν. Καὶ αὐτὸς ἠβλέπει ἓνα πρόβατον ἄσπρο ὁμορφον, καὶ ἔτσι ὁ Ἀβραάμ ἔλαβεν ἐκεῖνο τὸ πρόβατον καὶ ἐθυσίασε στὸν Θεὸν ἀντὶ τὸν Ἰσαάκ τὸν υἱὸν του. Καὶ ἐδόξασε καὶ ὕμνησε τὸν Θεόν...»

Πάντα ἡ Ἁγία Γραφή, Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, στάθηκε τοῦ Γένους μας φωτόλαμπρη κολώνα. Καὶ στὰ δύσκολα χρόνια περισσότερο, γιὰ μεγάλους, μὰ καὶ γιὰ μικρούς, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται ἐδῶ λόγος, ἡ Βίβλος ἦταν σύντροφος.

Καὶ δὲν χρειάζεται, ἴσως, νὰ τονίσουμε τὴ μεγάλη δύναμη, τὴν ἐλπίδα, τὴν πεποίθησι στὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ, πού ἀντλοῦσαν τὰ νιάτα ἀπὸ τίς σελίδες, πού εἶναι «καταγεγραμμένος» ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἶναι τοῦτο τόσο φανερό!

Ἐνα ἄλλο μάθημα, πού ἀγαποῦσαν πολὺ τὰ σκλαβόπουλα ἦταν ἡ Λειτουργικὴ καὶ γενικότερα ἡ ἐκμάθησι τῶν διαφόρων ἀκολουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας μας. Δὲν τοὺς ἦταν ἀρκετό, μόνο νὰ τίς παρακολουθοῦν στὶς ἐκκλησίαις ἢ στὰ μοναστήρια, ἤθελαν νὰ τίς μάθουν, νὰ καταλάβουν τὰ τροπάρια, τοὺς «κανόνες» καὶ τόσα ἄλλα, πού περιέχουν τὰ λειτουργικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία.

Ἐτσι ἔπαιρναν στὰ χέρια τους τὸ Ὁκτώηχι, τὴν Παρακλητικὴ, τὸ Πεντηκοστάριο καὶ τὰ ἄλλα βιβλία καὶ μάθαιναν τροπάρια τῆς Ἐκκλησίας μας, διδάσκονταν τοὺς ὕμνους τῶν ἁγίων καὶ συγχρόνως μάθαιναν καὶ γράμματα. Ἐφάρ-

μοζαν τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ καὶ συγχρόνως ἔμπαιναν, ὅσο μπορούσαν, στὰ νοήματα τῶν κειμένων τῆς ὑμνολογίας μας.

Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ὕμνους ἦταν πολὺ προσφιλεῖς σὲ παιδιὰ καὶ σὲ νέους, ὅπως αὐτὸς στὴν ἀειπάρθενο Μαρία:

«Θεοτόκε παρθένε, χαῖρε κεχαριτωμένη Μαρία, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, ὅτι Σωτῆρα ἔτεκες τῶν ψυχῶν ἡμῶν».

Καὶ δίκαια ἦταν τόσο ἀγαπητὸς αὐτὸς ὁ ὕμνος. Γιατὶ ἂν καὶ μικρὰ παιδιὰ, οἱ μαθητὲς ἐκεῖνοι ἐνιωθαν κι αὐτοὶ πόνο καὶ θλίψη καὶ ἀντλοῦσαν παρηγοριὰ κι ἐνίσχυσι ἀπὸ τὴν Μητέρα τοῦ Κυρίου μας, τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο.

Ἐνα ἄλλο βασικὸ μάθημα ἦταν ἡ Κατήχησι. Κι ἦταν βασικὸ τοῦτο τὸ μάθημα, γιατί ἔπρεπε νὰ ξέρουν τὴν πίστη τους. Νὰ ξέρουν τίς ἀλήθειαι τῆς θρησκείας τους, τὴ διδασκαλίαν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο ὅτι ἔπρεπε νὰ τὰ ξέρουν ὡς μέλη τῆς Ἐκκλησίας τους, ἀλλ' ἀκόμα ἔπρεπε νὰ τὰ ξέρουν, διότι ζοῦσαν κάτω ἀπὸ ἀλλόθρησκους κατακτητῆς. Οἱ Μωαμεθανοὶ ἤθελαν νὰ τοὺς γνωρίσουν τὴ θρησκεία τους. Μιλοῦσαν γιὰ τὸν Προφήτη τους, τὸν Μωάμεθ, γιὰ τὸ Κοράνι, τὸ βιβλίον τοῦ προφήτη, γιὰ τίς ἀπολαύσεις, πού θὰ εἶχαν στὸν Παράδεισο καὶ τόσα ἄλλα.

Καὶ τὰ ἐλληνόπουλα ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν γιὰ τὸν Θεὸ τὸν Παντοκράτορα, γιὰ τὸν ἀρχηγὸ τῆς πίστεώς τους, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, γιὰ τοὺς Προφῆτες καὶ Ἀποστόλους, γιὰ τὴ διδασκαλίαν περὶ ἀνθρώπου, γιὰ τὸν προορισμὸ αὐτῆς τῆς ζωῆς, γιὰ τὴ μέλλουσα ζωὴ καὶ τὴν αἰωνιότητα καὶ τόσα ἄλλα.

Ἐπρεπε νὰ τὰ ξέρουν αὐτὰ καλά, γιατί συχνὰ οἱ Τοῦρ-

κοι ρωτούσαν και μικρά παιδιά για την πίστη τους ή όταν έπιαναν εφήβους και νέους και ώριμους και τους οδηγούσαν στον Κατή (στον δικαστή) όφειλαν να διακηρύττουν τις αλήθειες της χριστιανικής θρησκείας. Τούτο γινόταν συχνά: πολλοί νεομάρτυρες ύπῆρξαν όμολογητές της θείας αλήθειας στα τουρκικά δικαστήρια, όπου τους όδηγησαν.

Έτσι, λοιπόν, ήταν άπαραίτητο τó μάθημα της Κατηχήσεως, πού είχε βασικό βοήθημα την «Ιερά Κατήχηση». Έχουμε αρκετές εκδόσεις «Κατηχήσεων» στους αιώνες εκείνους: Την Κατήχηση του Πλάτωνος Μόσχας, πού μετάφρασε ό Άδαμάντιος Κοραής, του Κωνσταντίνου Οικονόμου έξ Οικονόμων, και τῆ «Μεγάλη Κατήχηση» του δασκάλου Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως.

Υπῆρξαν και άλλες κατηχήσεις - βοηθήματα για τους μαθητές. Και μερικές από αυτές κυκλοφορούσαν με άλλο τίτλο. Όπως έχουμε κατήχηση, πού λεγόταν «Χριστιανική διδασκαλία». Πάντως κι αυτή δίδασκε στα παιδιά την αλήθεια, πού μᾶς έφερε ό Θεάνθρωπος στον κόσμο.

Έτσι από όλες αυτές τις Κατηχήσεις, τὰ σκλαβόπουλα γνώριζαν την πίστη τους, και κράτησαν τῆ φλόγα της άσβεστη.

Άλλο μάθημα, βασικό για τους σπουδαστές, ήταν ἡ Πατρολογία. Τό μάθημα στο όποιο έκαναν την πρώτη τους γνωριμία με τους Πατέρες της Έκκλησίας μας. Ξέρουμε ότι μετά την Άγία Γραφή και τους θεόπνευστους συγγραφείς της, έρχονται οι άποστολικοί συγγραφείς και ακολουθούν οι Μεγάλοι Πατέρες, οι λόγιοι του Βυζαντίου και άλλοι.

Στο μάθημα, λοιπόν, της Πατρολογίας μάθαιναν τῆ ζωή, τῆ δράση, τὰ έργα των «θεοσόφων» Πατέρων, των μεγάλων εκκλησιαστικών συγγραφέων, των ποιητών και ύμνογράφων της Έκκλησίας μας.

Άμέσως κατόπιν έπαιρναν στα χέρια τους και με λαχτάρα διάβαζαν όρισμένα κείμενά τους. Ήταν διδακτικά βιβλία τὰ κείμενα των Πατέρων και των λογίων του Βυζαντίου. Θα αναφέρουμε τις σπουδαιότερες από τις δροσερές εκείνες πνευματικές πηγές.

Περιορισμένη ήταν ἡ προσφορά στους τότε μαθητές από τó έργο του Μεγάλου Άθανασίου. Μεγάλος Ιεράρχης ό Άθανάσιος, Πατριάρχης Άλεξανδρείας, και πλούσιο τó έργο του και πολλά τὰ συγγράμματα πού μᾶς έχει αφήσει. Όμως, όπως μαρτυρούν τὰ «μαθητάρια», οι λόγοι του μεγάλου Άθανασίου «δέν κατέλαβαν σημαντική θέση στα προγράμματα των σχολείων». Από χίλια «μαθητάρια», πού παρουσιάζονταν στο έργο της Άγγελικής Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, μόνο έπτα περιέχουν ένα ἡ δύο λόγους του. Συνολικά διδάσκονταν μόνο πέντε λόγοι του μεγάλου εκείνου Πατέρα της Έκκλησίας μας, οι λόγοι του στη μεγάλη Παρασκευή, στο Άγιο Πάσχα, στη Καινή Κυριακή και δύο λόγοι του στην Ανάληψη του Κυρίου.

Τό αντίθετο όμως συνέβαινε με τους Τρεις μεγάλους Ιεράρχες.

Κι ἄς αρχίσουμε από τó Μεγάλο Βασίλειο. Μάθαιναν οι μαθητές της σκλαβιάς τó βίο και τῆ δράση του και διδάσκονταν πολλούς από τους λόγους του. Αναφέρουμε μερικούς από αυτούς: Στους άγίους Τεσσαράκοντα Μάρτυρες, στο «πρόσεχε σεαυτῶ», στη μάρτυρα Ιουλίττα, στην «Έξαήμερο», περί φθόνου, περί πλεονεξίας, στο μεγαλομάρτυρα Γόρδιο και άλλους. Άνάμεσα στους άλλους, ένας λόγος πού έπαιξε μεγάλο ρόλο στην άγωγή εκείνων των παιδιών και πρέπει να τον αναφέρουμε ιδιαίτέρως, ήταν ό θαυμάσιος λόγος του μεγάλου Βασι-

λείου που απευθύνεται ειδικά στους νέους, και επιγράφεται «πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων».

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Οὐρανοφάντορα, εἶναι μιὰ περιεκτικότερη καὶ μὲ κρυστάλλινη διαύγεια ἀπάντηση στὸ μεγάλο θέμα τῶν σχέσεων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Συνιστᾷ τὴν κλασσικὴ μόρφωση, μὰ συγχρόνως καὶ προφυλάσσει τοὺς νέους, διδάσκοντάς τους τὴν ἀνωτερότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς.

Διάβαζαν τὰ σκλαβόπουλα τούτα τὰ ὑπέροχα λόγια του, καὶ ἔπαιρναν δύναμη καὶ κουράγιο:

«Οἱ ἀρχαῖοι ἀγωνιστές, ἀφοῦ ὑπέφεραν ἀναρίθμητους κόπους καὶ μὲ κάθε τρόπο πολλαπλασίαζαν τὴ δύναμή τους καὶ πολλοὺς ἰδρωτὲς ἔχυναν στὶς γυμναστικὲς ἀσκήσεις... τότε μόνο παρουσιάζονταν νὰ ἀγωνισθοῦν στὸ στάδιο καὶ νὰ ὑποφέρουν κάθε κόπο καὶ κίνδυνο γιὰ νὰ πάρουν ἓνα στεφάνι ἀπὸ ἀγριελεῖα καί, ἂν νικήσουν, νὰ κηρυχθῆ τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸν κήρυκα. Κι ἐμεῖς ποὺ περιμένουμε βραβεῖα τόσο θαυμαστά, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ παρασταθοῦν μὲ λόγια, θὰ μπορέσουμε νὰ τὰ πάρουμε μὲ ξενόιαστο ὕπνο; Ἀδύνατο... Πρέπει νὰ δοκιμάσουμε πολλοὺς κόπους, γιὰ νὰ κατορθώσουμε ν' ἀπολαύσουμε τὰ ἀγαθὰ τοῦ οὐρανοῦ».

Ὅλοι οἱ λόγοι τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ποὺ ἀναφέραμε, δὲν γνώρισαν τὴν ἴδια διάδοση στὰ σχολεῖα τῆς τουρκοκρατίας. Ἡ προτίμηση τῶν δασκάλων γιὰ τὴν παραίνεση πρὸς τοὺς νέους ἦταν ἐμφανής, ὅπως εἶπαμε. *«Παραδίδεται σὲ 95 μαθηματάρια ὁ λόγος «πρὸς τοὺς νέους», εἴτε μεμονωμένος, εἴτε μαζὶ μὲ ἄλλους λόγους τοῦ ἴδιου ἱεράρχη, ἐνῶ ὁ λόγος στὸ «πρόσεχε σεαυτῶ» σὲ 60 περίπου μαθηματάρια»,* καὶ ἄλλοι λόγοι του ἀπαντῶνται λιγότερες φορές.

Ἡ συχνότητα τῆς διδασκαλίας τῶν λόγων τοῦ Βασιλείου καὶ ἄλλων ἔργων του, δείχνει ὅτι κατεῖχε σημαντι-

κὴ θέση στὸ πρόγραμμα διδασκαλίας. Εἶχαν εἰσαχθεῖ τὰ ἔργα του στὶς μεγάλες Σχολές, στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή, στὴ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας καὶ σὲ ἄλλες πολλὲς σχολές. Καὶ διδάχθηκαν τὰ συγγράμματά του πολλοὶ κατοπινοὶ διάσημοι δάσκαλοι.

Εἶναι κάτι τὸ ὑπέροχο! Ὁ «Οὐρανοφάντωρ» Βασίλειος, δάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς μυριάδων νέων στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς.

«Τὰ μαθηματάρια μᾶς παραδίδουν ἓνα εὐρὺ φάσμα, μὲ 29 λόγους τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Συγκεκριμένα οἱ μαθητὲς σπούδαζαν λόγους ἑορταστικούς - θεολογικούς: στὰ Θεοφάνεια, στὸ Πάσχα, στὴν Πεντηκοστή. Ἀπολογητικούς: κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου δύο λόγους. Ἐγκωμιαστικούς: τοὺς Μακκαβαίους, στὸν Μ. Ἀθανάσιο, στὸν ἱερομάρτυρα Κυπριανό, στὸν Μ. Βασίλειο, στὸν Καισάριο τὸν ἀδελφὸ του, στὴν ἀδελφὴ του Γοργονία, στὸν πατέρα του Γρηγόριο. Κι ἄλλους λόγους διδασκονταν οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονταν στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση ἢ ἀφοροῦσαν στὶς προσωπικὲς του περιπέτειες».

Ἄς σημειώσουμε ὅτι ὁ δημοφιλέστερος λόγος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, ἦταν ὁ «ἐπιτάφιος» λόγος του στὸν «ἐπιστήθιο» φίλο του, τὸν Μεγάλο Βασίλειο.

Στὸν «ἐπιτάφιο» ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος παρομοιάζει τὸν πολύφωνο Βασίλειο *«πρὸς σάλπιγγα ἀντηχοῦσαν ἢ πρὸς φωνὴν Θεοῦ διασπειρομένην καθ' ὅλην τὴν γῆν».* Καὶ συνεχίζει: *«Ποιὸς ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Βασίλειο καθάρισε τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ παρασκευάστηκε, ὥστε τόσο ἄξια νὰ διηγῆται καὶ νὰ ἐκθέτῃ τὰ θεῖα; Ποιὸς ἄλλος φωτίσθηκε περισσότερο ἀπὸ τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ ἐμβάθυνε στὰ βάθη τοῦ Πνεύματος καὶ ἐξέτασε ἀκριβέστερα τὰ περὶ Θεοῦ;».* Καὶ κατόπιν ἀναφέρεται στὰ συγγράμματα καὶ τοὺς λόγους τοῦ Βασιλείου ποὺ ὅταν τοὺς μελετᾷ, λέει ὁ Γρηγόριος, *«γίνο-*

μαι ναός του Θεού και μουσικό όργανο, που κρούει το Πνεύμα και ύμνωδει τή θεία δόξα και δύναμη».

Πρέπει να πούμε ακόμα ότι δεν διδάσκονταν όλοι οι λόγοι του αγίου Γρηγορίου μιὰ σχολική χρονιά. Στις παραδόσεις τους, οι καθηγητές περιορίζονταν συνήθως σε ένα ως τρεις λόγους τής επιλογής τους. Έχουμε όμως στοιχεία, που επιβεβαιώνουν ότι από τους πιο ικανούς Δασκάλους διδάσκονταν και ολόκληρα συγγράμματα του Ναζιανζηνού. Είχε έτσι ο άγιος Γρηγόριος σημαντική θέση στην άγωγή τής νέας γενιάς, ιδίως στις μεγάλες Σχολές.

Ο τρίτος «*φωστήρας τής Τρισηλίου Θεότητας*», ο άγιος Ίωάννης ο Χρυσόστομος, αν και πιο εύκολονόητος από τους άλλους δύο, Βασίλειο και Γρηγόριο, δεν μπήκε στο σχολικό πρόγραμμα πριν από τον 18ο αιώνα και συγκεκριμένα πριν από την πρώτη έκδοση (1710) τής Έγκυκλοπαιδείας του Ί. Πατούσα. Η Έγκυκλοπαιδεία έφερε τον άγιο Ίωάννη τὸ Χρυσόστομο μέσα στο σχολείο με μιὰ ομάδα πέντε λόγων του (περί προσευχῆς, στὸν Εὐτρόπιο, στὸν Ἀπόστολο Παῦλο, στοὺς αγίους Πάντες, περί του Ἀσώτου), στοὺς οποίους περιορίζονταν οι δάσκαλοι εκείνης τής ἐποχῆς. Σπανιότατα ἐπεκτείνονταν και σ' άλλους λόγους του. Ὡστόσο, ὅπως τονίζει ἡ Ἀγγελική Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, ἡ προτίμηση τῶν δασκάλων στρεφόταν κυρίως στοὺς λόγους του πρὸς τὸν Εὐτρόπιο και περί προσευχῆς.

Ἄς θυμηθοῦμε λίγα λόγια του Χρυσοστόμου, που ἀπηύθυνε στὸν «*Εὐτρόπιο, τὸν Πατρίκιον και Ὑπατον*», ὅταν ἔχασε τὰ ἀξιώματά του και κατέφυγε στην ἐκκλησία, ζητώντας καταφύγιο και προστασία. Εἶπε τότε:

«Πάντοτε θέβαια, ἀλλὰ πρὸ παντός τώρα εἶναι ἐπίκαιρο νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ σοφὴ ρῆση του Σολομῶντος: «ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης». Ποῦ εἶ-

*ναι ἡ λαμπρὴ στολὴ του ὑπατικού ἀξιώματος; Ποῦ εἶναι τὰ ἀστραφτερὰ φῶτα; ... Ποῦ εἶναι ὁ θόρυβος τῆς πόλεως και οἱ ζητωκραυγὲς στὰ ἵπποδρόμια και οἱ κολακευτικοὶ ἐπαινοὶ τῶν θεατῶν; Ὅλα αὐτὰ χάθηκαν... Νύχτα ἦταν ὅλα ἐκεῖνα και ὄνειρα και σὰν χάραξε ἡ μέρα, ἀφανίσθηκαν. Ἄνθη ἦταν ἀνοιξιὰτικα και σὰν πέρασε ἡ ἀνοιξη, ὅλα μαράθηκαν. Σκιὰ ἦταν και γοργοπερπάτησε, καπνὸς ἦταν και διαλύθηκε, ἀράχνης ἴστος ἦταν και ἔσπασε. Γι' αὐτὸ τοῦτον τὸν πνευματικὸ λόγο ἐπαναλαμβάνουμε συνεχῶς λέγοντας κάθε φορά: «**ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης**». Αὐτὸς ὁ λόγος και στοὺς τοίχους και στὰ ρούχα και στην ἀγορὰ και στὸ σπίτι και στοὺς δρόμους και στίς πόρτες και στὰ κατώφλια και πρὸ παντός στή συνείδηση του καθενὸς διαρκῶς πρέπει νὰ εἶναι γραμμένος και νύχτα και μέρα νὰ τὸν μελετᾶμε».*

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἄς πούμε, ὅτι και ἐδῶ δὲν ἀναφέρουμε τὰ ὀνόματα γνωστῶν και ἀγνωστῶν δασκάλων, που χρησιμοποιοῦσαν ἔργα του ἱεροῦ Χρυσοστόμου, μιὰ κι ἕνας τέτοιος κατάλογος θὰ ἦταν κάπως κουραστικός. Μόνο ἀναφέρουμε μερικὲς Σχολές, που εἶναι ἱστορικὰ ἀποδεδειγμένο, ὅτι διδάσκονταν χρυσοστομικὰ ἔργα, ὅπως οἱ Σχολές Μεσολογγίου, Δημητσάνης, Βυτίνης, Σύμης.

Ἄν, ὅπως εἶπαμε, δὲν ἦταν και πολὺ διαδεδομένο τὸ ὀγκῶδες ἔργο του ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὡστόσο ἡ ἐπίδρασή του ἦταν μεγάλη. Οἱ σπουδαστὲς που ἐπαιρναν στὰ χέρια τους και διάβαζαν χρυσοστομικὰ κείμενα, ἐμπνέονταν θάρρος και ἀντοχή. Ἄγιος, ἥρωας, ἀγωνιστῆς, μάρτυρας, ὁ Ίωάννης ὁ Χρυσόστομος, γινόταν πρότυπο λαμπρὸ και γιὰ τὰ σκλαβόπουλα!

Θὰ παρουσιάσουμε τώρα και ἔργα βυζαντινῶν λογίων, που ἦταν διδακτικὰ βιβλία στὸν καιρὸ τῆς σκλαβιάς.

Θὰ προτιμήσουμε ὅμως νὰ ἀναφέρουμε μόνο τὰ ὀνό-

ματα πατέρων τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, πού μερικά ἔργα τους ἦταν διδακτικά βιβλία. Τοῦ Ἀστέριου Ἀμασειᾶς (4ος - 5ος αἰώνας), τοῦ Θεοδώρητου ἐπισκόπου Κύρου (4ος - 5ος αἰώνας), τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως (5ος αἰώνας), τοῦ Βασιλείου Σελευκεῖας (5ος αἰώνας), τοῦ Ἀναστασίου Ἀντιοχείας (6ος αἰώνας), τοῦ Μεγάλου Φωτίου (9ος αἰώνας) καὶ ἄλλων.

Πρέπει ὅμως νὰ πούμε ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτοί, πολὺ λιγότερο καὶ ἀπὸ μικρὸ ἀριθμὸ σπουδαστῶν διαβάζονταν. Ἔτσι ἡ ἐπίδρασή τους ἦταν μικρότερη, συγκρινόμενη μὲ τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Σ' ἓνα ὅμως βυζαντινὸ ἔργο ὀφείλουμε νὰ μείνουμε περισσότερο. Πρόκειται γιὰ τὴν τραγωδίαν «Χριστὸς πάσχω». Ἡ τραγωδία αὐτή, πού ἴσως εἶχε συντεθῆ τὸν 11ο αἰώνα καὶ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1542, ἀποτελεῖται ἀπὸ 2.602 ἰαμβικούς στίχους καὶ χωρίζεται σὲ τρία μέρη: τὸ Πάθος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου, ὁ Κύριος στὸν τάφο, καὶ ἡ Ἀνάστασή του.

Τὸ ἔργο, πού φλογίζεται ἀπὸ θερμὴ πίστη καὶ ἀγάπη στὸν πάσχοντα Χριστό, μπῆκε στὰ σχολεῖα στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα. Ἡ ἱστορία μᾶς ἀναφέρει καὶ Σχολές, ὅπως τῆς Ἄρτας, τῆς Δημητσάνας, τῆς Πάτμου, τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἄλλες, ὅπου διδασκόταν ἀπὸ γνωστὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δασκάλους. Καί, ὅπου διδασκόταν, ἀγαπήθηκε πολὺ ἀπὸ τοὺς σπουδαστές.

Κι ἐρχόμαστε τώρα στὰ μαθήματα τῆς Ρητορικῆς, τῆς Ἀπολογητικῆς καὶ Δογματικῆς.

Στὴν ἀπολογητικὴ μάθαιναν οἱ σπουδαστές νὰ ἀντικρούουν τοὺς ἄλλοθρήσκους, πράγμα, γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, τόσο ἀπαραίτητο.

Στὴ ρητορικὴ μάθαιναν νὰ ἐκφράζουν σωστὰ τὶς πεποιθήσεις τους, νὰ κηρύττουν τὴ θεῖα ἀλήθεια, νὰ προτρέπουν τοὺς ἀκροατές τους νὰ βαδίζουν στὸ στρατὶ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς.

Ἐνῶ στὴ δογματικὴ ἐντρυφοῦσαν στὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας μας. Μάθαιναν γιὰ τὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους καὶ τοὺς μεγάλους Πατέρες πού «θέσπισαν» τὰ δόγματα τῆς Ὁρθοδοξίας.

Γιὰ διδακτικὰ βιβλία καὶ στὰ μαθήματα αὐτὰ εἶχαν κείμενα τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς γραμματείας, πατερικὰ καὶ βυζαντινά, καὶ ἄλλα. Στὴ ρητορικὴ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἦταν ὁ ὑπέροχος δάσκαλος, ὅπως καὶ ἔργα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου. Στὴν ἀπολογητικὴ καὶ στὴ δογματικὴ πρῶτο ρόλο ἔπαιζαν τὰ ἔργα τοῦ Μ. Βασιλείου ἢ ἀκόμα βιβλία τοῦ Μ. Φωτίου καὶ ἄλλων ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν περίοδο.

Ἐπειδὴ, ὅμως, ὅλα αὐτὰ τὰ διδακτικὰ βιβλία ἤδη τὰ ἀναφέραμε, ἐδῶ θὰ ἐπισημάνουμε ὅτι σὲ Ἀνώτερες Σχολές, στὶς Ἀκαδημίες, οἱ σπουδαστές μελετοῦσαν καὶ ἔργα τῶν Δασκάλων τοῦ Γένους.

Θὰ περιοριστοῦμε καὶ ἐδῶ σὲ λιγοστὰ παραδείγματα.

Ὁ λόγιος ἱεροκήρυκας καὶ ἐπίσκοπος Ἡλίας Μηνιάτης τὸν 17ο αἰώνα καὶ ἀρχὴς τοῦ 18ου αἰώνα ἔγραψε τὸ ἔργο «Διδαχαὶ καὶ λόγοι», πού κυκλοφόρησε σὲ πολλὰ ἐκδόσεις. Στὸ βιβλίο του αὐτὸ τὰ θέματά του ἦταν ποικίλα, ἀλλὰ καὶ τέτοια πού νὰ μιλοῦν στὶς καρδιές καὶ τῶν κάπως μορφωμένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἔφθανε τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ στὰ χέρια τῶν σπουδαστῶν στὸ μάθημα τῆς ρητορικῆς. Ἐνιωθαν τότε τὰ νιάτα νὰ τοὺς ἀνοίγωνται νέοι δρόμοι, νέες προοπτικές, διαβάζοντας κείμενα, ὅπως τὸ μικρὸ ἀπόσπασμα πού παραθέτουμε ἐδῶ ἀπὸ μιά του ὁμιλία στὴ Μεγάλῃ Παρασκευῇ:

«Πῶς ἔκαμεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πῶς ἔκαμεν ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν. Ὁ Θεὸς μέσα εἰς τὸν Παράδεισον

Ὁ Ἡλίας Μηνιάτης

τῆς τρυφῆς ἔλαβε χῶμα ἀπὸ τῆς γῆς, τὸ ἐπλασε μὲ τὰς χεῖρας του, τὸ ἐμψύχωσε μὲ τὴν πνοὴν του, τὸ ἐτίμησε μὲ τὴν εἰκόνα του καὶ ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος ἐπάνω εἰς τὸ ὄρος τοῦ Γολγοθᾶ ἐκατάστησε τὸν Θεὸν χωρὶς μορφήν, χωρὶς πνοήν, ὄλον αἷμα, ὄλον πληγὰς, προσηλωμένον εἰς ἓνα ξύλον. Βλέπω ἐκεῖ ἓνα Ἀδὰμ, καθὼς τὸν ἐπλασε ὁ Θεός, ἐμψυχον εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἐστεφανωμένον δόξη καὶ τιμῇ... Βλέπω ἐδῶ ἓναν Ἰησοῦν Χριστόν, καθὼς τὸν ἐκατάστησεν ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς κάλλος, χωρὶς εἶδος ἀνθρώπου ἐστεφανωμένον μὲ ἀκάνθας, κατάδικον, ἀτιμον, ἐν μέσῳ δύο ληστῶν, εἰς τὴν ἀγωνίαν τοῦ πλέον ἐπωδύνου θανάτου. Συγκρίνω τὴν μίαν μὲ τὴν ἄλλην εἰκόνα, τοῦ Ἀδὰμ εἰς τὸν Παράδεισον, τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Σταυρόν, καὶ στοχάζομαι τί ὠραῖον πλάσμα ἔκαμαν τὰ πλουσιόδωρα χέρια τοῦ Θεοῦ, καὶ τί ἐλεινὸν θέαμα ἔκαμαν τὰ παράνομα χέρια τῶν ἀνθρώπων».

Ἔργα ἐπίσης τοῦ χαλκέντερου καὶ πολυγραφώτατου ἐπισκόπου Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐφθάναν στὰ χέρια τῶν μαθητῶν. Κι ἦταν ἔργα του, ποῦ ἀφοροῦσαν τίς θετικές ἐπιστήμες, ἀλλὰ καὶ πνευματικά καὶ θεολογικά του δοκίμια, ποῦ τροφοδοτοῦσαν πνευματικά τὰ σκλαβωμένα νιάτα τοῦ 18ου αἰῶνα.

Ἀναφέρουμε τὸ «Θεολογικόν» τοῦ Εὐγενίου, ποῦ στάθηκε, σχεδὸν γιὰ ἓναν αἰῶνα βάση κάθε θεολογικῆς παραδόσεως. Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Βούλγαρις μὲ σαφήνεια καὶ πλούσιο ὄπλισμό ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, πραγματεύεται τὰ κυριώτερα κεφάλαια τῆς Δογματικῆς.

Καὶ ἦταν τόσο πολῦτιμο βοήθημα τοῦτο τὸ ἔργο τοῦ σοφοῦ Κερκυραίου, ποῦ ἀντιγραφόταν καὶ περιφερόταν ἀπὸ πόλη σὲ πόλη καὶ ἀπὸ σχολὴ σὲ σχολὴ γιὰ νὰ τὸ μελετήσουν ὅσοι ἐνδιαφέρονταν γιὰ ἀνώτερη θεολογικὴ μόρφωση.

Ἐνα ἄλλο ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιοπρόσεκτα βιβλία τοῦ σοφοῦ Δασκάλου ἦταν καὶ τὸ ἔργο του «Φιλόθεος Ἀδολεσχία».

Τοῦτο τὸ βιβλίον συνεδύαζε βάθος θεολογικὸ καὶ σύγχρονο προβληματισμό. Ξεκινώντας ἀπὸ μία φράση ἢ ἓνα γεγονός τῆς Πεντατεύχου ἔφερνε πρὸς κοντὰ στίς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ ἢ ἔσπρωχνε τὸν ἀναγνώστη του, εἴτε ὠριμος ἦταν εἴτε νέος σπουδαστής, στὴν πνευματικὴ ζωὴ.

Ἄς ἀναφέρουμε ἀκόμα κι ἓνα τρίτο ἔργο τοῦ Εὐγενίου, ποῦ ἦταν ἐντρύφημα τῶν σπουδαστῶν στὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς δουλείας. Ἦταν ἡ πραγματεία τοῦ «Περὶ φιλίας». Στὸ ἔργο αὐτὸ εὗρισκαν τὸ ἀπόσταγμα βαθιάς πείρας πάνω στὸ σπουδαῖο αὐτὸ θέμα. Ἐγραφε ὁ «χαλκέντερος» Δάσκαλος:

«Ὁ ἀληθὴς φίλος ὑπηρετεῖ τὸν φίλον χωρὶς ἐλπίδα ἀνταμοιβῆς. Ἀκίνητος εἶναι ὁ φίλος καὶ ἀδιάσειστος· δὲν σαλεύεται ἀπὸ διαβολάς, δὲν ταραττεται ἀπὸ ὑποψίαν... τρόπος οὐδεὶς δύναμιν ἔχει νὰ τὸν διασεισῆ ἀπὸ τῆς φιλίας. Εἰς τὴν μετὰ τοῦ φίλου συναναστροφὴν ἔσο γλυκὺς καὶ χαρίεις, ὄχι ἀγροῖκος καὶ βαρὺς... Αὐτὴ ὅμως ἡ γλυκύτης πρέπει νὰ εἶναι συγκεκραμένη μὲ τὴν ὠφέλειαν, εἰς τρόπον ὅπου πρέπει νὰ γλυκαίνει τὸν φίλον μὲ ὠφέλειαν, καὶ νὰ τὸν ὠφελῆ μὲ γλυκύτητα. Ἐπιμελούμενος νὰ εἶσαι πρὸς τὸν φίλον γλυκὺς, φοβοῦ μὴ πέσης εἰς τὸ νὰ εἶσαι φίλου κόλαξ· τοῦτο δὲ φεύγεις, ἀνίσως φιλαληθῆς καὶ πιστός, λέγῃς εἰς αὐτὸν τὰ σῦκα σῦκα, καὶ τὴν σκάφην σκάφην, ἀποδεχόμενος καὶ ἐγκρίνων τῶν ἔργων καὶ βουλευμάτων του, ὅσα καλὰ, καὶ ἀποπέμπων καὶ ἀποδοκιμάζων ὅσα κακὰ καὶ ἐπίφογα».

Θεολόγος σοφὸς καὶ ἔξοχος ἐπιστήμονας ἦταν καὶ ὁ ἐπίσκοπος Νικηφόρος Θεοτόκης.

Μαζὶ μὲ τὸν Εὐγένιον Βούλγαρι ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο πρωτεργάτες γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα. Στὴν ἔρευνά μας, ὅμως, δὲν ἐπισημαίνουμε τὰ βιβλία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ποῦ καὶ ὁ Θεοτόκης ἔγραψε καὶ ἔφθαναν στὰ χέρια τῶν σπουδαστῶν. Ἐδῶ θὰ μείνουμε στὰ θεολογικὰ καὶ κηρυγματικὰ ἔργα του, ποῦ

ἔθρεψαν γενεὲς μαθητῶν. Τὰ κυριότερα ἦταν οἱ «Λόγοι» του καὶ τὰ «Κυριακοδρόμια». Τὰ «Κυριακοδρόμια» περιεῖχαν ἑρμηνεῖα καὶ ἠθικὴ ὁμιλία στίς ἀποστολικὰ καὶ εὐαγγελικὰ περικλοπῆδες, ποῦ διαβάζονται κάθε Κυριακὴ στὴ θεία Λειτουργία. Κυκλοφόρησαν σὲ πολλὰς ἐκδόσεις στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς καὶ ὡς τὶς μέρες μας ἐξακολουθοῦν νὰ κυκλοφοροῦν.

Τὰ ὑπέροχα αὐτὰ βιβλία δονοῦνται ἀπὸ παλμὸ βιβλικὸ καὶ πατερικὸ. Ἀπὸ κάθε σελίδα τους ἀνάβλυζε τὸ ζωντανὸ νερό, ποῦ ἄρδευε τὶς ψυχὰς τῶν ὠρίμων ἀνθρώπων καὶ τῶν νέων σπουδαστῶν. Ἀπὸ κάθε ὁμιλία ξεπετάγονται ἠθικὰ διδάγματα, πνευματικὲς προτροπὲς γιὰ θερμὴ προσευχὴ, μετοχὴ στὰ Μυστήρια τῆς ἱερῆς ἐξομολογήσεως καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ταυτόχρονα, ὅμως, προβάλλονται καὶ ὑπέροχα κοινωνικὰ μηνύματα: καυτηρίαζε τὶς περιώνυμες κακίες τοῦ παραστρατημένου ἀνθρώπου, μαστίγωνε τὴν ἀδικία, τὴν κλεψιά, τὴν συκοφαντία κι ἄλλες ἀντικοινωνικὰς ἐκδηλώσεις. Ἄλλοτε πάλι ἐπαινοῦσε τὶς διάφορες ἀρετὲς καὶ παρότρυνε ὅλους νὰ τὶς καλλιεργοῦν.

Νὰ λίγες γραμμὲς του:

«Καθὼς ἀναρίθμητόν ἐστι τῶν ἀμαρτημάτων τὸ πλῆθος, οὕτως ἀμέτρητός ἐστι καὶ τῶν ἀρετῶν ὁ ἀριθμός. Ὅστις φύγῃ πᾶσαν ἀμαρτίαν, κατορθώσῃ δὲ πᾶσαν ἀρετὴν, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς ἀγωνιστὴς καὶ ἄξιος κληρονόμος τῆς ἐπουρανίου Βασιλείας. Πάσης δὲ ἀμαρτίας ἡ φυγὴ, καθὼς καὶ πάσης ἀρετῆς ἡ κατόρθωσις, ἴδιον ἔχει κόπον καὶ δυσκολίαν καὶ ἀγῶνα. Ἄλλος ἀγὼν πρόκειται σοι, ἵνα καταστῆς πρᾶος καὶ ἀνεξίκακος, καὶ ἄλλος, ἵνα ἀναδειχθῆς σώφρων· ἄλλος ἀγὼν, ἵνα στρατευθῆς εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης καὶ ἄλλος ἵνα καταστῆς δίκαιος, τίμιος εἰς τὰς συναλλαγὰς σου. Διώκωμεν τὴν πραότητα, τὴν ἀνεξικακίαν, τὴν ὑπομονὴν, τὴν μακροθυμίαν».

Καὶ ἄλλα βιβλία, ἄλλων διδασκάλων τοῦ Γένους, ὅπως τοῦ Ἀθανασίου Πάριου, τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἐξ

Οικονόμων, τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη, ἔφθαναν εἰς τὰ χέρια τῶν μαθητῶν.

Ἔοια τοῦτα τὰ βιβλία ἦταν πνευματικὰ ἐφόδια γιὰ τοὺς σπουδαστές, γάργαρας πηγές, ἀπὸ ὅπου μπορούσαν νὰ ἀντλήσουν τὸ καθάριο νερὸ τῆς θείας ἀλήθειας, νὰ μάθουν τὰ δόγματα τῆς πίστεώς τους, νὰ γίνουν κήρυκες καὶ ἀπολογητὲς τῆς θείας ἀλήθειας. Πηγὲς ἀνεξάντλητες, ἀπὸ τίς ὁποῖες τροφοδοτοῦσαν τὴν ψυχὴ τους, καὶ γίνονταν ἔτσι κι αὐτοί, μὲ τὴ σειρά τους, τροφοδοτὲς ἄλλων, καὶ μάλιστα τῆς γενιᾶς, ποὺ θὰ τοὺς διαδεχόταν.

Πρὶν κλείσουμε τὴν παράγραφο θρησκευτικὰ μαθήματα καὶ τὰ διδακτικὰ τους βιβλία, νὰ καὶ κάτι, ποὺ γιὰ πάρα πολλοὺς, εἶναι ἄγνωστο: στὰ τέλη τῆς τουρκοκρατίας καὶ συγκεκριμένα στὰ 1814, ἔχουμε τὴν πρώτη πληροφορία γιὰ διδασκαλία ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὅπως γράφει ὁ Μανουὴλ Γεδεών. Καὶ ἡ πληροφορία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ μιὰ «διακοίνωση» (θὰ τὸ λέγαμε σήμερα «ὑπόμνημα») γιὰ τὸ νέο μουσικὸ σύστημα, τριῶν μουσικοδιδασκάλων: τοῦ ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου, τοῦ λαμπαδαρίου Γρηγορίου καὶ τοῦ χαρτοφύλακος Χουρμουζίου.

Ἐξω ἀπὸ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, στὸ Ἴασιο, στὸ Βουκουρέστι καὶ ἀλλοῦ, ὑπῆρχαν σχολὲς μουσικῆς. Σημειώνουμε, ὅμως, ὅτι καὶ στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα, σὲ μερικὰ σχολεῖα, διδασκόταν ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ. Καὶ συγκεκριμένα στὴ σχολὴ τῆς Χίου μουσικὴ δίδασκε ὁ Δημήτριος Βουτυράς, στὴ σχολὴ τῆς Ἀνδριανουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος Χίου, στὸ σχολεῖο τῶν Κυδωνιῶν ὁ Ζαφειρίου Σμυρναῖος.

Καὶ κάτι ἀκόμα. Ὑπῆρχαν καὶ ἱεροψάλτες, ποὺ δίδασκαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σὲ παιδιὰ καὶ ἐφήβους ἔξω ἀπὸ τὰ σχολεῖα. Ἄς ἀναλογισθοῦμε, τονίζει ὁ Μ. Γεδεών, ὅτι «κατὰ τὰ σάββατα ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἱερὰν λειτουργίαν ὁ διδάσκαλος παραλαμβάνων

τοὺς μαθητὰς ὠδήγει εἰς τὸν ναὸν τακτικῶς, ὅπου ἕκαστος τῶν μαθητῶν παρὰ τῷ ἀναλογίῳ ἰστάμενος ἐξησκεῖτο πρακτικῶς εἰς τὴν μουσικὴν, περιττὸν εἰπεῖν ὅτι τοιαύτη τριέτις καὶ τετραέτις ἐξάσκησις ἦν ἴση διδασκαλίᾳ πρακτικῇ».

Συμπερασματικά: Βάση καὶ θεμέλιο τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαίδευσως τῶν μαθητῶν ἦταν τὸ βιβλίον τῶν Βιβλίων. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἔτρεφε καὶ πάντα τρέφει πνευματικὰ τὰ νιάτα.

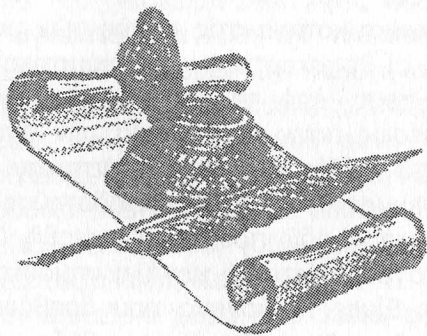
Καὶ τὸ ἄλλο: οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας βρίσκονταν μέσα στὰ σχολεῖα, στὰ χέρια τῶν παιδιῶν. Ἀπὸ τὴ σοφία τους καὶ τὴν ἀγιότητά τους μετέδιδαν φῶς καὶ ἀγωνιστικότητα στὶς ψυχὲς τῶν μαθητῶν.

Κί' ἀκόμα οἱ θρησκευτικοὶ καὶ πνευματικοὶ συγγραφεῖς τοῦ καιροῦ τους, ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα, τὰ ἔργα τους ἔφθαναν ἀμέσως πάνω στὰ θρανία τῶν σπουδαστῶν.

Μὲ ὅλα τὰ βιβλία ποὺ παρουσιάστηκαν, νιώσαμε ὅτι ζωογόνα πνευματικὰ νάματα τροφοδοτοῦσαν τὰ σκλαβόπουλα. Γι' αὐτὸ κί' ἐδῶ πρέπει νὰ τονισθῆ, ὅπως καὶ ἀπὸ πολλοὺς ὑπογραμμίζεται, ἡ μεγάλη σημασία τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου. Εἶναι τὸ ὄργανο ποὺ βοηθάει στὸ ψυχικὸ ἀνέβασμα τοῦ μαθητῆ ἢ τὸν κατεβάζει χαμηλά. Στὴν τουρκοκρατία, κάτω ἀπὸ τὴν πνοὴ τῆς πίστεως, κάτω ἀπὸ τίς στοργικὲς φτερούγες τῆς Ἐκκλησίας μας, προσφερόταν καθαρὴ τροφή καὶ μὲ τὰ διδακτικὰ βιβλία.

Πότε ἄραγε θὰ ἀκούση καὶ ἡ ἐποχὴ μας τὸ μήνυμα αὐτό;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ

Και τώρα ἄς ἐπικεντρώσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας στοὺς μαθητὲς καὶ στοὺς σπουδαστὲς. Εἶναι τοῦτο λογικό, μιὰ κί' ὅλη ἡ ἐκπαίδευση, οἱ κόποι, οἱ θυσίες, ποὺ ἔκαναν δάσκαλοι καὶ καθηγητὲς, ἔφοροι τῶν σχολείων, δωρητὲς καὶ εὐεργέτες, καὶ τόσοι ἄλλοι, ὅλα συγκεντρώνονταν στὴν προσπάθεια νὰ μεταλαμπαδεύσουν γνώσεις καὶ νὰ καλλιεργήσουν ἠθος στὰ παιδιά καὶ στοὺς ἐφήβους. Τὰ ἑλληνόπουλα, ποὺ ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν «μπότα» τοῦ βάρβαρου Ἀσιάτη, ἦταν τὸ ἀντικείμενο τῆς κάθε λογῆς προσφορᾶς καὶ τῆς στοργῆς, στρατιᾶς ἀνθρώπων.

Καὶ δὲν ζοῦσαν τὰ ἑλληνόπουλα μόνο κάτω ἀπὸ τὸ πέλμα τοῦ Ἀσιάτη, πολλὰ ζοῦσαν καὶ μέσα στὴ στέρηση καὶ στὴ φτώχεια. Μόλις οἱ γονεῖς τους, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ἔβγαζαν «τὰ πρὸς τὸ ζῆν». Ἔτσι πολλὰ παιδιά πήγαιναν στὸ σχολεῖο γιὰ ἓνα διάστημα. Οἱ γονεῖς τους,

ὅμως, τὰ ἤθελαν κοντά τους, στίς δουλειές τους καὶ τὰ σταματοῦσαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο.

Πολλοὶ τότε βοηθοῦσαν τὰ ἑλληνόπουλα. Μὰ πάνω ἀπὸ ὅλους, οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας, ἦταν οἱ συμπαραστάτες τους. Οἱ μαθητές, ποὺ πήγαιναν στὰ στοιχειώδη σχολεῖα, οἱ μαθητές, ποὺ τρύπωναν στὰ «κρυφὰ σχολεῖα», καὶ οἱ σπουδαστὲς τῶν Ἀκαδημιῶν, ἦταν ὅλα «παιδιά» τους, πνευματικὰ τους παιδιά, μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, τόσο γιὰ τοὺς δασκάλους τους, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Ἐπισκόπους τῆς περιφέρειάς τους, καὶ γιὰ τὸν Ἐθνάρχη τοῦ Γένους, τὸν Πατριάρχη.

Καὶ ὅλοι αὐτοὶ χρησιμοποιοῦσαν κάθε μέσο, ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους. Ἔστελναν βοηθήματα στοὺς γονεῖς γιὰ νὰ σπουδάσουν τὰ παιδιά τους. Ἔδιναν βραβεῖα χρηματικὰ στοὺς μαθητές, ποὺ ἀρίστευαν στίς ἐξετάσεις τους. Ἀκόμα εἶχαν ὑποτροφίες γιὰ τοὺς ἐπιμελεῖς σπουδαστὲς, ποὺ ἤθελαν νὰ συνεχίσουν σπουδὲς σὲ πανεπιστημιακὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης.

Βοηθοῦσαν τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς σπουδαστὲς, τόσο οἱ Πατριάρχες, ὅσο καὶ ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς καὶ μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες, ἀκόμα καὶ συντεχνίες καὶ πολλοὶ ἐθνικοὶ εὐεργέτες. Καὶ ἡ βοήθειά τους, ἄλλοτε ἦταν πλουσιοπάροχη καὶ σ' ἄλλες περιπτώσεις πενιχρή. Μὰ αὐτὸ δὲν εἶχε καμιά σημασία. Ἡ διάθεσή τους μετροῦσε. Καὶ ἡ διάθεσή τους ἦταν, μὲ κάθε τρόπο, μὲ ὅ,τι διέθεταν νὰ βοηθήσουν.

Ἡ προσφορά τους ὅμως δὲν ἦταν μόνο ὑλική.

Ἐπεκτεινόταν καὶ στὴν πνευματικὴ σφαῖρα.

Κληρικοί, σχολάρχες καὶ δάσκαλοι, ζητοῦσαν ἀπὸ τοὺς μαθητὲς ἐπιμέλεια καὶ ἀγάπη στὰ μαθήματα, πρόοδο καὶ προκοπὴ στίς σπουδὲς, μὰ πάνω ἀπ' ὅλα ἦθος καὶ σεβασμὸ καὶ πνευματικὴ ζωὴ. Ἀξία εἶχε καὶ ἡ πρόοδος στὴ μόρφωση, ἀλλά, ἂν δὲν ὑπῆρχε καὶ ταυτόχρονη, πνευματικὴ ἀνοδος, οἱ σπουδὲς καὶ τὰ πτυχία δὲν θὰ ἀπέδιδαν. Ὅταν, ὅμως, προσπάθειά τους θὰ ἦταν ἡ καλλιέργεια

τῆς ψυχῆς, οἱ ἀρετὲς καὶ ἡ καλοσύνη, τότε πλούσιοι οἱ καρποὶ τῆς γνώσεως θὰ παρουσιάζονταν.

Νὰ λίγα ὑπέροχα κείμενα, ποὺ μᾶς παρουσιάζουν ζωντανὰ τὸν πόθο, ποὺ εἶχαν οἱ πρόγονοί μας, γιὰ τὴν προαγωγή καὶ τὴν ἀνοδικὴ ἐξέλιξη τῶν μαθητῶν.

Ἔχουμε ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ λόγο τοῦ κληρικοῦ καὶ Δασκάλου τοῦ Γένους Νεοφύτου Βάμβα σὲ μαθητὲς, στίς 7 Ἰανουαρίου 1820. Μὲ τὰ φλογερά του λόγια διαλαλοῦσε τὸ μήνυμα, πὼς παιδεῖα δὲν εἶναι μόνο ἡ γνώση, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν νέων.

«Μαθηταί, τῆς φιλομαθείας σας ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ ἐκ τῆς παιδείας δόξα καὶ ὠφέλεια. Δόξα ὅμως καὶ ὠφέλεια ἀληθῆς δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν ἀρετὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποτείνεται ἡ παιδεῖα. Ἡ αὐτὴ σοφία, ἣτις μᾶς διδάσκει τὰς ἀποκρύφους σχέσεις καὶ αἰτίας τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ αὐτὴ μᾶς ἐξηγεῖ καὶ τὰ ἀπόρρητα τοῦ ἀνθρωπίνου ἠθικοῦ κόσμου, καὶ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἀληθινὴν εὐτυχίαν μὲ τὸ φῶς τῆς οὐρανίου διδασκαλίας, τοῦ θεοσδότου ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς πείρας τῶν ἀπ' ἀρχῆς γενεῶν. Ἡ γνώσις τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν δὲν εἶναι εἰς οὐδὲν κατωτέρα τῆς γνώσεως τῶν φυσικῶν· ἐὰν δὲ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν ἄμεσον αὐτῶν ὠφέλειαν, τίς δὲν θέλει ὁμολογήσει ὅτι αἱ ἠθικαὶ ὑπερέχουν τοσοῦτον, ὅσον ἡ ἀρετὴ πάντα τὰ ἄλλα; Ἄς ἔχη τις, εἰ δυνατόν, ὅλον τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς σοφίας, ἔστω ἄριστος μαθηματικός, ἄριστος ἀστρονόμος, ἄριστος φυσικός· ἂν δὲν ἔχη καὶ τὸ ἠθικόν, ἀλλ' εἶναι ἀκρατῆς εἰς τὰ πάθη καὶ ἄτακτος εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, πὼς ἠμπορεῖ ὁ τοιοῦτος νὰ ζῆση θεαρέστως καὶ εὐδαιμόνως καθ' ἑαυτὸν ἢ μὲ τοὺς ἄλλους; Ἀλλὰ δὲν εἶναι, δὲν εἶναι δυνατόν οὐδὲ σοφίαν νὰ ἀποκτήσῃ ὁ τοιοῦτος· οἱ Πυθαγόροι, οἱ Ζήνωνες, οἱ Σωκράται, οἱ Πλάτωνες, ὅλοι συντόμως οἱ ἐνδοξοὶ κατὰ τὴν σοφίαν, ἐστάθησαν καὶ ἄνδρες ἐνάρετοι. Τὸ τέλος τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν καθ' ἡμέραν διδάσκεσθε, εἶναι τὸ ὀρθῶς σκέπτεσθαι, τὸ λογικῶς ζῆν· τοῦτο προσμένει

ἀπὸ σᾶς ἢ κοινὴ πατρίς, νὰ σᾶς ἰδῆ πεπαιδευμένους
χριστιανούς, πολίτας τιμίους, ἄνδρας ἀγαθούς. Ταῦτα λοιπὸν
φρονοῦντες πάντοτε, καὶ ὑπὲρ τούτων σεμνῶς ἀνταμι-
λῶμενοι καὶ ἀλλήλους παρακελευόμενοι, σπεύσατε εἰς τὸ
ἐνδοξον τοῦτο στάδιον νὰ εὐφράνετε Θεόν, Πατρίδα,
γονεῖς καὶ τοὺς ὑπὲρ ὑμῶν ἀγωνιζομένους διδασκάλους».

Νὰ καὶ μιὰ ὑπέροχη προτροπὴ, ποὺ ἔδινε ὁ δάσκαλος
τοῦ Γένους Ἀθανάσιος Ψαλίδας, στοὺς μαθητὲς του, ποὺ
θὰ γίνονταν δάσκαλοι καὶ θὰ μεταλαμπάδευαν στὰ τέσσε-
ρα σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρίζοντα τὴν ἐθνικὴ παιδεία:

«Εὐγενέστατοι μαθηταὶ μου. Σεῖς μετ' ὀλίγον θὰ κα-
τευθυνθῆτε εἰς τὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρίζον-
τος, διὰ νὰ μεταλαμπαδεύσητε τὴν ἐθνικὴν παιδείαν, ἢ
ὁποῖα ἐξυψώνει μέχρι τοῦ θρόνου τοῦ Δημιουργοῦ. Κατὰ
τὴν εὐγενή σας σταδιοδρομίαν δὲν θὰ συναντᾶτε πάντο-
τε ἀνθόσπαρτον λεωφόρον· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θὰ
συναντᾶτε ἀκάνθας καὶ τριβόλους καὶ θὰ ἀκούετε παρα-
χόρδους φωνὰς παρὰ κοινωνίας νοσοῦσης καὶ διεφθαρ-
μένης. Μὴ δειλιάτε, μὴ ἀφήνετε νὰ κατισχύῃ ἡ ἀποκαρ-
δίωσις. Προσπαθήσατε νὰ περιβάλητε τοὺς τροφίμους
σας μὲ τὴν πατρικὴν στοργὴν καὶ ἀγάπην, ἀλλὰ πολὺ
περισσότερον νὰ ἐφελκύσητε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμη-
σιν αὐτῶν πρὸς ἐσᾶς. Διότι αὐτὸ εἶναι τὸ κριτήριόν σας.
Διότι οἱ μαθηταὶ σας εἶναι ἐν ταυτῷ μαθηταὶ καὶ υἱοὶ καὶ
δικασταὶ σας. Ἡ ὑψίστη ἠθικὴ, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τᾶς
μεγάλας φιλοσοφικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστο-
τέλους, ἀπὸ τὰ ἀθάνατα δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ
τοῦ Εὐριπίδου, ἄς ριζώσῃ εἰς τὴν καρδίαν σας τὴν ἀγά-
πην πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων σας, πρὸς τὴν
γενικὴν μας πατρίδα, πρὸς τὴν στοργικὴν σας οἰκογέ-
νειαν, ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ σχολεῖον σας. Ὁ Κύριος ἄς
ἐπευλογῇ τὸ ἔργον σας».

Οἱ περισσότεροι μαθητὲς καὶ σπουδαστὲς ἀκούγαν τὶς
συμβουλὲς καὶ τὶς νουθεσίαις καὶ πορεύονταν τὸν δρόμο
τὸν ἀνηφορικόν. Μορφώνονταν, προόδευαν, γίνονταν δά-

σκαλοι, κληρικοί. Μὲ τὴ σειρά τους παιδαγωγοῦσαν αὐτοὶ
τὶς νεώτερες γενεές. Στήριζαν στὴν πίστη τὰ νέα βλα-
στάρια. Μετελαμπάδευαν τὸ φῶς στὰ ζοφερὰ σκοτάσια
τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Νά, ὅμως, ποὺ ποτὲ καὶ ἀπὸ πουθενὰ δὲν λείπουν καὶ
τὰ ἀγκάθια. Στὴ σκλαβιά τὸ ἴδιο. Ὑπῆρχαν οἱ λίγες,
βέβαια, περιπτώσεις, ποὺ μαθητὲς συμπεριφέρονταν ἀνάρ-
μοστα στοὺς γονεῖς τους καὶ μὲ ἀγνωμοσύνη στοὺς δα-
σκάλους τους. Καὶ κάποτε φατρίες ξεσήκωναν τους μα-
θητὲς σὲ στάσεις.

Τοῦτα τὰ ἀναφέρει ὁ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων ὁ
Κωνσταντῖνος Κούμας. Γράφει ὅτι ἦταν «πολλοὶ μαθηταὶ
ἄτακτοι καὶ ἀνάγωγοι» καὶ «ὅτι ἡ φατρία ἣτις ἠθέλε νὰ
φαίνηται ὅτι αὐτὴ μόνη εἶναι ἰκανὴ νὰ συντηρῇ τὸ σχο-
λεῖον, ἤρχισε νὰ διεγείρῃ τοὺς μαθητὰς εἰς στάσεις καὶ
ἀταξίας».

Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ὅταν βρέθηκε ὁ Κ.
Κούμας, ἀναγκάσθηκε νὰ τιμωρῆσῃ μὲ ἀποβολὴ τοὺς
ἄτακτους κί' ἔτσι νὰ «χαλιναγωγῆσῃ» καὶ τοὺς ἄλλους.

Δὲν προχωροῦμε, ὅμως, στὰ θέματα πειθαρχία στὰ
σχολεῖα, ποινὲς καὶ τιμωρίες, μιὰ καὶ δὲν ὑπάγονται τὰ
ζητήματα αὐτά, ὅπως καὶ ἄλλοτε εἶπαμε μέσα στὴ γραμ-
μὴ τῆς ἔρευνάς μας. Τὰ ἀναφέραμε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ
σημειώσουμε ὅτι, παρ' ὅλες τὶς συμβουλὲς καὶ νουθεσίαις,
ὑπῆρχαν καὶ τὰ «ζιζάνια».

Μήπως λείπουν ποτὲ τὰ «ζιζάνια», οἱ «ἀντιρρησίαι»; Τὸ
καλὸ εἶναι νὰ μὴ δίδουν αὐτοὶ τὸν τόνο, ἀλλὰ νὰ ἐπι-
κρατῇ τὸ καλόν, τὸ σωστό, ὅπως συνέβαινε στὰ χρόνια
ἐκεῖνα.

Τελειώνουμε μὲ μιὰ ματιὰ στοὺς γονεῖς. Δὲν ἔχουμε
πολλὰ στοιχεῖα, ποὺ νὰ ἀναφέρονται στὶς σχέσεις γο-
νέων καὶ σχολεῖου. Ξέρουμε ὅμως τὸν πόθο τοῦ πατέρα
καὶ τῆς μάνας νὰ μάθουν τὰ παιδιὰ τους γράμματα. Τὴν

προσπάθειά τους να γίνουν σχολεῖα, να βρεθῆ ὁ καλὸς δάσκαλος ποῦ θὰ διδάξῃ τὰ παιδιὰ τους.

Εἶχαμε ὅμως καὶ στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, ὅπως σ' ὅλες τὶς ἐποχές, καὶ γονεῖς, ποῦ ἀμελοῦσαν τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν, ἀμελοῦσαν τὴν πνευματικὴ τους πρόοδο. Κι' ἀκόμα δὲν ἔστελναν τὰ παιδιὰ τους στὰ σχολεῖα.

Συχνὰ ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ἔψεγε τοὺς γονεῖς ποῦ παραμελοῦσαν τὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν τους. Τοὺς ἔλεγε:

«Νὰ κάμετε τρόπον ἐδῶ εἰς τὴν χώραν σας διὰ σχολεῖον, νὰ βρῆτε ἓνα διδάσκαλον καὶ νὰ τὸν πληρῶνετε νὰ σᾶς μαθαίνῃ τὰ παιδιὰ σας, ὅτι ἀμαρτάνετε πολὺ νὰ τὰ ἀφήνετε ἀγράμματα καὶ τυφλὰ καὶ μὴ μόνον φροντίζετε νὰ τοὺς ἀφήσετε πλούτη καὶ ὑποστατικά».

Παρόμοια ἔλεγε στοὺς γονεῖς καὶ ὁ δάσκαλος τοῦ γένους Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἐξ Οἰκονόμων:

«Ἡ πείρα πολλάκις ἀπέδειξεν ὅτι τὸ παιδίον διαφθείρεται ὑπ' αὐτῶν τῶν γονέων μὲ τὰ κάκιστα παραδείγματα τῆς οἰκίας του· ἐπειδὴ αὐτοῦ βλέπει καὶ ἀκούει πράγματα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ ἀγνοῇ δι' ὅλης τῆς ζωῆς, καὶ ἅτινα γίνονται εἰς αὐτὸ ἕξις καὶ φύσις ἔπειτα ἀμετάβλητος· τοιοῦτοτρόπως μανθάνουσι τὰ ταλαίπωρα παιδιὰ τὰς κακίας, πρὶν μάθωσιν νὰ διακρίνωσιν αὐτάς, καὶ γινόμενα ἄσωτα καὶ παραλελυμένα μεταφέρουσι μᾶλλον εἰς τὰ σχολεῖα παρὰ μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτῶν τὴν κακοήθειαν· ὥστε πολλάκις δίκαιον ἔχουσι τὰ σχολεῖα νὰ παραπονώνται κατὰ τῶν οἰκιῶν περισσότερον, πάρεξ αὐταὶ κατ' ἐκείνων. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν τῶν ἀντισχόλων πρότασιν, ὅτι δηλαδὴ, προκόπτουσι τὰ παιδιὰ περισσότερον εἰς τὴν οἰκίαν παρὰ εἰς τὸ σχολεῖον, πολλοὶ λόγοι ἀντιφέρονται ἐνάντιοι ἐκ διαμέτρου, τέσσαρες δὲ μάλιστα: ἡ δημόσια διδασκαλία, λέγει, ὀξύνει τὸ πνεῦμα τοῦ νέου καὶ ἐμφυτεύει εἰς αὐτὸν τόλμην καὶ θάρρος περὶ τοὺς λόγους, συνηθίζει αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τὸν ὄχλον, καὶ ἐλευθερώνῃ αὐτὸν ἀπὸ τὴν μικροψυχίαν ἐκείνην, ἣτις ὡς

Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος

ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μονήρους καὶ σκυθρωπῆς ζωῆς».

Στοὺς γονεῖς ἀπευθυνόταν καὶ ὁ Δάρβαρις καὶ τοὺς μιλοῦσε ζωντανὰ γιὰ τὴν ἀξία τῆς διδασκαλίας τῆς κατηχήσεως. Νὰ λίγα λόγια ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του «Μεγάλη Κατήχησις»:

«Τί λοιπὸν νὰ ἐλπίση τις, ὅπου δὲν εἶναι καλὴ ἀνατροφή τῶν παίδων; Ἄλλ' εἰς τί ὑφίσταται ἡ καλὴ ἀνατροφή τῶν παίδων; ἐρωτᾷ καὶ ἀποκρίνεται ὁ προφητὰναξ Δαβὶδ. **«Ἐν τίνι κατορθώσει νεώτερος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ; Ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους σου»** (Ψαλμ. 119, στιχ. 9). Πρέπει οὖν νὰ ζητῶμεν ἐκ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ὡς θείων λόγων νὰ μάθωμεν, ποῖον εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου· τί μᾶς παραγγέλλει ὁ Θεὸς νὰ κάμνωμεν καὶ τί νὰ ἀποφεύγωμεν. Καὶ τοῦτο χρεωστοῦμεν ὅλοι ἡμέρας καὶ νυκτὸς νὰ λέγωμεν εἰς τὰ παιδιά, καὶ νὰ ἐντυπώνωμεν εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν, ἂν θέλωμεν νὰ τοῖς δώσωμεν καλὴν ἀνατροφήν· περισσότερο δὲ ἀπὸ ὅλους χρεωστοῦν τοῦτο οἱ γονεῖς τοῖς ὁποίοις ἐνεπιστεύθη ὁ Θεὸς τὰ παιδιά νὰ τὰ διδάσκωσιν ἐκ μητρικῶν ἔτι σπαργάνων τὸν θεῖον του νόμον, καὶ νὰ ριζώνωσιν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὸν φόβον του, διὰ νὰ μένη εἰς αὐτὰ ἕως τέλους τῆς ζωῆς βλαστάνων κλάδους εὐσεβείας, καὶ καρποὺς χριστιανικῆς πολιτείας· διότι ἂς ἀκούσωσι, ποῖαν ἐντολὴν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς περὶ τούτου εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. **«Καὶ ἔσται τὰ ρήματα ταῦτα, ὅσα ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σου. Καὶ προθυμίας αὐτὰ τοὺς υἱοὺς σου καὶ λαλήσεις ἐν αὐτοῖς καθήμενος ἐν οἴκῳ, καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ καὶ κοιταζόμενος, καὶ διανιστάμενος»** (Δευτερ. στ' 6,7). Ἄλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ εἰς ἡμᾶς γονεῖς καὶ μόνον ὀλίγον γινώσκουσι τὰ τῆς πίστεως καὶ τὰ τοῦ θεοῦ νόμου, τούτου χάριν μετεφράσθη καὶ ἐτυπώθη εἰς κοινὴν ὠφέλειαν ὅλων τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ἡ παρούσα βίβλος. Μεγάλη Κατήχησις ἐπιγραφομένη, περιέχουσα τὴν φυσικὴν γνῶσιν τοῦ

Θεοῦ, καὶ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἡμῖν θεογνωσίαν διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς, καὶ ἀναπτύσσουσα συντόμως τε καὶ σαφῶς τὸ ἱερὸν Σύμβολον τῆς πίστεως, τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν Κυριακὴν προσευχὴν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν δύνανται οἱ διδασκόμενοι νέοι καὶ τὰ ἄρθρα τῆς πίστεως νὰ μάθωσι, καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ νὰ γνωρίσωσι, καὶ τὰ δέοντα παρὰ Κυρίου νὰ αἰτήσωσι, καὶ διὰ πάντων τὴν ζωὴν αὐτῶν νὰ ρυθμίσωσι».

Καὶ πάλι ὁ μέγας δάσκαλος τοῦ Γένους ὁ κληρικὸς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος παρότρυνε τοὺς γονεῖς μὲ τούτα τὰ φλογερὰ λόγια:

«Γνωρίζοντες ἀκριβῶς ὅτι ἀπὸ τὴν παιδείαν τῶν υἱῶν σας κρέματα τῶν οἰκιῶν σας ἢ εὐτυχία, χρέος ἔχετε πρῶτον νὰ προβάλλητε ἑαυτοὺς εἰς τὰ τέκνα σας ζῶσαν παντοίας ἀρετῆς εἰκόνα, πάντοτε καὶ πανταχοῦ προτεθειμένην εἰς μίμησιν, καὶ νὰ ἐπαγρυπνήτε εἰς τὰς συναστροφὰς καὶ τὴν ἄλλην διαγωγὴν των. Ἐπειτα χρεωστεῖτε καὶ κατ' ἴδιαν εἰς τὰς οἰκίας σας νὰ γίνησθε σεῖς αὐτοὶ ἐπιστάται εἰς τὰς μελέτας τῶν μαθημάτων των, ἐξετάζοντές τα πᾶσαν ἐσπέραν νὰ σᾶς λέγωσι τί καλὸν ἔμαθον τὴν ἡμέραν εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ βραβεύοντες μὲν μὲ ἐπαίνους καὶ δῶρα, ἂν τύχη, τὴν περὶ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τοὺς λόγους φιλοτιμίαν των, παιδεύοντες δὲ μὲ πατρικoὺς ἐλέγχους καὶ σωτηριῶδεις κολάσεις ἐνίοτε τὴν ἀμελειαν καὶ ἀκηδίαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδίων αὐτῶν καθηκόντων. Εἰς τὴν παρούσαν, ὦ φίλοι, τοῦ γένους ἡμῶν κατάστασιν οἱ γονεῖς αὐτοὶ πρέπει νὰ γίνωνται παιδονόμοι καὶ ἔφοροι τῆς παιδείας τῶν τέκνων των. Ταύτην δὲ τὴν περὶ τὰ μαθήματά των πατρικὴν σας πρόνοιαν καὶ ἐπιμέλειαν πολὺ πρὸ τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἐπιτείνητε εἰς τῆς ἱεραῆς Κατηχήσεως τὴν ἀνάγνωσιν, ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν παιδίων εὐκρινεῖς τῆς πίστεως ἰδέας, ἀναλόγως τῆς ἡλικίας των, καὶ φροντίζοντες ἀδιακόπως νὰ ἐντρέφητε εἰς τὰς ψυχὰς των τοῦ Θεοῦ τὸν φόβον καὶ τὴν μελέτην τῶν ἁγίων του ἐντολῶν, καθὼς

ἔπραττον ὅλοι οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, οἷον ὁ Ἀβραάμ, ὁ Ἰώβ, καὶ οἱ λοιποί, ὅσοι εὐλογήθησαν διὰ τὴν χρηστήν τῶν ἰδίων τέκνων ἀνατροφὴν. Τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς ρητῶς σᾶς προτάσσει καὶ ἡ Ἐκκλησία καθ' ἡμέραν σᾶς παραγγέλλει».

Πόσο νιώθει κανεὶς τὴν ἀνεκτίμητη συμπαράσταση τῶν κληρικῶν μας σ' ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς νέας γενιᾶς! Ἀπὸ τὰ πιὸ βασικά καὶ θεμελιακὰ θέματα ὡς τὶς πιὸ ἀφανεῖς πλευρὲς τοῦ θέματος. Ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν ὀργάνωση σχολείων, γιὰ τοὺς δασκάλους, γιὰ τὰ μαθήματα, ἀλλὰ ἀπεθύνονταν καὶ στοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ζητοῦσαν νὰ προσέξουν τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους καὶ τοὺς παρότρυναν νὰ εἶναι πάντα συμπαραστάτες καὶ ὁδηγοὶ τους.

Σὰν κατακλείδα στὸ μεγάλο τοῦτο θέμα Ἐκκλησία καὶ παιδεία στὴ τουρκοκρατία, πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν συνυπογραφή Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἱστορικῶν καὶ μελετητῶν, ποὺ τονίζουν τί προσέφερε ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μας στὸ «δοῦλο» Γένος στὸν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Καὶ ἐδῶ ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν, νὰ παρουσιαστοῦν ὅλες οἱ γνώμες τῶν μελετητῶν. Σταχυολόγημα ἀπὸ ὅσα ἔχουν γραφεῖ, θὰ ἀκολουθήσῃ τούτη ἡ ἐργασία, ἀφήνοντας ἔξω πολλοὺς, ποὺ ἔχουν ἀσχοληθῆ καὶ γράφει εἰδικὲς μονογραφίες ἢ ποὺ ἔχουν προσφέρει σύντομα μελετήματα γιὰ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο σχολεῖο, ποὺ λειτούργησε καὶ ἀναπτύχθηκε στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς. Χωρὶς νὰ ὑποτιμοῦμε τὴν ἐρευνα καὶ τὴ γνώμη τους πάνω στὸ θέμα ποὺ παρουσιάσαμε, ὡστόσο ἀναγκαζόμαστε νὰ περιορισθοῦμε σὲ μερικοὺς μόνο ἐρευνητές.

Βαρουσήμαντη ἡ γνώμη τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, ποὺ μιλάει μὲ θέρμη πάνω στὸ θέμα μας. Γράφει:

«Πάντας τούτους ὁμολογητέον ὅτι συνεκράτει ὁ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν ἔρως, πατριάρχας, ἀρχιερεῖς, ἄρχοντας, λογάδας τοῦ γένους, Ἐκκλησιαν, καὶ τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κοινότητας... Ὁ ἔρως αὐτός, ὃν ὑπέθαλλον παρά τε τοῖς διδασκάλοις καὶ μαθηταῖς ἀρχιερεῖς, ἐπίσημοι καὶ πατριάρχαι, προτρεπόμενοι τούτους μὲν, ὅπως σπουδάζωσιν ἐπιμελῶς, ἐκείνους δέ, ὅπως μὴ ἀμελῶσι τῶν μαθητῶν, καὶ συμβουλευόντες καὶ τοὺς προέχοντας τῶν κοινοτήτων, καὶ προσφωνοῦντες τοὺς ἰδρύνοντας καὶ ὑποστηρίζοντας σχολεῖα. Οὕτω, λοιπόν, μεταξὺ τῶν χορηγούντων καὶ τῶν σταδιοδρομούντων ἐτηρεῖτο δεσμός ἀρρηκτος, ὁ δεσμός μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, καθὼς ἀδιάσπαστος καὶ εἰς ἐτηρεῖτο καὶ στερρός μεταξὺ μαθητῶν καὶ διδασκάλων».

Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἱστορικοῦ καὶ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ἀφοῦ περιγράφει τὴ θλιβερὴ κατάσταση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλεως, τονίζει:

«Ὦντως ἡ θεία Πρόνοια ἠγρύπνει ἐπ' αὐτῆς, παρὰ πᾶσαν δὲ ἀνθρωπίνην προσδοκίαν τὰ ζώπυρα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, δειλὰ κατ' ἀρχάς, θαρραλεώτερα ὕστερον, ἀνέκυπτον ἐκ μέσου τοῦ σκότους. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι οἱ Τοῦρκοι ἀναγνωρίσαντες τὴν ἐλευθέραν τῆς Ἐκκλησίας ὑπαρξιν καὶ παραχωρήσαντες ἱκανὰς προνομίας εἰς τὸν κλῆρον ἠνέχθησαν τὴν ὑπ' αὐτῆς προστασίαν τῶν γραμμάτων, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ἐθεώρησαν τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδῶν καὶ τὴν καθόλου ἐκπαιδευσιν ὡς ἐκκλησιαστικὴν λειτουργίαν, οἷα τῶ ὄντι ἀνεδείχθη σὺν τῷ χρόνῳ. Οὕτω δὲ ἡ παιδεία συνεδέθη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις σπουδαιότατον μέλημα κατέστησεν αὐτῆς τὴν πνευματικὴν τοῦ λαοῦ ἀνάπτυξιν. Οἱ νάρθηκες τῶν ναῶν καὶ οἱ οἴκοι τῶν λογιωτέρων κληρικῶν μετεβλήθησαν εἰς Σχολὰς. Συγχρόνως ὑπῆρχαν Σχο-

λαι ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ὧν τὰ πλεῖστα ἀπέβησαν «ἄσουλων ἀπαραβίαστον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων», ὅπως λέγει ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός...

»Ὅταν δὲ βραδύτερον οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς προστασίας τῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ ἰσχυόντων ὁμογενῶν, ἴδρουον δημοσίας Σχολάς, ἐχαρακτήριζον ταύτας ὡς «σωφρονιστήρια τῶν νέων», ἵνα ἐπιτυχάνουσιν ἀδείας ἰδρύσεως αὐτῶν καὶ λειτουργίας. Ἄλλως τε καὶ αὐταὶ αἱ Σχολαὶ διετέλεσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ ἄμεσον τῆς Ἐκκλησίας ἐποπτεῖαν. Ὅθεν ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας συνετελεῖτο «ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς θρησκείας».

»Τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῆς παιδείας ὑπῆρξεν ἀληθῶς ὑπέρτερον θαυμασμοῦ, ἔργον μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅμοιον τοῦ ὁποῖου οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ἔχει νὰ ἐπιδείξη. Διότι οὐδεὶς ἄλλος λαὸς συνεδέθη τόσον στενῶς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ὅσον ὁ ἐλληνικός, ὅθεν ἡ Ἐκκλησία συνεμερίσθη τὰς τύχας αὐτοῦ, τὴν χαρὰν καὶ τὰς θλίψεις του, τὰς εὐτυχεῖς τῶν μεγαλουργιῶν του καὶ τὰς δυστυχεῖς ἡμέρας τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν του.

»Διὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας προελήφθη ἡ ἀφομοίωσις τῶν δουλωθέντων Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς κατακτητὰς, δι' αὐτῆς διεσώθησαν ἡ θρησκεία καὶ αἱ παραδόσεις αὐτῶν, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις. Ἡ δὲ διάσωσις αὕτη ἀποτελεῖ ἐν τῶν θαυμασιωτέρων γεγονότων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, οὗτινος κύριος παράγων ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς ὑποστηρικθῆῖσα παιδεία...

»*Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς ἀοιδίμους Ἐθνάρχας καὶ τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς παιδείας, τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς γνωστοὺς καὶ εἰς τοὺς ἀφανεῖς Διδασκάλους τοῦ Γένους!*»

Παράλληλα ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σίμος Μενάρδος τονίζει:

«*Ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους ἀγρυπνοῦσε. Φτωχοὶ παπᾶδες καὶ δάσκαλοι, ποὺ ἐτρέφοντο μὲ λίγο ψωμί, εἶχαν τὸ σθένος εἰς τὸ θάθος τῆς ψυχῆς των, σθένος ποιητῶν. Καταλάβαιναν τὴν εὐθύνην ποὺ τοὺς ἐβάρυνε νὰ συνεχί-*

σουν τὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν διηγούντο εἰς τὰ ἐλληνόπουλα ποιά ἦταν ἄλλοτε ἡ πατρίδα τους καὶ τοὺς ἐδίδασκαν δύο ὀνόματα: Ἑλλάς καὶ ἐλευθερία.»

Καὶ ὁ Ἀκαδημαϊκὸς καὶ πολυγραφώτατος συγγραφέας Σπύρος Μελάς, ποὺ μᾶς ἔχει ἀφήσει ἱστορικὰ ἔργα, σ' ἓνα του πανηγυρικὸ λόγῳ στὴν Ἀκαδημία ὑπογράμμισε:

«*Εἰργάσθη ἡ Ἐκκλησία μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις της, διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἀπὸ αὐτὴν προσδοκῶσα τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἔθνους. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ καί, πολὺ συχνά, ὁ ἱερωμένος καὶ ὁ διδάσκαλος, ὁ ἐθνικὸς παιδαγωγός, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.*»

Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τόνισε:

«*Ἀρκεῖ νὰ ρίψη κανεὶς ἀπλοῦν βλέμμα εἰς τὰ «Σχεδιάσματα», τὸ πολῦτιμον τομίδιον τοῦ Ματθαίου Παρανίκα, ὅπου καταγράφονται λεπτομερῶς αἱ διάφοροι σχολαὶ καὶ τὰ σχολεῖα, ποὺ ἐλειτούργησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σκλαθιάς, διὰ νὰ καταπλαγῇ διὰ τὸ πλῆθος των, διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ποιότητα τῆς διδασκαλίας των καὶ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἐξόχων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν ποὺ ἀνέδειξαν.*»

Ὁ νομομαθὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Παναγιώτης Πουλίτσας κατέθεσε καὶ αὐτὸς τὴ μαρτυρία του:

«*Τὰ σχολεῖα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρξαν εὐφωρότατα γεώργια παιδείας καὶ πίστεως, ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ ἐνότητος, καλλιέργειας ἀκράϊου πατριωτικοῦ φρονήματος, καὶ φλογεροῦ πόθου ἐλευθερίας. Πρὸς τούτοις ὑπῆρξαν καὶ γονιμώτατα φυτώρια, ἐξ ὧν ἐβλάστησαν καὶ προῆλθον πλεῖστοι ἐπιφανεῖς λόγιοι καὶ διδάσκαλοι τοῦ Γένους καὶ ἄλλοι λογάδες αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας.*»

Σημειώνουμε καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ καθηγητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Παναγιώτη Μπρατσιώτη καὶ τοῦ γιου τοῦ καθηγητῆ Νικολάου Μπρατσιώτη, ποὺ συμπίπτουν στὸ θέμα τῆς μεγάλης προσφορᾶς τῆς Ἐκκλησίας μας στὴν παιδεία κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς δουλείας:

«Ο στενώτατος σύνδεσμος Ἐκκλησίας καὶ ἔθνους ἐκληροδοτήθη ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς πατέρας του εἰς τὸν μαρτυρικὸν Ἑλληνισμὸν τῶν 400 χρόνων πικρᾶς του δουλείας. Τότε ὁ σύνδεσμος αὐτὸς ἀπεκορυφώθη καὶ ἐμεγαλοῦργησε καὶ ἀπεδείχθη κυριολεκτικῶς σωτήριος διὰ τὸ ἔθνος. Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἡ πραγματικὴ μήτηρ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἀνεδείχθη θεματοφύλαξ τῶν ἱερῶν του ἐθνικῶν παραδόσεων, μοναδικὴ πηγὴ τῆς ζειδώρου ἐλληνοχριστιανικῆς παιδείας του, ἡ ἀληθινὴ κιβωτός, ἐντὸς τῆς ὁποίας διεσώθη ἡ ἐλληνικὴ ἐθνικὴ του συνείδησις».

Ὁ ἱστορικὸς Ἀπόστολος Βακαλόπουλος στὸ ἔργο του «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ» ὑπογραμμίζει:

«Ὁ δεσμὸς τῆς ἐκκλησίας - σχολείου ὁ ὁποῖος καὶ στὰ χρόνια τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἦταν στενός, ἐγίνε τώρα στενώτερος καὶ οἱ κάπως πιὸ μορφωμένοι διδάσκαλοι - ἱερεῖς δίδασκαν στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν στοὺς νέους, ὄχι μόνον τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ἀλλὰ κάποτε καὶ ἀποσπάσματα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων... Αὐτὸ ἦταν τὸ σχολεῖο τῶν πρώτων αἰώνων τῆς τουρκοκρατίας· αὐτὸ ἦταν στὴν πραγματικὴ του ὑπόστασις τὸ θρυλικὸ «κρυφὸ σχολεῖο». Τὴν εἰκόνα του εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν παρακολουθήσῃ κανεὶς ζωηρῆ καὶ ἀναλλοίωτη ὡς τὰ τελευταῖα σχεδὸν χρόνια τῆς τουρκοκρατίας στίς ἐλληνικὰς ἐπαρχίας».

Θὰ ἦταν ἐπίσης χρήσιμη ἡ γνώμη καὶ τοῦ καθηγητῆ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ μελετητῆ τῆς ἱστορίας μας Ἀλεξάνδρου Τσιριντάνη, ποὺ τονίζει:

«Τὸ σχολεῖο, στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς... μπορούσε μὲ τὸν ἐπιβλητικὸ ἐκείνο, ἅγιο ἄνθρωπο, τὸν σεβαστὸ γέροντα δάσκαλο, ποὺ χωρὶς ἴσως ἰδέα ἀπὸ παιδαγωγικὴ, ἔτσι σὰν μὲ ἐμεση μετάγγισις, ψυχὴ μὲ ψυχὴ, ἔδινε στὸ παιδί τὸν θησαυρὸ τῆς δικῆς του ἀνώτερης προσωπικότητος. Καὶ ξεσκόλιζε τὸ παιδί, ἀγνώριστο κυριολεκτικᾶ,

ἄνθρωπος στ' ἀλήθεια, ποὺ ἦταν ἡ ἐλπίδα, τὸ καμάρι τοῦ Γένους, ὁ φόβος καὶ ἡ ἀνησυχία τοῦ κατακτητῆ. Πολιτισμένο μὲ τὸν ἀφελῆ μὰ γερὸ πολιτισμὸ, τὸ «δασκαλοῦδι» αὐτό, στεκόταν ἀργότερα μπροστὰ στὴν κοινωνία καὶ τὰ ἔβγαζε πέρα. Ὅχι μόνον ἐκεῖνος ποῦχε θγῆ ἀπὸ τὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα ποὺ κατάφερε νὰ ἔχη τὸ δούλο Γένος, μὰ καὶ ἐκεῖνος ποὺ εἶχε περάσει λίγο διάστημα σὰν μαθητῆς στὸ πρόχειρο «κρυφὸ σχολεῖο». Μὲ τὰ γράμματα καὶ τὰ ἐφόδια, τὴν πολλὴ ψυχικὴ ἀνωτερότητα ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ χρόνος τῆς μαθητείας του σ' ἐκεῖνο τὸ σχολεῖο, τὸ παιδί ἦταν σὲ θέσι νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματα τῆς σκληρῆς ζωῆς τῆς σκλαβιάς. Κυβερνοῦσε ἀργότερα τὴν φαμίλια του, μὰ καὶ τὸ χωριὸ του ὅπου ἡ χρεια τὸ καλοῦσε. Πήγαινε κι' ἔβγαινε ἀσπροπρόσωπος σὲ ἀρχές, σὲ προξένους, σὲ δυνατοὺς».

Τέλος ὁ καθηγητῆς τῆς Παιδαγωγικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Γεώργιος Κρουσταλάκης τονίζει:

«Ὡρισμένοι συγγραφεῖς οὐδόλως ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους, ἀντιθέτως δέ, κατηγοροῦσαν αὐτὴν ὡς ὑπεύθυνον διὰ τὴν «διανοητικὴν νάρκη» ποὺ ἐπεκράτει τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς... Αἱ τοιαῦται ἀπόψεις ἀπεδείχθησαν ἀνακριθεῖς καὶ ἀβάσιμοι. Αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην περίοδον, ὑπῆρξαν ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ πίστις καὶ ἡ ἐθνικὴ παιδεία. Δι' αὐτῶν, ἐκπροσωπούμενων κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπετεύχθη ὄντως ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Καὶ συνεχίζει:

«Ἡ παιδεία τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ περιήλθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ἀγωνιζομένη διὰ τὴν συντήρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους, ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἐλληνοπαίδων. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίοδον τῆς τουρκοκρατίας διὰ τοῦ «κρυφοῦ σχολείου», ἀργότερα δὲ μὲ τὰ κοινά, στοιχειώδη καὶ ἀνώτερα

σχολεΐα, τὰ ὀνομαζόμενα «Λύκεια», «Μουσεΐα», «Ἑλληνομουσεΐα», «Γυμνάσια», «Ἀκαδημαίαι». Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἐκεῖνα ἰδρύματα ἦτο ἡ ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγησις τῶν Ἑλληνοπαίδων, ὡς καὶ ἡ ἐν γένει πνευματικὴ ἀφύπνισις τοῦ ὑποδούλου γένους».

Καὶ ξένοι συγγραφεῖς ἔχουν μιλήσει γιὰ τὴν ἀνθησι τῆς παιδείας στὸ σκλαβωμένο ἑλληνικὸ γένος. Ἐναν ἀναφέρουμε. Ὁ ἱστορικὸς Γ. Φίνλαιϊ (Finlay G. † 1875) γράφει:

«Οἱ Ἕλληνες πάσης τάξεως ἔτρεφαν πάντοτε διὰ τὰ γράμματα μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν ἀπὸ κάθε ἄλλον λαόν. Διὰ τῶν σχολείων αὐτῶν ἐλάμβανον ἐπίγνωσιν οἱ νέοι τῆς ἱστορίας των, τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔθνους των καὶ τῆς σημασίας ποῦ ἔχει ἡ ἐλευθερία διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἐνὸς λαοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ».

Πολλοὶ ἄλλοι ἔχουν γράψει παρόμοια, μέχρι τὸν ἄγγλο ἱστορικὸ Στ. Ράνσιμαν, ποῦ πέθανε πρόσφατα.

Μεγάλο τὸ θέμα Ἐκκλησία καὶ παιδεία στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Καὶ μὲ ὅσα παρουσιάσθηκαν δὲν ἰσχυρίζομαστε πῶς ὀλοκληρώθηκε τὸ θέμα. Ὡστόσο μὲ τὰ στοιχεῖα ποῦ δώσαμε, θαυμάσαμε τὴν προσφορὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας στὸν τομέα τῆς Παιδείας:

Προσφορὰ γιγάντια καὶ ἀνεκτίμητη!

Προσφορὰ ποῦ προετοίμασε τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους.

ΤΕΛΟΣ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΑΜΑΝΤΟΣ ΚΩΝ. Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, 1946.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤ. Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Α - Δ', Θεσ/νίκη 1964-1974.

ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ ΚΩΝ. Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας, 1952.

ΒΟΣΤΑΝΤΖΗΣ ΝΙΚΟΣ Ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἰωάννινα 1955.

ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὸν ιη' καὶ ιθ' αἰῶνα, ἐπιμέλεια Ἄλκη Ἀγγέλου - Φ.Ἡλιοῦ, Ἀθήνα 1976, «ΕΡΜΗΣ».

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ Παιδεία καὶ Πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, Κωνσταντινούπολις 1893.

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ Σχολεΐα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, Περιοδικὸ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια τομ. Η', 1888.

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. Ἡ Σχολὴ Δημητσάνης 1962.

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, 1966.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΤΡΥΦΩΝ Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1936.

ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΣ Ἡ Παιδεία στὴν Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1983.

ΚΑΛΑΜΑΡΗΣ Ν. Τὸ παιδευτήριον τοῦ Ἀρχιπελάγους, 1982.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ ΕΠΑΜ. Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῆς ἡμῶν ἀκμασάντων λογίων μετὰ σχεδιάσματος ἱστορικοῦ περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου τῶν Τραπεζοῦντιῶν, ἐν Ἀθήναις 1897.

ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ Μ. Ἡ Πατμιάς Σχολὴ 1911.

ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΒΑΣ. Σχολεῖα μετὰ τὴν Ἀλωσιν κατὰ τοὺς κώδικας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου 1937.

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΣΚΑΡΒΕΛΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ Μαθημὰτάρια τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθήνα 1993.

ΝΕΡΟΥΛΟΣ - ΡΙΖΟΣ ΙΑΚΩΒΑΚΗΣ 1828.

ΞΥΡΟΤΥΡΗΣ ΙΩΑΝ. Ἑλληνικὰ Σχολεῖα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Θεσσαλονίκη 1963.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ. Λόγος περὶ τῶν προγενεστέρων Ἑλληνικῶν Σχολείων, Περιοδικὸ ΠΑΝΔΩΡΑ, τόμος Η΄ 1857.

ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης (18^ῃ) ἑκατονταετηρίδος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.

ΠΡΙΝΤΖΙΠΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Λογάδες τοῦ Γένους, 1987.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ Β. Ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ, 1971.

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ. Ἑλληνικὰ Σχολεῖα στὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1453–1821), Θεσσαλονίκη 1991.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Κεφάλαιο Α΄ «Κτίστε σχολεῖα»	9
Κεφάλαιο Β΄ Σχολεῖα στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ στὴ Δίασπορά	29
Κεφάλαιο Γ΄ Δάσκαλοι καὶ παιδαγωγοί	113
Κεφάλαιο Δ΄ Ἡ ζωὴ καὶ ἡ διδασκαλία στὰ σχολεῖα.	143
Κεφάλαιο Ε΄ Μαθητὲς καὶ γονεῖς.	169
Ἐπιλογή βιβλιογραφίας.	185

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΖΩΗΣ»

